ALEVİLİĞİN KAYIP HAFIZASI - İKİNCİ KİTAP

Bronz Çağı'nda Alevilik

[M.Ö. 4000 - M.Ö. 1750]

Erdoğan Çınar

KALKEDON

ALEVİLİĞİN KAYIP HAFIZASI İKİNCİ KİTAP

BRONZ ÇAĞI'NDA ALEVİLİK

(M.Ö. 4000 - M.Ö. 1750)

ALEVİLİĞİN KAYIP HAFIZASI İKİNCİ KİTAP

BRONZ ÇAĞI'NDA ALEVİLİK

(M.Ö. 4000 - M.Ö. 1750)

ERDOĞAN ÇINAR

Kalkedon Yayınları: 387

Yayına Hazırlayan: Hakan Tanıttıran

Kapak Tasarım: Oktay Ay

Çizimler: Ege Yaykın

Kalkedon Yayınları
Akşemsettin Mah. Sarınasuh Sok. Nadir AP. No 49
Kat 3, Fatih - İstanbul, Sertifika No: 48077

e-mail: kalkedonyayinlari@gmail.com

Bu kitap Ceylan Matbaası'nda (Tuncay Mat) basılmıştır.
Davut Paşa Cad. Güven Sanayi Sitesi 83/317-318-319
Zeytinburnu – İstanbul, Sertifika No: 40933
Tel: 0212 612 10 79 Fax: 0212 613 10 79

ISBN: 978-605-7942-18-0

Birinci Basım: Eylül 2 020
İkinci Basım: Eylül 2020
Üçüncü Basım: Eylül 2020

ALEVİLİĞİN KAYIP HAFIZASI İKİNCİ KİTAP

BRONZ ÇAĞI'NDA ALEVİLİK

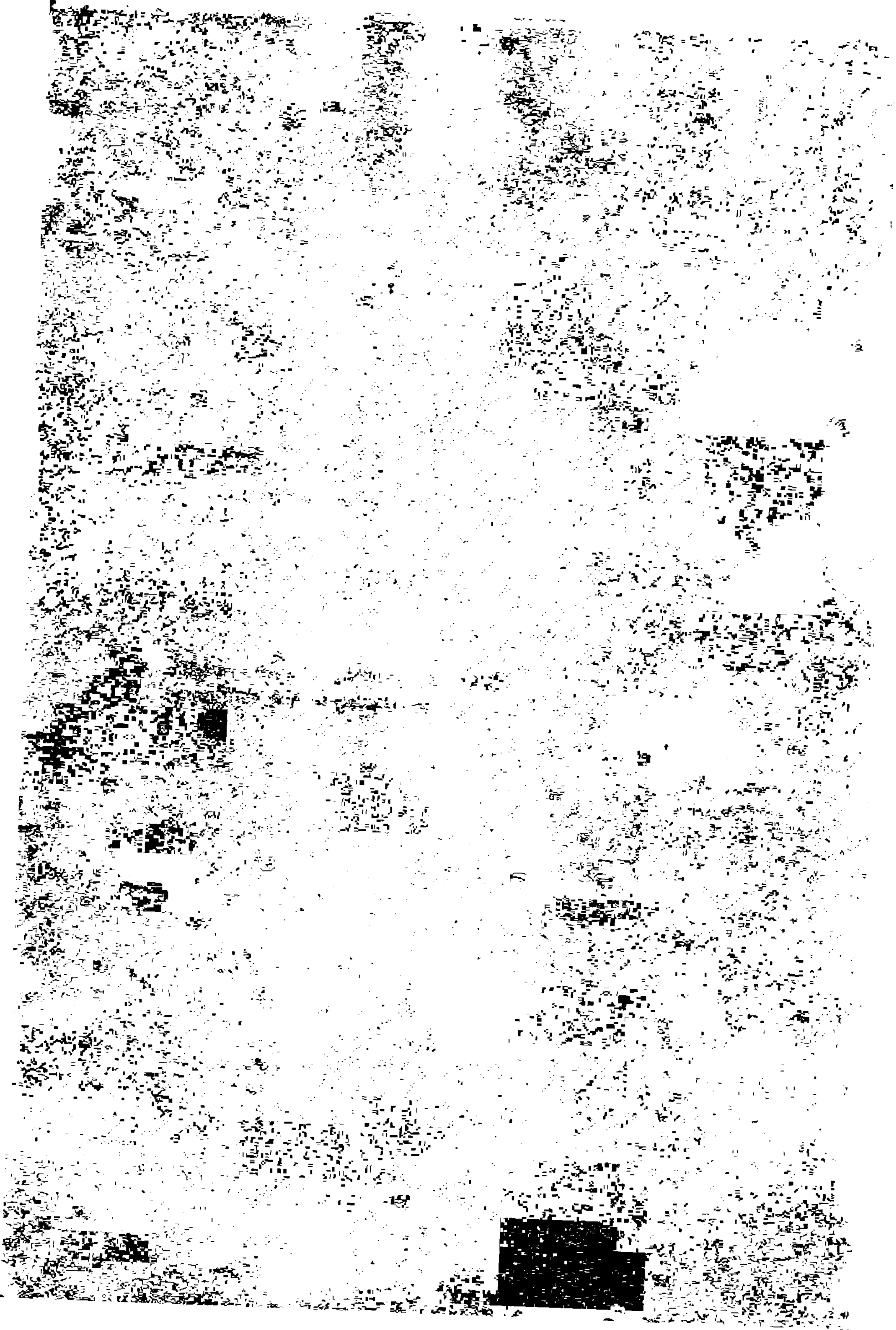
(M.Ö. 4000 - M.Ö. 1750)

ERDOĞAN ÇINAR

Erdoğan Çınar: 1957 yılında Sivas'ın İmranlı İlçesi'nde doğdu. Orta öğrenimini 1976 yılında Darüşşafaka Lisesi'nde tamamladı. 1982 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'ni bitirdi. 1986 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü'nde yüksek lisans eğitimini tamamladı. Halen İstanbul'da serbest mimar olarak çalışmaktadır. Yazarın "*Aleviliğin Gizli Tarihi*", "*Aleviliğin Kayıp Binyılı*", "*Kayıp Bir Alevi Efsanesi*", "*Aleviliğin Kökleri*", "*Dergahın Sırrı*" ve "*Bahçe Bizim Gül Bizdedir*" adlarında altı kitabı daha vardır.

E-Posta: erdogancinar@gmail.com

Özlemeye doyamadığım, sebeb-i varlığım,
güzel annemin aziz hatırasına...

İçindekiler

ÖNSÖZ

Arkeoloji ve dilbilimi alanında yaşanan her yeni gelişme, edinilen her yeni bilgi, doğru kabul edilen ana akım tarihi bazen kısmi değişikliğe uğratır, kimi zaman da bütünüyle ortadan kaldırır ve tarih yeniden yazılır.

Son yüzyılda, Anadolu, Kuzey Suriye ve Mezopotamya'da arkeoloji alanında önemli nesnel bulgulara ve yazılı kayıtlara ulaşıldı. Ölü diller ve bu dillerin kaydedildiği yazılar çözüldü. Sümer dili ve Akadcanın on dokuzuncu yüzyılda okunmasından sonra, yirminci yüzyıl başlarından itibaren çok sayıda bilim adamının katkılarıyla bu alanda birbirini takip eden bir öncekindan daha gelişmiş onlarca yeni okuma yapıldı.

Anadolu'nun merkezinde, Kaneş/Kültepe'de 1893 yılında başlayan kazılar, 1948 yılında Tahsin Özgüç başkanlığında hız kazandı, on dört bin yeni tablet bulundu ve okundu.

İtalyan Paulo Matthiae 1974-1975 yıllarında, Ebla kraliyet arşivini gün yüzüne çıkardı. Ebla tabletlerinin Roma Üniversitesi'nden Profesör Giovanni Pettinato tarafından çözülmesiyle birlikte akademik dünya, Eski Çağda Kuzey Suriye ve Orta ve Güney Anadolu'da, Mısır ve Sümer uygarlıkları kadar görkemli bir başka uygarlık ile ilk defa tanışmış oldu.

Anadolu'nun dilinin, kültürünün ve inancının şekillenmesinde çok önemli yeri olan Luviler üzerindeki sis perdesi yirminci yüzyılın ikinci

yarısında dağılmaya başlamıştı, son otuz yılda yapılan araştırmalar ve yayınlar Anadolu tarihinin temel taşlarından biri olan Luvileri, tarih içinde hak ettikleri yere taşıdı.

Sümer dili ve Akadcanın yeni okumaları, Kültepe kazıları, Ebla uygarlığının bulunması ve Luvi araştırmalarında gelinen nokta, zaten inandırıcılığı büyük oranda azalmış olan Alevi resmi tarih tezini tartışmasız bir biçimde ortadan kaldıracak sayıda ve nitelikte, bilgi, belge ve nesnel kanıt içeriyor.

Yüzyıllar boyu, yüzlerce arkeoloğun kuyum ustası titizliği ile kazdığı bu topraklar bizim topraklarımız, sayısız dilbilimci, tarihçi ve uzmanın sabırla aydınlatmaya çalıştıkları geçmiş, kuşkusuz bizlerin geçmişidir. Hani "*Dili olsa da söylese*" derler ya, işte toprak dile gelmiş binlerce yıl öncesinde bu coğrafyada yaşananları anlatıyor.

Binlerce yıl önce kullanımdan kalkmış yazılar, ölü diller, bu dillerin ağır gramerleri, anlamları unutulmuş terimler ve bu alanda çalışanların "*kültüre has bilgi*"lere yabancı olmalarının yanı sıra, kendisini köşe bucak saklayan, dışarıya karşı olduğundan çok farklı bir görüntü veren Alevilik ile hiç tanışmamış olmaları, onların bin bir zahmetle elde ettikleri bilgileri; Alevi dini pratikleri ve ritüelleri ile eşleştirememelerine, uzak geçmiş ile bugün arasındaki kuvvetli bağları farkedememelerine neden oldu. Bu çalışmanın amacı, Mezopotamya'da, Kuzey Suriye'de Anadolu'da bulunan on binlerce kil tablette anlatılanın aslında "*Aleviliğin Hikâyesi*" olduğunu sarih delillerle ortaya koymaktır.

Etnik toplulukların, inanç guruplarının ve her bireyin ayrı ayrı, kendi köklerini bilme, kendi köklerini bulma arzusu vardır. İnsanların uzak geçmişlerini bilme arzularının, kendilerine aidiyet kazandıran değerlerin kaynağını arama içgüdülerinin önüne geçmek mümkün değildir. İnsanların geçmişini bilme, aslına ulaşma istekleri; okyanuslara açılmış balıkların yıllar sonra, binlerce kilometre yol katedip, yol üzerinde kendilerini bekleyen tehlikelere ve sayısız avcı tuzaklarına rağmen, ırmakları şelaleleri tersine yüzerek doğdukları kaynağa geri dönmelerine benzer.

Hafızaları alay konusu olan balıkların (gerçekte hafızaları zannedildiği gibi değildir) yıllar sonra, binlerce kilometre uzakta, ıssız okyanuslar ortasından başlayarak hayat buldukları ırmağın, ırmağın kolunun hatta nehir yatağında doğdukları çukurun izini sürmeleri düşünüldüğünde; etnik toplulukların ve inanç guruplarının varlık sebeplerini, kendileri-

ne kimlik kazandıran geçmişlerini bilme içgüdülerini çok daha kolay anlayabiliriz.

Her araştırma bir yolculuktur. Bu çalışma yeni ortaya çıkan ya da uzun zamandan bu yana ortada olan ancak bizim henüz fark edebildiğimiz kadim bilgiler, belgeler ve nesnel kanıtlar eşliğinde Aleviliğin kendi gerçeklerine doğru yapılmış bir seyahattir.

Bu çalışmada, Sümer, Ebla, Akad ve Asur tabletleri arasında kaybolmaya yüz tutmuş muhteşem bir geleneğin izlerini sürdüm ve sonuçta, Alevi tarih yazınında yeni bir dönem başlatacak seviyede ve sayıda yeni bulgu ve belgelere ulaştım. Meczup hikâyelerin Alevi tarihidir diye anlatıldığı zamanlar çok gerilerde kaldı. Bundan sonra; Sümer'den başlamayan, Ebla'yı, Akad'ı, Asur'u ve Luvi uygarlığını içine almayan, Alevi tarih tezlerine itibar etmek iyice zorlaşacaktır. Bu çalışmanın okuyucu ile buluşması sonrasında, Alevi tarihi üzerine yapılmış çok sayıda araştırmanın süratle gözden ve gündemden düşeceğini düşünüyorum.

Gerçekler bin yıl boyunca inkâr edilmekle nasıl yalan olmaz ise; bir yalan da bin yıl boyunca tekrar edilmekle gerçeğe dönüşmüyor. Kökleri beş bin yıldan geriye giden yazılı kültür, yalan üzerine inşa edilmiş Alevi resmi tarih tezini alaşağı ediyor. Düne kadar Alevi tarihi diye ezberlere kazınan meczup hikâyeler, son direnme noktalarını kaybederek ortadan çekiliyorlar. Yalan üzerine inşa edilmiş bin yıllık bir bina gürültü ile bu binayı inşa edenlerin üzerine çöküyor. Ana akım tarih yazıcılarının ancak mizah konusu olabilecek, derme çatma bir tarih kurgusunda inatla ısrar etmeleri; bu çöküşü durduramıyor.

Yazmayalı çok yıllar oldu, uzun sürmüş bir ayrılıktan sonra tekrar okuyucunun huzurunda olmanın mutluluğu içindeyim.

Herkese merhaba.

Erdoğan Çınar

Ağustos 2020 - Çanakkale

GİRİŞ

Bir su, gölde çok durursa kokmaz mı?
Azar azar çağla, ak deli gönül.
Bulanık akma ki; içmezler seni
Çeşmenin gözünden çık deli gönül

Her şey Fransız diplomat ve arkeolog Ernest de Sarzec'in 1877 yılında antik Girsu şehrinde (Irak) bir tapınak kompleksinin yıkıntıları altında Gudea Silindir Tabletleri'ni bulması ile başladı. Sümer uygarlığının son reformist yöneticisi, Lagaş şehir devletinin ünlü prensi Gudea tarafından M.Ö. 2125 yılında yazdırılan bu silindir tabletler üzerinde, Sümerlerden günümüze ulaşan kadim dünyanın bilinen en uzun edebi metni yer alıyordu. Bu edebi metinde bir tapınak/ev inşası ve bu tapınakta/evde yapılan ilk ayin anlatılıyordu. Sümerli şairin coşkulu dizeleri ile kayıt altına alınan Sümer ayini ile Alevi Ayin-i Cemi arasında olağanüstü bir benzerlik vardı. Her iki ayin de dans ve müzik eşliğinde yapılıyor, her iki ayinde de aynı müzik aleti çalınıyor ve her iki ayinin düzenini ayin öncesinde görevlendirilen on iki hizmetli sağlıyordu. Aradan geçen 3150 yıla rağmen bu hizmetlilerin isimlendirilmeleri bile çok değişmemişti.

Bunu 2004 yılında fark edip yayınlamamın üzerinden on altı koca yıl geçti. Kendisini, Aleviliği bir başka bünyenin içinde eritip ortadan kaldırma ekolüne hapsetmiş, ana akım akademik(!) dünya, o çok bilinen ezberlerini tekrar etmeye devam etti. Sümer'den başlatılan bir Alevi tarihi, dokunanın elini yakabilirdi. Bu alana hiç girilmedi. Bu çalışmada,

bu alana tekrar girdim, Gudea Silindir Tabletleri'nin okunması ile önümüzü aydınlatan ışık huzmesini takip ederek, Erken Bronz Çağı'na kadar uzanıp, Aleviliğin gidebileceğim kadar uzak geçmişini aradım . Kapılar kapıları açtı, yolculuk uzun sürdü.

Çalışmanın ilk bölümünde okuyucuyu yorma riskini de göze alarak Aleviliğin kısaca tanımını yaptım, bunu yapmakta muradım; Sümer, Akad, Ebla ve Asur belgeleri ile Aleviliğin karşılıklı kıyaslanmasına altlık oluşturmaktı. Okuyucu, başka kaynaklara başvurma ihtiyacı duymadan okumasını tamamlasın istedim. (Alevi erkânının temel özellikleri konusunda yeterli bilgiye sahip okurlar, ilk bölümü okumadan geçebilirler.)

Çalışmanın ikinci bölümünün konusunu, bugün Alevi erkânında varlığını sürdüren dini pratiklerin ve ritüellerin kayda geçtiği en eski yazılı belge olan, Gudea Silindir Tabletleri oluşturdu. Bu bölümde, on altı yıl önce başlayıp da tamamlayamadığım cümleye geri döndüm.

On altı yıl aradan sonra, Gudea Silindir Tabletleri'ni daha derin bir inceleme altına aldığımda gördüm ki; Sümer ibadetinin Alevi ibadetine olan benzerliği sadece ayinleri yöneten on iki hizmetliler ile sınırlı değil. Gudea Silindir Tabletleri'nde Sümerli şair, Sümerlilerin büyük kutsiyet atfettikleri Yeni Yıl Festivali'ni yazıya dökmüştü. Sümerlilerin bir hafta süren yeni yıl festivali ile Alevilerin en kutsal günleri olan Hızır Bayramı da denilen yeni yılın girişi ile başlayan Hızır Haftası, birbirinin kopyası denebilecek kadar birbirleri ile benzeşiyorlardı. Her iki kutlamanın tüm disiplinleri, ön hazırlıkları ve ritüelleri aynıydı.

Sümer Yeni yıl Festivali'nde ve Hızır Haftası'nda benzer olarak:

- Her iki kutlama da, yeni yılın ilk günü ile birlikte başlıyordu ve her iki kutlamanın finalinde yer alan ayinlerin Perşembe gününe denk gelmesini temin için kutlamaların başlangıcı, her iki kutlamada da gerektiğinde bir kaç gün öteleniyordu.
- Her iki kutlamada da, kutlama öncesi Alevi erkânında "*düşkünlük kurumu*" adı verilen disiplin işletiliyor ve temiz olmayanlar kutlama mahallinden uzaklaştırılıyordu.
- Alevi Hızır Bayramı'nda da, Sümer Yeni Yıl Festivali'nde de, kutlamalar bir ayin ile sonlandırılıyordu. Kutlamaların finalinde icra edilen her iki ayin öncesinde, benzer şekilde yiyecek (lokma), içki (dem) ve tütsü (çerağ) hazırlanıyordu.
- Her iki ayinin oturma düzeni yüz yüze, "*cemal cemale*" idi.

- Ayini yöneten ruhani önder, her iki ayin öncesinde ayine katılanların birbirlerine karşı hiçbir şikâyet, suçlama ve ithamı olmayacak şekilde rızalıklarını alıyordu.

- Sümer Yeni Yıl Kutlamaları'nda da, Alevi Hızır Bayramı'nda da, kutlamaların finalinde yürütülen ayinde düzeni sağlamak üzere on iki hizmetli tayin ediliyordu ve her iki kültürde de bu hizmetliler kendilerinden önce bu düzeni kurmuş olan ulu kimliklere vekâlet ediyorlardı.

- Her iki ayin de müzik ve dans eşliğinde yapılıyor, ayinlerde kullanılan ahşap kollu, ahşap tekneli ve telli müzik aletine Sümer ayininde "*balag*" Alevi Ayin-i Cemi'nde "*bağlama*" adı veriliyordu. Alevi Ayin-i Cemi'nde "*semah*" adı verilen kutsal dansın temel figürü, dansçıların kendi ekseni etrafında ve bir daire çevresinde yaptıkları dönüşlerdir. Sümerliler de yılda bir defa dönerek dans ediyorlardı.

- Aleviliğin tapınakları yoktur. Aleviliğin dini merkezleri Alevi ruhbanlarının "'*ocak*" adı ile anılan evleridir. Alevi erkânının yürütülmesi Alevi ocak mensupları eli ile olur. Sümer'de de dini merkezler tapınak değil, ruhbanların ve/veya tanrıların eviydi. Sümer dini pratikleri ruhbanların/tanrıların evlerinden yönetilip yönlendiriliyordu.

- Alevi Ayin-i Cemi'nin yürütüldüğü mekâna "*meydan*" denilir. Gudea Silindir Tabletleri'nde yapım aşamaları anlatılan dini yapılanmanın tüm alt mekânlarına "*meydan*" adı verilmişti.

Hızır, Alevilerin en büyük kutsalıdır. Alevi erkânında inancın en üst makamında yer alır, hakkında çok şey anlatılır ancak anlatılanlar, övgülerle, yakarışlarla dolu, ezberlenmiş klişe cümlelerden ibarettir. Hızır çok sevilir, çok yâd edilir ancak tanımlanamaz, bir yerlere sığdırılamaz. Nebi mi, veli mi, peygamber mi, Hakk mı olduğuna bir türlü karar verilemez. Dört bir yanı rivayetlerle, mitlerle sarmalanmış ulu bir varlıktır Hızır. Kaynağı nedir, başlangıcı neredecir bilinmez. Hızır, Alevi dünyasının cevapsız kalmış sorusudur. Sıhhatli bir Alevi tarih yazını için Hızır'ın, bilinmezlerden, cevapsız sorulardan, rivayetlerden arındırılması elzemdir. Alevi inancında geniş yer tutan Hızır kültü aydınlığa kavuşturulmadığı sürece, Alevi tarihinin büyük bir bölümünün de sonsuza dek karanlıkta kalacağı muhakkaktır.

Hızır Bayramı'nın Sümer metinlerinde karşımıza çıkması, Aleviliğin yücelerden yüce ruhani varlığı Hızır'ın bugüne kadar tanımlanamamış kimliğine ulaşabilmemiz için bana olağanüstü bir fırsat sundu. Hızır Bayramı, Sümerlilerde kutlanmışsa, Hızır'ınn kendisi de oralarda bir

yerlerde olmalıydı. Hızır'ın izini Sümer tablet metinlerinde sürmeye başladım. Gerçekten de oradaydı. Hangi Sümer mitine elimi attıysam, Hızır'ı, bütün heybetiyle ve haşmetiyle orada buldum. Sümer mitleri içinde Hızır; fark edilmemesi imkânsız bir yerde duruyormuş biz görememişiz şimdiye kadar. Perişan Ali, ünlü "*Ya Hızır*" deyişinde diyor ya; "*Gözü kör olana ne yapsın Hızır*". İşte öyle bir körlük içindeymişiz.

Araştırmanın üçüncü bölümünde gözlerdeki perdeyi kaldırmaya, Hızır kültünü altı bin yıl öncesinden başlayan tarihi gerçekliği ile ortaya koymaya çalıştım.

Sümer mitleri, Sümer tanrılar dünyasında yaşanan olayların hikâye edildiği düşsel anlatımlardır. Bu dünyada yüzlerce tanrı vardır ancak bir tanesi büyüleyicidir. Olağanüstü vasıflarla donatılmış bu Sümer tanrısı Enki'dir. Enki'nin başat rolde olduğu beş ayrı Sümer miti incelendiğinde; altı bin yıl önce Sümer tanrılar dünyasında Enki'ye atfedilen nitelikler, bugün Alevi erkânında Hızır'a atfedilen nitelikler olarak, eksiği yok fazlası var, karşımıza çıkar.

- Sümer Tanrılar Panteonu'nda üç yaratıcı tanrıdan biri olan Enki, tıpkı Hızır gibi insanların en büyük hamisiydi, en zor zamanlarda, insanların en sıkıntılı hallerinde ortaya çıkıyor olağanüstü beceri gösteriyor insanları felaketlerden kurtarıyordu.
- Enki sadece insanların değil tanrıların da kurtarıcısıydı, tanrılar da zorda kaldıklarında ona koşuyorlardı. Bu vasfıyla Enki, Hızır'a özdeşti, Enki de, Hızır gibi kurtarıcıların da kurtarıcısıydı.
- Hızır Alevilerin son medet kapısı, çaresizlerin sığındıkları en son limandır. Samuel Noah Kramer'in çok özlü bir biçimde ifade ettiği gibi Enki de tıpkı Hızır gibi, bir "*son çare tanrısı*"ydı.
- Enki, bolluğun ve bereketin efendisiydi, Sümer mitlerinde, Enki'nin dokunduğu yerlerde toprağın bol tahıl verdiği, uğradığı ağılların, yağlı kuzular, doğurgan inekler, etli buzağılar, verimli keçiler ve etine dolgun oğlaklar ile dolduğu hikâye edilirdi ki bu Alevi dünyasında Hızır'a mal edilmiş özelliklerdir.
- Hızır da, Enki de aynı yerde ikamet ediyorlardı, her ikisinin de evi/makamı deryalardaydı.
- Dağ keçisi ve balık, Hızır'ın kutsal hayvanlarıdır. Enki "*Dağkeçisi*" adını verdiği kayığı ile deryalarda dolaşır, karaya ayak bastığında üzerinde balıklar oynaşırdı. Hızır'ın kutsal hayvanları dağ keçisi ve balık

Enki'nin de kutsal hayvanlarıydı.

- Alevi muhayyelesinde Hızır, ak saçlı ipek sakallı ve nur yüzlü bir ihtiyardır. Sümer dünyasında Enki Hızır'a benzer biçimde ak saçlı, ipek sakallı ve nur yüzlü bir ihtiyar olarak tasavvur edilmişti.
- Fırtınalar Enki'nin atıydı, fırtınalara ata biner gibi binerdi. Hızır'ın da boz renkli bir ata bindiği düşünülür. Boz fırtınanın rengidir. Hızır'a "*Bozatlı Hızır*" denmesi bundandı.
- Bir Alevi yakarış cümlesi vardır ki Hızır ile Enki'nin özdeşliğini çok berraklaştırır. Hızır ile Enki'nin aynı ulu varlık olduğuna dair kafalarda bir soru işareti kalmışsa onu da ortadan kaldırır. Aleviler dara düştüklerinde; "*Ya Hızır*" derler; "*Ya Bozat'ın süvarisi; Nuh Peygamberin darına nasıl yetiştinse, bizim darımıza da öyle yetişesin.*" Alevi inancında Tufan'da Nuh Peygamber'e yardım edenin Hızır olduğuna inanılır. Tufan hikâyesinin kaynağı Sümer'dedir. Sümer Tanrılar Meclisi'nde alınan, insanların Tufanla yok edilmesi kararını (Nuh Peygamberin muadili) Ziusudra'ya gizlice aktarıp, ondan bir gemi inşa ederek tüm canlıları kurtarmasını isteyen tanrı Enki'dir. Alevi sözlü hafızasında yer alan Tufan anlatısında Hızır'a biçilen rol ile Sümer mitlerinde yer alan Tufan anlatısında Enki'nin rolü aynıdır.

Tevrat, İncil ve Kuran'da insanlara Tufanı gönderen de Nuh Peygamber'e yardım eden de aynı yaratıcıdır. Alevi inanışının İbrahimi dinlerden ayrıldığı yerlerden birisi de burasıdır. Alevi erkânında Tufanı gönderenin ve Nuh Peygamber'i uyararak insanlığı kurtaranın aynı yaratıcı olduğuna inanılmaz.

Enki'yi, ay tanrısı, güneş tanrısı, savaş tanrısı gibi tek bir başlık altında sınıflandırmak mümkün değildir. Onun çok zengin ve çok çeşitli vasıfları vardı. Çaresizlerin yardımına koşan, en onulmaz müşkülleri halleden, denizlerin deryaların efendisi, bolluk ve bereketin, aşkın ve döllenmenin tanrısı Enki'nin bu vasıfları, Alevi erkânında Hızır başlığı altında toplanır. Enki'yi, Sümer Tanrılar Panteonu'nda yer alan diğer tanrılardan ayıran en önemli eylemi, insanın yaratılması sürecine yaptığı başarılı müdahaledir.

Sümer mitlerinde Sümer Krallığı'nın yeryüzüne gökyüzünden indiği hikâye edilir. İnsanın yaratılması süreci, gökyüzünden yeryüzüne inen bu gökyüzü krallığına, yeryüzünde bir yaşam alanı açmak için uzun yıllar, ağır işlerde çalıştırılan üretici tanrıların isyanı ile başlar. Büyük tan-

rılar, üretici tanrıların isyanı karşısında büyük bir telaşa kapılırlar. Enki, büyük tanrıların çaresizlik içine düştükleri bu noktada ortaya çıkar, Tanrılar Meclisi'ni toplar ve insan yaratma planını sunar. Bu, Enki'nin Sümer Tanrılar Panteonu içinde, yıldızının parladığı andır. Tanrılar Meclisi'nde kabul edilen plan uyarınca, tanrılardan biri kurban edilir, onun kanı/geni, yeryüzü toprağı/balçığı ile karılarak, insan yaratılır. Enki'nin dâhiyane planı ile yaratılan insan, ağır işlerde çalışan üretici tanrıların yerini alır, üretici tanrıların öfkesi yatışır. Büyük tanrıların sıkıntısı ve telaşı sona erer. Enki'nin dâhiyane planı üretici tanrıların öfkesini dindirmek ve büyük tanrıların sıkıntısını ortadan kaldırmak ile sınırlı değildir. Enki'nin planıyla yeryüzü toprağı ile tanrı geninin karılmasıyla yaratılan insanda, tanrı ve insan birliği sağlanır, insanın ölümlü "*teni*"ne, ölümsüz "*can*" katılır, insan ruhu tanrısal özle birleşip ölümsüzleşir.

Enki'nin insanın yaratılması sürecindeki aktif ve belirleyici rolü Alevi erkânında Hızır anlatıları içinde yer almaz. Alevi erkânında Enki'nin insanın yaratılması sürecindeki eyleminin hikâye edildiği yer, "*Kırklar Meclisi*"dir. "*Kırklar Meclisi*" efsanesinde öne çıkan kimlik "*Haydar*"dır. "*Haydar*"ın "*Kırklar Meclisi*"ndeki rolü, Enki'nin insanın yaratıldığı Sümer Tanrılar Meclisi'ndeki rolüne denktir. Araştırmanın dördüncü durağında, Sümer'den bu yana "*Kırklar Meclisi*"nin ve Alevi nefeslerinin ayrılmazı olan "*Haydar*"ın izini sürdüm.

"*Haydar*" adı, "*Kırklar Meclisi*" başta olmak üzere Alevi mitlerinde, Alevi edebiyatında, müziğinde ve Alevi dini pratiklerinde çok sık karşımıza çıkar. Bu sözcüğün kökü "*Hay*"dır. "*Dar*" Hint-Avrupa dil ailesinde kullanılan bir ektir. Sonuna geldiği kelimeye, o kelimenin; taşıyanı, bulunduranı, sahiplik edeni, olanı, icra edeni, anlamlarını kazandırır. "*Hay*" ve "*Haydar*" sözcükleri Alevi sözlü edebiyatında birbirlerine çok yakın anlamlar taşırlar. "*Haydar*"ın kök sözcüğü "*Hay*"ın erken formu, Bronz Çağı'nda Mezopotamya'da, ortaya çıktı. Akad ve Ebla uygarlıklarında Enki, "*Hay(y)a*" adı ile anılıyordu.

Alevi inanışında da tıpkı Sümer mitlerinde anlatıldığı gibi insan ırkının başka yıldızda vücut bulduktan sonra "*yıldızlar arası göç*" ile yeryüzüne indiğine inanılır. Bu inanışın en açık ifadesi Yunus Emre'nin dizelerinde çıkar karşımıza.

Ol yıldız ki varidi, ondaydı Âdem canı
Ya bunca peygamberler anılmadan ağızdan

Âlimler bunu bilmez, değme akıl ona ermez
Hidayettir Yunus'a, keşf oldu hocamızdan

Yunus Emre

Sümer mitlerinde anlatım bulan tanrıdan insana genetik devir, "*Kırklar Meclisi*" efsanesinin de temel konusudur. Alevi "*Kırklar Meclisi*"nin hikâyesi ile Sümer'deki Enki'nin yönetip yönlendirdiği Tanrılar Meclisi'nin hikâyesi hem genelde hem de detaylarda hemen hemen aynıdır. Sümer Tanrılar Meclisi'nde yaşananlara benzer şekilde, "*Kırklar Meclisi*" adı verilen tanrılar meclisinde, "*Kırklar'dan biri*"nin özünün cerrahi bir operasyonla seçilmiş varlığa katıldığı ve bu suretle yaratanın yaratılanla birleştiği, çok açık olarak ifade edilir.

Alevi erkânında insanın yaratıldığı meclise "*Kırklar Meclisi*" adının verilmesi, yine Enki ile bağlantılıdır. Enki adı, Sümer yazınında kırk logramı ile yazılıyordu. Enki'nin Sümer tanrıları içinde unvanı/makamı "*Kırk*"tı. Bir başka deyişle, Enki'nin Sümer yazı dilindeki adı "*Kırk*"tı. Alevi erkânında, kökleri Enki'nin başat rol üstlendiği, yönetip yönlendirdiği diğer tanrılara kendi önerilerini kabul ettirdiği tanrılar meclisine "*Kırklar Meclisi*" denmesinin sebebi de budur.

Alevi efsanelerinin, dini pratiklerinin, Alevi ritüellerinin ve Hızır kültünün doğduğu yer artık belli olmuştu ancak ortada cevaplanması gereken bir soru daha vardı. Alevi erkânını Sümer'den alıp Anadolu'nun dört bir yanına kimler, ne zaman taşımışlardı? Çalışmanın beşinci bölümünde bu sorunun cevabını aradım.

Roma Üniversitesi'nden genç arkeolog Paulo Matthiae'nin 1974-1975 yıllarında Halep'in 53 km kuzeybatısında Tel Mardikh (Mardikh Tepesi)'te yirmi bin kadar kil tabletten oluşan Ebla Krallığı'nın saray arşivini gün yüzüne çıkarmasaydı, bu sorunun cevabı belki de hiç bulunamayacaktı. Paulo Matthiae'nin Ebla kraliyet ailesi arşivini bulması, yirminci yüzyıl arkeoloji dünyasının en büyük keşiflerinden biriydi, olağanüstü heyecan verici ve çok etkileyiciydi. Paulo Matthiae'nin, Ebla kraliyet arşivinin bulması ile birlikte, 4.500 yıl toprak altında kalmış bir büyük uygarlık yeniden varlık sahasına çıkmış oldu. Erken Bronz Çağı'nın tarihi yeniden yazıldı.

Ebla, Kuzey Suriye, Güneydoğu Anadolu ve Doğu Akdeniz bölgelerinde bin dört yüz yıl boyunca hüküm sürdü. Sümer ve Mısır uygarlık-

ları ile birlikte Bronz Çağı'nın üç büyük uygarlığından biriydi. Ebla ülkesi Kuzey Lübnan'da Anadolu içlerine Kapadokya'ya kadar uzanıyor, Yukarı Fırat Havzası, Maraş, Adıyaman, Malatya, Kadirli, Saimbeyli ile Kapadokya'nın bir bölümünü içine alıyordu. Ebla uygarlığı Sümer uygarlığı ile çağdaştı. Ebla Krallığı'ndan günümüze kalan kil tabletlerin okumasından, Ebla ülkesinin eğitim ve kültür hayatına Sümer'den gelen öğretmenlerin yön verdiği, Sümer eğitim sistemi, Sümer kültürü, Sümer mitleri ve Enki kültünün Sümerli öğretmenler tarafından Ebla ülkesinin dört bir yanına yayıldığı anlaşıldı. Anadolu'nun, Sümer dini pratikleri ve Sümer mitleri ilk tanışması Ebla Krallığı döneminde ancak doğrudan Sümer'den, kültün merkezinden, gelen Sümerli öğretmenler eli ile olmuştu.

Araştırma safhasında bazen araştırmayı destekleyen ek bulgular çıkar karşımıza ve araştırma sürecinin en keyifli anlarını yaşatır size. Bu sürpriz bulgular araştırmaya sürükleyicilik katar ve sizi coşkuyla konunun derinliklerine doğru çeker. Ebla'da, Enki'nin yanı sıra Alevi sosyal hayatının ve Alevi kültürünün iki çok belirleyici geleneği çıktı karşıma: Alevi âşıklık-zakirlik geleneği ve "*kadın ana*" kültü. Bu benim için heyecan verici bir buluşma oldu.

Ebla kültüründe, kadının sosyal yaşamda ve dini etkinliklerdeki rolü son derece önemliydi. Ebla kadınları, ülke yönetiminde erki erkeklerle paylaşıyor, savaş dışında, sosyal yaşamın her alanında ve iş hayatında erkeklerle birlikte ve eşit koşullarda yer alıyorlardı. Dini pratiklerin uygulanması ve dini merkezlerin yönetimi kadınların elindeydi. Ebla'da görülen dini pratiklerin kadın elinde toplanması, Alevi ocaklarında yakın zamanlara kadar varlığını sürdüren "*kadın ana*" geleneğinin tarihte görülen en erken örneğiydi.

Ebla'da müzik hayatın her alanında, coğrafyanın her yerinde vardı. Müzisyenler Ebla'nın en saygı duyulan en hürmet edilen meslek gurubunu oluşturuyorlardı. Ebla müziğinde adına "*balag*" denilen ahşap tekneli ve ahşap kollu, telli bir müzik aleti kullanılıyordu. Bu müzik aleti tekne ve kol boyuna göre farklı isimler alıyordu. Balag, tekne ve kol boyuna göre farklı isimler alan ahşap kollu, ahşap tekneli ve telli bir müzik aleti olan bağlamanın tam bir benzeriydi. Ebla müziği sözlü gelenek üzerine inşa edilmişti, müzisyenler eserleri irticalen okuyorlar, zengin müzik repertuarını kuşaktan kuşağa sözlü olarak aktarıyorlardı. Ebla müziğinin okulu yoktu, müzik eğitiminin temeli usta çırak ilişki-

siydi. Gelenek çoğu kez babadan oğula aktarılıyordu. Ebla'lı âşıklar, Erken Bronz Çağı'nın fenomen gezginleriydiler, gittikleri yerlerde heyecanla karşılanıyorlar, hürmet ile ağırlanıyorlardı. Ebla ülkesinin belli yöreleri âşıkları ile ünlüydüler. Sosyal yaşam alanlarında, Ebla'lı âşıklara "*nar*" adı verilirirken, dini etkinliklerde müzik icra eden müzisyenlere kutsiyet atfediliyor ve "*balag-di*" adı ile anılıyorlardı.

Ebla tabletleri, Alevi tarihinin karanlıkta kalmış pek çok bölümünün yanı sıra Alevi âşıklık-zakirlik geleneğini de aydınlattı. Alevi âşıklık geleneğinin kadim kökleri Ebla tabletlerinde karşımıza çıktı. Her iki müzik geleneğinde de ahşap tekneli, ahşap kollu ve telli aynı müzik aleti çalınıyordu. Alevi müziği de, Ebla'da olduğu gibi bir sözlü gelenektir ve usta çırak ilişkisi içinde kuşaktan kuşağa aktarılır. Alevi âşıklar da gezgindirler, köy köy dolaşırlar. İrticalen çalıp söylerler. Alevi müzisyenler, Ebla'da olduğu gibi, Ayin-i Cem içinde kutsiyet ve saygınlık kazanırlar. Ayin-i Cem içinde Hakk'kın kelamını dile getiren "*Hakk âşıkları*"na ibadet içinde "*zakir*" adı verilir.

Alevi tarihinin derinliklerine doğru sürdürdüğüm yolculuğun son durağı, Anadolu Asur Ticaret Kolonileri oldu. Günümüzdeki Musul'un 100 km kuzeyinde yer alan Asur kenti, M. Ö. 2025 yılında, bağımsız bir krallık olarak Kuzey Mezopotamya'da ortaya çıktı. Asurlular tarih sahnesinde boy göstermeye başladıklarında, Ebla Krallığı hayli küçülmüş sınırları daralmış, krallığa bağlı, vergi veren, işgücü ve asker temin eden vasal şehir devletlerinin pek çoğunu muhtemelen kaybetmişti.

M. Ö. 1950 yıllarından başlayarak Asur kentinden Anadolu'ya gelen Asurlu tüccarlar, iki yüzyıl boyunca Anadolu'da büyük bir ticaret ağı oluşturdular. Anadolu kentlerinin çeperlerinde "*karum*" adını verdikleri alışveriş mahalleleri kurdular. Asur'dan getirdikleri kalay ve kıymetli kumaşları, Anadolu'nun yünleri ve değerli madenleri ile takas ettiler. Asur'lu tüccarlar Anadolu'da kırktan fazla ticaret kolonisi kurdular ve bu kolonilerde yerleşik hayata geçtiler. Yerli kadınlarla, erkeklerle evlendiler, Anadolu ile bütünleştiler. Enki kültü Anadolu'ya ikinci kez bu dönemde Asurlu tüccarlar tarafından taşındı ve bu dönemde, Enki kültü Anadolu'da Ebla Krallığı'nın hükümranlık sınırlarının dışına taşarak tüm Anadolu'ya yayıldı. Asur Ticaret Kolonileri ve bu kolonileri birbirine bağlayan güzergâhları Anadolu haritası üzerinde işaretlediğimizde, bu işaretlerin bugün Anadolu'da Alevi nüfusun yoğun olarak yaşadığı alanlar olduğu görülecektir.

Asur Ticaret Kolonileri Çağı Anadolu'sunda Alevi ezberlerini bir defa daha alt üst edecek bir sürpriz karşıladı beni: Alevi ocak aileleri.

Aleviliğin tapınakları yoktur. Alevi dini pratiklerinin uygulama, yönetim ve denetimi kendilerine kutsallık atfedilmiş ailelerin ocak adı verilen evlerinden yapılır. Anadolu ve Balkanlarda, büyük bir bölümü faal olmasa da, iki yüz elliye yakın Alevi ocak ailesi var. Bu aileler soylarının dördüncü veya yedinci Şia imamları üzerinden Hz. Ali'ye ve Hz. Muhammed'e dayandığını öne sürüyorlar ve bu soy bağını, kutsallıklarının kaynağı olarak ortaya koyuyorlar. Bu ocaklardan bazıları on altıncı yüzyıl sonrasında yazdırılmış beş-altı yüzyıllık zaman diliminin üç kuşakla geçildiği uydurma secereleri iddialarının kanıtı olarak sunuyorlar. İslam iklimi altında kendilerine güvenlik şemsiyesi oluşturmak, gizlenmek ve kutsiyetlerini korumak için geliştirdikleri bu söylemin hiçbir tarihsel gerçekliği bulunmuyor. İslam coğrafyasında Hz. Muhammed'in uzak ya da yakın akrabalarının evlerinin dini merkezler olarak kullanıldığı bir başka uygulama da yoktur. Ruhban sınıfının evlerinin dini merkezler olarak işlev görmesi, İslamiyet'te ve diğer İbrahim'i dinlerde görülmeyen, Aleviliğe mahsus bir dini pratiktir.

Alevi ocaklarının Hz. Muhammed ile tesis ettikleri soy bağının bir kurgu olduğu, tarihsel gerçekliğinin bulunmadığı çok açıktır. Bugüne kadar akıllara gelmeyen, sorulmayan, dolayısıyla cevabı da aranmamış soru şudur: Bu ailelerin soy ağaçları Hz. Muhammed'e ve Hz. Ali'ye uzanmıyorsa, bu ailelerin kutsiyetlerinin ve saygınlıklarının kaynağı nereden gelmektedir?

Bu çalışmada bu soru soruldu ve cevabı ortaya konuldu. İkna edici kanıtlar eşliğinde Alevi inancının dini merkezleri olan Alevi ocaklarının temelinin Anadolu Asur Ticaret Kolonileri'nde atıldığı, bugüne kadar sürüp gelen Alevi ocak sisteminin dört bin yıl önce Anadolu'da şekillenmeye başladığı belgelendi.

Asur ticaret kolonilerinde tapınak yoktu, Asur ticaret kolonilerinde, önde gelen ailelere kutsallık atfedilmişti ve bu ailelerin evleri birbirinden bağımsız dini merkezler olarak işlev görüyordu. Anadolu Asur ticaret kolonilerinde dini merkezler olarak görev üstlenen bu ailelerde posta kadın ruhbanlar oturur ve bu kadın ruhbanlar ömür boyu dini pratiklerin yürütülmesinden sorumlu olurlardı. Asur ticaret kolonilerinde iki sınıflı bir toplum yapısı vardı. "*Rabī'ūtum*" adı verilen kendilerine kutsiyet atfedilmiş ailelerin dışında kalanlara "*şahhurūtum*" adı veriliyordu.

Bugün Alevi erkânında da bu böyledir. Kendilerine kutsallık atfedilmiş ailelerin fertleri Aleviliğin ruhbanları, onların mensup oldukları evler/ocaklar da Aleviliğin dini merkezleridir. Kendilerine kutsallık atfedilmiş ailelerin bireyleri, dini merkezler olarak kabul gören bu evlerde/ocaklarda ömür boyu daimi ve değişmez ruhbanlar olarak hizmet verirler. Asur Ticaret Kolonileri'nde ortaya çıkan "*rabīūtum*" *ve* "*ahhurūtum*" adı verilen iki sınıftan oluşan toplum yapısı, etkisi azalmış olsa da, Alevi erkânında "*ocakzadeler*" ve "*talipler*" olarak hala devam ediyor. Aleviliğin ruhban sınıfını oluşturan ocaklı aileler, Alevi sosyal yaşamı içinde ayrıcalıklı bir sınıf oluştururlar. Çok dile getirilmese de; Alevilik "*ocakzadeler*" ve "*talipler*" adları ile ayrışan iki sınıflı bir toplumdur.

Ebla'da başlayan dini pratiklerin uygulanmasının kadın ruhbanlar elinde toplanması geleneği, Asur Ticaret Kolonileri Çağı Anadolu'sunda daha belirgin hale geldi. Anadolu Asur Ticaret Kolonileri'nde dini merkezler olarak işlev gören ailelerde bu görevi üstlenen bilge kadınlar, Alevi erkânında bir kaç yüzyıl öncesine kadar varlığını sürdüren "*kadın ana*"ların öncelleriydiler.

Çok insanın emeği, alın teri var bu çalışmada. Yüz elli yıldan bu yana, binlerce insan onlarca kazı alanında kışın ayazında yazın sıcağında, dur durak bilmeden çalıştılar. Elleri çatladı, dudakları yarıldı, yüzleri kavruldu. Kışın soğuğun, yazın sineğin böceğin istila ettiği izbe köy evlerinde hastalıklarla boğuştular. Kazıdan çıkarılan nesneleri, yeni doğmuş bir bebek hassaslığında sarmalayıp, yağmur çamur, güneş sıcak demeden hayvan sırtında yapılan uzun ve zahmetli yolculuklarla dağdan bayırdan aşırarak yerlerine ulaştırdılar. Kendilerini bağlı bulundukları disiplinlere adamış, kıymetlerine paha biçilmez akademisyenler müzelerin soğuk labirentlerinde tozlu tabletler arasında ömürler harcadılar.

Bu çalışma onların eseridir. Bana ait olan sadece kusurlardır.

[illegible]

BİRİNCİ BÖLÜM

ERKÂN VE YOL

Gitme giden gitme, haber sorayım
Er Hakk nedir, geda nedir, kul nedir?
Eylen pirim eylen, haber sorayım
Tarik nedir, erkân nedir, yol nedir?

Hatayi

Aleviliğin çıkış ve doğal yayılma alanı olan Anadolu ve Anadolu'ya komşu coğrafyalar, beşeri hayatın başlangıcından bu yana çok çeşitli iktidarlar, sayısız istilalar gördü. Eski Çağ'dan bu yana bu coğrafyada hüküm sürmüş tüm hükümranlar ve hâkim inanışlar bu köklü geleneği kendi siyasal ve sosyal emellerine en uygun biçime dönüştürmeye çalıştılar. Alevilik binlerce yıl boyunca maruz kaldığı baskı mezalim ve katliamlardan korunabilmek, varlığını sürdürebilmek için kendisini saklamayı, dışarıya karşı olduğundan başka görünmeyi zorunlu bir hayat tarzı olarak seçti. Özde kendisini değiştirmese de görünüşünü devamlı değişikliğe uğrattı ve bulunduğu coğrafyada hâkim olan inançlar ile sürekli olarak "*görünüşte uzlaşma*" arayışı içinde oldu.

Bugün de Anadolu ve Anadolu'ya komşu coğrafyalarda hâkim inancın Aleviliği kendi istediği biçime dönüştürme çabası olanca şiddeti ile sürüyor. Alevilik de iliklerine kadar işlemiş binlerce yıllık korkularından ve alışkanlıklarından silkinip kurtulma becerisini gösteremiyor. Komşuları ile uyum ve uzlaşı ihtiyacı duyan Alevi çevrelerinden ve Aleviliği kendi potasında eritmek arzusundaki hâkim inanç kaynaklarından yayılan Alevilik tanımlamaları Aleviliği tarif etmekte yeterli olamıyor, içeride ve dışarıda yapılan bu Alevi tanımlamaları son derece yanıltıcı bir

Alevilik portresi çiziyorlar.

Bugün Aleviler ve Aleviliği eritip ortadan kaldırmak çabasındaki hâkim inanç mensupları dâhil, konuyla ilgili söz söyleme gereği duyan hemen her kesim kendi durdukları yerden, kendileri için en uygun ancak Alevi teolojisi ve Alevi tarihi ile pek örtüşmeyen cümlelerle Aleviliği tanımlamaya çalışıyor. Alevilik için dindir diyen de var, sapkın bir İslami mezheptir diyen de var. Kültür birikimi diyen de var. Aleviliğin sadece bir yaşam felsefesi olduğunu söyleyen de var.

Bu noktada doğru olan, bütün bunlara itibar etmeden, Aleviliğin tanımını Aleviliğin kaybolmaya yüz tutmuş kendi hafızasının içinde aramaktır.

Aleviliği tanımlama aşamasında hemen önümüze Aleviliği isimlendirme sorunu çıkıyor. Tuhaf bir durum ancak Alevi terminolojisinde ve Alevi sözlü geleneğinde Alevilik ya da Alevi sözcüğüne pek az istisna dışında pek rastlanmıyor. Alevi sözcüğü içeride rağbet görmüyor. Bu sözcüğü genelde Aleviler dışarıya karşı kendilerini tanıtmada kullanıyorlar. Dışarıdakiler de (Aleviler onlara yabancı ya da harici diyorlar) onları bu isimle anıyorlar.

Alevi geleneği içinde Alevilik ve Alevi sözcüklerinin ikamesi "*yol*" ve "*yol eri*"dir.

Alevilerin tüm özdeyişlerinde Alevilik; tek heceli bir sözcük ile; "*yol*" olarak adlandırılıyor;

- "Gönül kalsın, yol kalmasın"
- "Yol cümleden uludur"
- "Yol bir, sürek bin bir"

Alevi ozanların nefeslerinde de Alevilik, "*yol*" olarak ifade ediliyor.

"*Sorma be birader mezhebimizi*
Biz mezhep bilmeyiz yolumuz vardır."

Âşık Hüdai

"Yolcu ateşte yanmak ile yol yanmaz
Erenlerin dokuduğu çul yanmaz"

Seyrani

Bir "*yol*" olarak tanımlanan Aleviliğin iki temel niteliği vardır. Alevilik öncelikle, bir kabul töreni ile intibak edilen, ruhani bir gücün etrafında toplanmış, geniş tabanlı bir "*kardeşlik örgütlenmesi*"dir. Alevi yolu, Alevi toplum hayatının bütün alanlarına müdahale eder ve mensuplarının sosyal yaşamlarını sevgi ve barış temeli üzerinde biçimlendirir. Bu yapıyı bir nevi "*yeminli yurttaşlar topluluğu*" olarak adlandırmak mümkündür. Alevi terminolojisinde yemin ederek/ikrar vererek "*yol*"a girenler, "*talipler*" adı ile anılırlar. Yemin ederek/ikrar vererek "*kardeşlik örgütlenmesi*"ne katılan üyeler (talipler), Alevi yolunun tüm disiplinlerine ömür boyu sadakat ile bağlı kalırlar. Taliplerin yola, yolun disiplinlerine uyumu ve ettikleri yemine sadakatleri, bağlı bulundukları ruhani güç tarafından sürekli denetim ve gözetim altında tutulur. Talipler Alevi yolunun disiplinlerine bağlı kaldıkları sürece yemin ederek intibak ettikleri topluluğun bir üyesi olarak yaşamlarını sürdürürler.

Aleviliğin ikinci önemli özelliği de, bir "*inisiasyon okulu*" olmasıdır. Bu okul kendi müfredatı içinde "*sır*" olarak niteledikleri saklı bilgileri, kendi kurumsal yapıları içinde yetiştirdikleri, inisiye ettikleri bilgeler, bir başka deyişle "*İnsan-ı Kamil*"ler/*Kusursuzlar* aracılığı ile sonraki kuşaklara aktarırlar. *Bu* "*inisiasyon okulu*"nun başka bir deyişle bu "*sırlar okulu*"nun Alevi dilindeki adı "Alevi *İnce Yolu*"dur.

"*Alevi İnce Yolu*" içinde bilgi hak edene hak ettiği kadar verilir, bilgi ancak onu taşıyabilecek olana nakledilirdi. Kötünün ya da kıymet bilmezin elindeki bilginin kötüye kullanılacağına ya da heba olacağına inanılırdı. Bin yıllar boyunca, geleneksel olarak inisiye edilmiş ruhbanlar tarafından kuşaktan kuşağa sadece ehil olanlara aktarılan pek çok Alevi saklı bilgisi kuşaklar arasındaki inisiasyon zincirinin kopması ile birlikte sonraki kuşağa aktarılamadan yitip gitti. Hiç bir kayda girmeden kaybolup gidenler sadece bilgiler değildi, Alevi kavramlarının, Alevi özlü sözlerinin içleri de boşaldı, geçmişin ulu Alevi bilgeleri ya bütünü ile unutuldular ya da olduklarından başka kisvelere bürünerek varlıklarını sürdürdüler. Bunlar Aleviliğin hafızasını oluşturuyordu.

Bugün Alevi yolu bozulmuş, Alevi erkânı dağılmış durumdadır. Aleviliğin içinde bulunduğu dağınıklık, pekçok siyasi ve dini akım için bulunmaz bir fırsat yarattı. Alevi nüfusunu kendi bünyesi içine alarak kendi gövdelerini olduğundan daha geniş göstermeye çalışan guruplar Aleviliğin kendi geçmişi ile olan bağlarını koparmak için sistemli bir çaba içine girdiler. Aleviliğin üzerine yapıştırılan Alevilikle ilgisi olmayan

bir fotoğrafı Alevilik budur ve bundan ibarettir diye sundular. Bu sunumu yapan çevrelerin tek bir misyonu vardı, o da; Alevi geçmişine giden izlerin üzerini tamamen örtmek.

Ağır tahribata uğramış olsa da, Alevi ocak örgütlenmesi ve Alevi ruhban sınıfının yapılanması belli ölçülerde özgünlüğünü korumaya devam ediyor. Şianın ve on iki imam kültünün ağır istilası altında kalmış olsa da; Alevi ibadeti, Ayin-i Cem ve düşkünlük kurumu varlığını belli ölçülerde sürdürüyor. Gerçek kimliği bütünüyle unutulmuş olsa da, Alevi inancının olmazsa olmazı olan, Hızır, Alevilerin son medet kapısı olma vasfını hala koruyor.

İzler bütünüyle kapanmadı. Kaybolmuş Alevi hafızasını gün yüzüne çıkarabilmek için Alevi dağarcığında kalan bilgi kırıntılarının izini çok uzak bir geçmişten bugüne ve bugünden çok uzak geçmişe doğru karşılıklı sürmek hala mümkün. Bu soluk izleri sürmemizde bize rehberlik edecek olanlar da, kaybolduklarını düşündüklerimizden zihnimizde kalan bölük pörçük anılardır.

ALEVİ RUHBAN SINIFI, DEDELİK/ANALIK KURUMU VE OCAK SİSTEMİ

Alevi örgütlenmesinin başında, kendilerine kutsiyet atfedilmiş aileler bulunur. Alevi dini pratiklerinin yürütülmesi ve Alevi sosyal hayatının düzenlenmesi-denetlenmesi bu aileler tarafından yerine getirilir. Alevi erkânında kendilerine kutsiyet atfedilmiş ailelerin evlerine "*ocak*", ocaklara mensup aile bireylerine de "*ocakzade*" ya da "*ocaklı*" adı verilir. Geleneksel Alevi örgütlenmesinde tapınak, mabet benzeri dini merkezler bulunmaz. Aleviliğin dini merkezleri Alevi ruhban sınıfının evleri/ocaklarıdır.

On üçüncü yüzyıl sonlarına kadar Alevi ocaklarında, "*postta oturan*"*lar* yani ocak örgütlenmesinin en üst makamında bulunanlar genellikle kadınlar olurdu. "*Ana*" adı verilen kadın ruhbanlar zamanla yerlerini "*dede*" lere yani erkek ruhbanlara bıraktılar. Alevi "*dede*"leri belli bir hiyerarşik sıralamaya bağlı olarak *mürşit, pir, rehber, eren, baba*, seyit vb sıfatlarla anılırlar. Görev başındaki (postta oturan) dedelerin/anaların iki temel görevi vardır. Bu temel görevlerin ilki, kendisinden sonra kadim sırları taşıyacak olanların seçilip eğitilmesi, yetiştirilmesi, ikincisi ocağa bağlı taliplerin analık/dedelik hizmetlerinin yerine getirilmesidir. Bu hizmetlere Alevi erkânı içinde "*görgü -sorgu yapmak*", veya "*cem cemaat görmek*" denir. Postta oturan Alevi anası/dedesi bu

hizmet ile ocağına bağlı taliplerin sosyal hayatını düzenler ve denetler. Alevi ocakları bir okul olarak hizmet vermelerinin yanı sıra "*Alevi Yolu*"nun yürütülmesini, dini pratiklerin uygulanmasını da sağlarlar.

Alevi erkânında kişinin "*analık-dedelik*" yapabilmesi (yol diliyle ifade edersek "*cem-cemaat*" görebilmesi ya da "*görgü-sorgu*" yürütebilmesi) için dört sınıflı Alevi eğitiminden geçmesi ve eğitim sonrasında postta oturan ana ya da dedenin icazet yani onayını alması, Alevi tabiri ile;

- *Dört kapının sırlarına vakıf olması*

ve

- *Postta oturan ana ya da dedenin el vermesi*

gerekir.

Alevi terminolojisinde "*el almak*" ya da "*el vermek*" tabiri üst mertebedeki ruhani önderin ocak içinde eğitilip yetiştirilen öğrencisine artık analık, dedelik yapabilmek için, ehil olduğunu bildirmesidir.

"*Dört Kapı*" Alevi sırlar okulunun Alevi erkânı içindeki adıdır. (Alevi yolunu düzenleyen kurallar, disiplinler ve ritüellerin bütününe "*erkân*" deniliyor.) Dört Kapı'nın sırlarına vakıf olmak Aleviliğin bünyesinde sakladığı sırları bilmektir.

Her Alevi bir ocağa bağlıdır. Bir kaç örnek vermek gerekirse; Orta Toroslar'ın Alevileri Abdal Musa Ocağı'na, Tunceli ve Adıyaman yöresindeki Aleviler Baba Mansur Ocağı'na, Arapkir yöresindeki Aleviler Yürüyen Hızır Ocağı'na, İzmir ve Aydın bölgesi Alevileri Yanyatıroğulları ve Timur Beyli ocaklarına, Tokat/Almus Alevileri Hubyar Sultan Ocağı'na, Trakya Alevileri Gözükızıl ve Otman Baba ocaklarına, Urfa/Viranşehir ve Mardin/Kızıltepe Alevileri Hacı Bektaş Veli Ocağı'na, Musul Alevileri Sultan Sahak Ocağı'na bağlıdırlar.

Alevi ocaklarının üç kademeli hiyerarşik yapılanması vardır.

- *Mürşit Ocağı*
- *Pir Ocağı*
- *Rehber Ocağı (bu ocağa rehberlik kapısı da denir.)*

Bu hiyerarşik sıralamanın üstünde Mürşit ocağı yer alır. Rehberlik kapısı pir ocağına, pir ocağı da mürşit ocağına bağlıdır. (Kimi bölgelerde hiyerarşinin üstündeki ocağa "*Pir ocağı*" ona bağlı ocağa "*Mürşit ocağı*" adı verilmektedir.)

Mürşit ocakları aynı erkânı yürüten bağımsız yapılanmalardır. Bu ocakların birbirlerine üstünlükleri yoktur. Alevi erkânı içinde bir ocağı diğerinden üstün tutmaya yeltenenler "*eri erden seçen kördür*" denilerek eleştirilirler.

Alevi olmak, bir kişinin doğumla birlikte kazandığı bir topluluk üyeliği değildir. Bir kişinin Alevi olabilmesi için öncelikle kendi kararlarını verebilecek olgunluğa erişmesi gerekir. Kendi kararlarını kendi verebilecek yaşa gelen kişi önce bir yol kardeşi, Alevi deyimi ile bir "*musahip*" seçer. Yol kardeşleri eşleri ile birlikte bir rehber eşliğinde düzenlenen "*ikrar cemi*" adı verilen Aleviliğe kabul töreninde yemin edip ikrar verdikten sonra Alevi yoluna kabul edilirler ve o andan itibaren Alevi sosyal hayatının bir ferdi olurlar.

Yemin vererek topluluk içine katılan kişi, intibak ettiği topluluk içinde yaşamanın asgari gereklerini yerine getirmek zorundadırlar. Erdemli olmak, huzura ve toplumsal barışa zarar verebilecek davranışlardan uzak durmak toplumun tüm fertleri için o topluluk içinde varlıklarını sürdürebilmenin olmazsa olmaz kuralıdır.

Kabul töreninden geçen kişiye "*talip*" denir. Talip, talep eden, istekli, öğrenci demektir. (Talip sözcüğünün çoğulu "*talebe*"dir). Düzenlenen yemin töreni yani *ikrar cemi* ile topluluğun kurallarına ve disiplinlerine uymaya söz verip, topluluğun geniş bahçesine alınan talipler kendi köylerinde, kasabalarında yaşarlar, topluluğun Ayin-Cem adı verilen rutin ibadet törenlerine katılırlar, sürekli olarak mürşidin, pirin, dedenin kutsal gücünün denetiminde bulunurlar.

ALEVİ İBADET TÖRENİ, AYİN-İ CEM

Kırklar meydanına vardım
Gel beri ey can dediler
İzzet ile selam verdim
Gel işte meydan dediler

Hatayi

Alevi Ayin-i Cemi, Alevi inanışının yegâne toplu ibadet törenidir. Bu kutsal seremoni belli bir amaçla yapılır ve amacına göre, *Görgü Cemi, İkrar Cemi, Hızır Cemi, Lokma Cemi, Dardan İndirme Cemi vb.* isimler alır. (Örnek vermek gerekirse; Görgü Cemi'nde görgü sorgu yapılır, İkrar Cemi Aleviliğe kabul törenidir, ikrar alınır.) Alevilerin kutsal günü Perşembedir, Ayin-i Cem'ler Perşembe gününün akşamında yürütülür.

Alevi erkânı içinde tüm Ayin-i Cem'lere büyük bir önem atfedilir ancak Hızır haftasının son günü yürütülen Hızır Cemi'ne daha özel bir anlam yüklenilmiştir. "*Hızır haftası*"nda edilen dualar duaların, tutulan oruçlar oruçların, kurulan Ayin-i Cem'ler, cemlerin en makbulüdür.

"*Hızır haftası*" Rumi takvime göre yeni yılın ilk haftasıdır ancak bu hafta yeni yılın girişi ile başlatılmaz, haftanın son günü Perşembe gününe denk gelecek şekilde, gerekiyorsa yeni yılın başlangıcından birkaç gün sonra başlatılır. Hızır haftasında salı çarşamba ve Perşembe günleri "*Hızır orucu*" tutulur. Perşembe gecesi yürütülen Ayin- Cem ile Hızır haftası sonlandırılır. Tokat Hubyar Ocağı örneğinde olduğu gibi bazı Alevi ocaklarda Hızır orucu Perşembe gününden Perşembe gününe, yedi gün tutulur, yedi gün her akşam Ayin-i Cem yapılır.

Hızır orucunun en önemli dini pratiği, Hızır haftasının son günü olan Perşembe gecesinde Alevi ocak piri tarafından yürütülen Ayin-i

Cem'dir. Alevi ocakarına mensup taliplerin değişik bölgelerde yaşamaları ve Alevi ocak pirinin birbirlerinden uzakta yaşayan taliplerinin Hızır Cemlerini aynı Perşembe günü yürütmesi mümkün olmaması sebebiyle Alevi coğrafyasında ocak ayının dört haftası ayrı ayrı bölgelerde Hızır Haftası olarak kutlanır. Alevi topluluklar, yöresine, ocağına, aşiretine göre; dört haftadan birini geleneklerine uygun olarak Hızır Haftası olarak belirler, ibadetlerini o hafta içinde yerine getirirler. Hangi Alevi topluluğunun hangi haftayı Hızır Haftası olarak kutlayacağı -atalardan gelen alışkanlıkla- önceden bellidir.

İşlevleri farklı olsa da, tüm Ayin-i Cem'ler aynı düzen içinde icra edilirler. Bu törenin düzeninin, kadimde kurulmuş dünya düzeninin küçük ölçekte simgesel tekrarı olduğuna inanılır. Her Ayin-i Cem'de temsili olarak evrenin işleyişi, kozmosun dengesi ve döngüsü, insanın halk edilişi, evren ve insan birliği ve bütünlüğü yoğun söz, müzik ve dans eşliğinde sergilenir. Ayin-i Cem tören yerinde hazır bulunan herkesin ortaklaşa sergiledikleri bir "*interaktif ibadet*"tir. Bu kutsal törenin yazılı geçmişi, Erken Bronz Çağı'na kadar uzanır, dört bin yıldan daha eskidir.

Alevi erkânı içinde Ayin-i Cem'in yürütüldüğü alana "*meydan*", Ayin-i Cem düzenleme eylemine "*meydan açma*", Ayin-i Cem'in yürütüldüğü eve "*meydan evi*" denilir. İlk Ayin-i Cem'in, insanın yaradılışı ile birlikte, "*Kırklar Meydanı*"nda kurulduğuna inanılır. Bu sebeple ilk Ayin-i Cem'in yürütüldüğü mekân kutsal sayılır ve "*Kırklar Meydanı*" adı ile yâd edilir.

Tören hazırlıkları Ayin-i Cem'i yürütücek "*dede*" ya da "*pir*" adı verilen ruhani önderin taliplerinin bulunduğu yerleşim yerine ulaşması ile başlar. Pirin gelişi büyük bir coşku, heyecan ve deyişlerle karşılanır.

Ela gözlü pirim geldi
Duyan gelsin işte meydan
Dört kapıyı, kırk makamı
Bilen gelsin işte meydan

Hatayi

Alevi Ayin-i Cem'in yapılacağı günün öncesinden "*meydan*" ayin için hazırlanır, ayinde sunulacak yiyecekler, (lokma), içkiler (dem) ve Ayin-i Cem'in başlangıç ritüeli için gerekli olan çerağ (çıra-mum) tedarik edilir. Hazırlıkların tamamlanmasının ardından Perşembe günü

beklenir. Ayin-i Cem'ler, Alevilerin kutsal saydığı Perşembe gününün akşamında kurulur. Ayin-i Cem'e sadece Aleviliğe kabul töreninden geçmiş olanlar, Alevi deyimi ile yemin etmiş, ikrar vermiş olanlar katılabilirler. Henüz ikrar vermemişler ve ikrar verdikleri halde ikrarına sadık kalmamış olanlar yani düşkünler Ayin-i Cem'e alınmazlar.

Alevi Ayin-i Cemi'nin "*kötülerden ve kötülüklerden*" temiz olmayanlardan Alevi tabiri ile düşkünlerden arındırılmış bir topluluk içinde ve temiz bir çevrede icra edilmesi esastır. Bunun yanı sıra ayine katılacak olan topluluk üyelerinin birey olarak da arındırılması gerekir. Alevi anası/dedesi ayinin başlangıcında, ayine katılan topluluk üyelerini bir daire etrafında herkesin cemal cemale (yüz yüze) birbirini göreceği şekilde toplar, varsa; birbirlerine karşı olan şikâyet, suçlama itham ve benzeri isnatlarını dinler, anlaşmazlıkları giderir. Alevi tabiri ile topluluk üyelerinin birbirlerinden mutlak "*razı olmalarını*" birbirlerine koşulsuz "*rızalık vermelerini*" sağlar. Böylece "*talip*" adı verilen, topluluk üyeleri ayrı ayrı itham, isnat, şikâyet ve suçlamalardan arındırılmış olur. Bu bireysel arındırma işlemi ayini yönetecek ruhban için de uygulanır. Ayini yöneten dede/ana da ayin öncesinde taliplerin rızasını alır.

Katılımcıların birbirlerinden rızalıkları alınıp, kusurlu görülenler kusurlarından arındırıldıktan sonra dede/ana Ayin-i Cem'in Alevi erkânına uygun olarak yürütülmesini sağlayacak on iki hizmetlinin makamlarını hazırlatır, Meydana, "*on iki post*" serilir.

On iki postun serilmesinin ardından dede/ana, törende düzeni sağlayacak on iki hizmetliyi seçer. Alevi Ayin-i Cem'inde düzeni sağlayan on iki hizmetlinin adları şunlardır;

1. Pir/Mürşit
2. Rehber
3. Gözcü/Yoklamacı
4. Çerağcı/Delilci
5. Zakir
6. Süpürgeci
7. Kurbancı/Sofracı
8. Saka
9. Peyik
10. Pervane/Semahcı
11. Sucu/Kuyucu
12. Kapıcı

Alevi Ayin-i Cemi'nde hizmetliler Cem ayinine katılanlar arasından seçilirler. Seçilen hizmetliler postun asıl sahipleri değillerdir, onlar geçmişte Alevi nizamını kuran on ikileri, on iki ulu Alevi pirini temsilen hizmet görürler. Posta geçici vekâletle otururlar. Örnek vermek gerekirse; Hacı Bektaş Veli Ocağı'nda; Mürşit; Hacı Bektaş Veli'yi, Meydancı; Barak Baba'yı, Kapıcı; Güvenç Abdal'ı, Delilci; Kara Pirbat'ı, Sofracı; Garip Musa Sultan'ı, Pervane; Taptuk Emre'yi, Süpürgeci; Resul Baba Sultan'ı temsil eder.

Ayin-i Cem, çerağ uyarılması ya da delil uyarılması adı verilen ritüelle başlar.

Ayin-i Cem'e katılan tüm topluluk üyeleri tören süresince; cinsiyet, yaş, sosyal statü gözetilmeksizin mutlak biçimde eşittirler. Ayin süresince kadın-erkek, büyük-küçük, zengin-fakir ayırımı yoktur. Kimse kimseden üstün değildir. Herkes "*can*"dır. "*Can*"lar cinsiyetsizdir, malsız mülksüzdür. Ayinde küçük büyük ayırımı da yoktur, törene katılan canların en küçüğü en büyükten sayılır.

Alevi ibadetinin yürütüldüğü cem evinin doğu cephesinde sürekli yanan ve hiç söndürülmeyen bir büyük ışık kaynağı (ocak) bulunur. Hazırlık ritüellerinden sonra Ayin-i Cem bu ışık kaynağından alınan bir ışık ile bir çerağın (çıranın) yakılması ile başlar. Bu ritüele çerağ uyarılması ya da delil uyarılması adı verilir. Bu ritüel ile yeryüzünde yaşamın asıl kaynaktan yayılan ışığın yeryüzüne inmesi ile başladığı mana dili ile ifade edilir.

Ayin-i Cem coşkun müzik ve dans eşliğinde yürütülür. Ayin-i Cem'de kullanılan ahşap tekneli ve ahşap kollu, telli müzik aletine "*bağlama*" adı verilir. Bağlamayı on iki hizmetliden biri çalar, bu hizmetlinin adına "*zakir*" denir. Zakir'in çaldığı bağlama eşliğinde, nefesler söylenir, danslar edilir.

Ayin-i Cem'in temel dansı "*semah*"tır. Bu kutsal dansın ana figürü dans edenlerin bir yandan kendi eksenleri etrafında dönerken bir yandan da bir daire üzerinde yaptıkları dönüşlerdir. Alevi Ayin-i Cemi'nde bu dans ile bir hücre içinde çekirdeğin etrafında dönen elektronlardan, hem kendi ekseni hem de güneş çevresinde dönen gezegenlere, kendi çevrelerinde ve başka gök adalarının çevresinde dönen gök adalarına kadar, varlığın büyükten küçüğe, her nesnesinde, her noktasında ve her evresinde var olan temel döngü, stilize edilir. Semah ile Kozmos'un ruhu Ayin-i Cem içine taşınır. Semah, evrenin dengesinin, gök adaların-

dan gözle görülemeyen en küçük hücrelere kadar tüm varlıkların sürekli dönüşleri ile sağlandığının Ayin-i Cem içindeki teatral ifadesidir. Semah, evrende dengeyi sağlayan unsurun, en küçüğünden en büyüğüne kadar evrende bulunan her nesnenin dönüşü ile sağlandığının müzik eşliğinde sahne düzeni içinde ortaya konmasıdır. Semah edenlere "*pervane*" denir. Alevi terminolojisine gökyüzüne "*semah*", gökyüzünde kendi ekseninde ve yörüngesinde olduğu daha büyük bir yıldızın etrafında dönen gökcisimlerine "*pervane*" adı verilir.

ALEVİLİĞE KABUL TÖRENİ (İKRAR CEMİ) VE DÜŞKÜNLÜK KURUMU

Alevilik, doğum ile birlikte intibak edilen bir aidiyet değildir. Aleviliğe giriş kendi kararını kendisi verecek olgunluğa erişmiş bireylerin talebi, topluluk üyelerinin tamamının şahitliği ve rızası ve ruhani önderin kabulü ile olur. Alevilik, yeni doğmuş bir bebeğin inancı üzerine onun oluru olmadan ipotek koymaz. Aleviliği İbrahimi dinlerden ayıran en önemli disiplinlerinden biri de budur.

Bireyin tek başına talebi Aleviliğe giriş için yeterli değildir, Aleviliğe giriş kararını eşlerin birlikte alması gerekir. Kendi kararlarını verebilecek olgunluğa gelmiş çiftler, kendi rızaları ile Alevi olmaya karar verdiklerinde önce kendileri gibi yola girme kararı vermiş bir çifti, yani yol kardeşlerini seçerler. Alevi dilinde yol kardeşlerine "*müsahip*" denir. Dört yol kardeşi, rehbere başvurarak yola girme arzularını beyan ederler. Rehber yola girmeye talip olan canları hazırlar, pişirir.

Alevi erkânında bir kişinin yola girmesine o kişinin "*çerağının uyarılması*" bir başka deyişle o kişinin "*ışığının yakılması*" adı verilir. Yeni üyelerin çerağlarının uyarılması bir Perşembe akşamı olur. İkrar Cemi'ne topluluğun -mazereti olanlar dışında- o köyde yaşayan tüm üyeleri katılır. Eğer yakın köylerde ocağa bağlı talipler varsa, onlara da çağrı gönderilerek onların da İkrar Cemi'ne katılımı sağlanır. Komşu köy-

lere yapılan çağrıya "*mihman okunması*" denir.

Aleviliğe kabul töreninin hazırlığı bir hafta öncesinden başlar. Çerağı uyarılacaklar, yeterli miktarda dem (içki) ile kurbanlık hayvan, zahire, yağ ve şekeri haftanın başında rehbere teslim ederler.

Kabul töreni Perşembe akşamı güneş battıktan sonra başlar. Rehber talipleri meydan evinde bir odaya alarak hazırlar. Onlara yensiz-yakasız beyaz gömleklerini giydirir, son tembihlerini yapar.

Alevi ibadetlerinin, "*Ayin-i Cem*"lerin yapıldığı açık ya da kapalı tüm mekânlara "*meydan*" denir. Toplantı tamam olduğunda, rehber dededen meydana giriş izni alır.

Rehber, yemin edeceklerin boyunlarına "*tığbent*" adı verilen beyaz bir kement geçirir. Son olarak da gözcü gelir yemin edeceklerin gözlerini bağlar ve meydanın kapısını açar. Kementler boyunlarda, gözler bağlı kadınlar sağda erkekler solda, rehber önde eşiğe basmadan ve eşiğe niyaz ederek meydana girerler. Eşiğe niyaz etme, eşiğin üç defa öpülmesidir. Bu ritüele Alevi terminolojisinde "*eşiğe yüz sürme*" adı verilir. Meydana girişte eşler birbirlerinin tığbentlerinin uçlarından tutarlar.

Eşikten geçildiğinde rehber, taliplerin iki adım ilerisinde ve sağda durur. Talipler rehberin iki adım gerisinde gözler bağlı boyunlarında kement kollar yana sarkık dururlar. Bu duruş biçimi "*dar*" olarak adlandırılır, "*dara durmak*" yolun kurallarına teslimiyetin ifadesidir.

Yemin edecekler "*dar*"dayken rehber bir gülbank okur;

- "*Nar ve Nur aşkına, Şah-ı Merdan aşkına Erenler meydanında, pir divanında huzura canlar geldiler. Gözleri niyazda, özleri darda, el oğlu, yol oğlu, el kızı, yol bacısı olmaya geldiler. Destur erenlerindir.*
Yuh ikrarsıza, hak erenlerin gerçeğine hû."

Rehber gülbankın ardından dedeye niyaz ederken topluluk hep bir ağızdan bağırır.

- "*Hak edenlerin gerçeğine hû.*"

Dede yemin edeceklere döner.

- "*Ey talipler! Ne gördünüz, ne geldiniz, ne dilersiniz?*"

Talipler:

- "*Er gördük, meydana geldik, yola can-baş koymak dileriz!*"

Bu defa dede gözleri bağlı taliplere çerağa/ışığa talip olup olmadıklarını sorar;

- "*Bu yol zahmetlidir. Menzil alması zordur, gidilmez, demirden leblebidir yenilmez, ateşten gömlektir giyilmez. Gelme gelme, dönme dönme, ey talipler; çerağa talip misiniz? Çerağ-ı daim sırrına mazhar olmaya istekli misiniz?*"

Huzurdakiler dedeyi "*Pirimiz yar olsun, Hakk divanında yüzümüz ak olsun*" diye cevaplarlar

Daha sonra istekliler toplantıda bulunanlardan yola katılmak için "*rızalık*" talep ederler, eğer gönüllerini kırdıkları varsa affetmelerini dilerler, kendilerini incitenler olmuşsa onları affederler, toplantıda bulunamayanlara da haklarını helal ederler.

Topluluğun onayından sonra rehber isteklileri dedenin huzuruna götürür. İstekliler huzurda niyaz ettikten sonra tekrar dara dururlar, dede isteklileri alır, yanmakta olan ocağın önüne götürür. İstekliler yüzlerini ışığa çevirirler ve diz çökerler. Yanmakta olan bu ocağa "*Çerağ-ı Daim*" adı verilir. Dede "*Çerağ-ı Daim*" önünde diz çökmüş taliplerin kulaklarına eğilir. Topluluğunda duyacağı bir ses tonunda dede ile isteklilir arasında şu konuşma geçer:

- "*Bu rıza şehrine girmeye talip oldunuz. Bu eşikten geçtiniz. Biz de Hakk'ın velayeti ile nefsinize üç yasak koyacağız. Razı mısınız?*"
- "*Razıyız, Hakk da bizden razı olsun.*"
- "*Koyduğumuz birinci yasak dudaklarınız üzerinedir. Madem ki bu kapıdan girdiniz bundan böyle bu kapının ardındaki sırlarımızı yabancıya demeyeceğinize, yalan ve kötü söz söylemeyeceğinize, dedikodu yapmayacağınıza, iftiradan, yargıdan ve isnattan uzak kalacağınıza, hakkınız olmayan bir nesneyi asla dudaklarınızın arasından geçirmeyeceğinize söz mü?*"
- "*Söz.*"
- "*İkinci yasağı eliniz üzerine koyuyorum. Bundan böyle, bundan önce de olduğu gibi çalmayacağınıza ve öldürmeyeceğinize, başkasının malına ve*"

canına el uzatmayacağınıza, haksız yere hiçbir canlıya zarar vermeyeceğinize sebepsiz yere bir çiçeği dahi koparmayacağınıza söz mü?"

- "*Söz.*"

- "*Üçüncü yasak beliniz üzeredir. Eşinize sadık olacağınıza, aynı anda birden fazla eşle evlenmeyeceğinize, yuva yıkmayacağınıza, yıktığınız yuvanın kadını ve erkeği ile evlenmeyeceğinize söz mü?"*

- "*Söz.*"

- "*Sözün özeti; Bundan böyle her koşulda ve her ahvalde, dilinize, elinize ve belinize sahip olacacağınıza Hakk katında ve meydan erenlerinin huzurunda söz verip yemin ettiniz mi?"*

- "*Söz verdik yemin ettik.*"

- "*İkrarınızı yürüteceğinize nar ve nur şahit olsun mu? İkrarınızı bozarsanız ikrarınız boynunuza kement olsun mu?"*

- "*Olsun.*"

Taliplerin yemin vermesinin ardından dede bir gülbank okur.

- "*İkrar verdiniz yemin ettiniz. İkrarınıza sadık olun, muhkem durun, yemininize yalancı çıkmayın, kötü şehrinde de olsanız her cefa üzerinize de olsa sabır edin. Uğradığınız kötülükler sizi incitici kılmasın. Kimsenin hakkı kimsede kalmaz. Unutmayın, yol kılıcı gelir, zulmü keser bir gün. Görmediğinizi demeyin. Gördüğünüzü eteğinizle örtün. İnsan ayıbını yayanın yüzü bu meydanda karadır. Gittiğiniz yolda durduğunuz darda sizi taşlayacaklar olacaktır. Taş yağmurlarının altında yemininize sığının. Başınıza ne hal gelirse gelsin, nefsinize ağır gelecek bir şeyi taşra için uygun görmeyin. Cümle âleme aynı nazarla bakın. Kendiniz için ne düşünürseniz, dışarısı için de onu düşünün. İncinseniz de incitmeyin.*

Elinizle koymadığınızı almayın. Sözünüzü geçmeyen yerde söylemeyin. Bildiğinizin mürşidi, bilmediğinizin talibi olun.

Bu yolda en küçüğümüz en büyüğümüzdür. Büyüğe hürmet, küçüğe izzet eyleyin. Eş ile dost ile iyi geçinin. Hatırdan gönülden geçici olmayın.

Gerçekler sizi gittiğiniz yoldan, durduğunuz dardan verdiğiniz ikrardan ayrı komasın.

Gerçeğe hü."

Dedenin gülbank okumasından sonra rehber gelir, isteklileri tekrar dara durdurduktan sonra geri geri yürüterek eşiğe getirir. Talipler eşi-

ğe yüz sürdükten sonra eşiğe basmadan meydanı terk ederler.

Talipler meydandan çıkarıldıktan sonra kurbancı, kurban hizmetini tamamlar. Ardından rehber talipleri tekrar meydana çıkarır. Talipler bir sırada diz çöküp otururlar. Çerağcı meydana çıkar bir gülbank okur ve elindeki bal mumundan yapılmış fitili götürüp "*Çerağ-ı Daim*"den ateşledikten sonra bununla "*Işık Tahtı*"nda bulunan taliplerin ışıklarını "*Çok çerağ uyandırdık Hüda'nın aşkına/Haşre dek yansın yakılsın cihanın aşkına*" diyerek yakar. Işık sayısı on iki hizmeti temsilen on ikidir. (Bazı ocaklarda delil sayısı üç, bazılarında yedidir.) Delilci taliplerin ışığını yaktıktan sonra mumlu fitili eliyle sır eder (söndürür).

Dede "*Hakk erenler hizmetin kabul eyleye, nurun arta, eksilmeye*"diyerek çerağcının hizmetini kutsar, çerağcı yerine oturur. Rehber yerinden kalkarak talipleri dedenin önüne götürür. Dede kısa bir gülbank okur "*Geldiğiniz yoldan, durduğunuz dardan hayır ve hasenat göresiniz. Bildiğinizden ayrılmayın. Yolunuzdan dönmeyin. Dönen gelmez, gelen dönmez. Gerçeğe Hü*", sonra dede taliplerin göz bağlarını çözer. Göz bağlarının çözülmesi sırasında meydandakiler hep bir ağızdan bağırırlar: "*Bismişah, Bismişah, Bismişah*" sesleri doldurur ortalığı.

Taliplerin ışıklarının yakılması ve gözlerinin açılmasının ardından dede taliplere kendi elinden "*dolu*" sunar. Dolu duası verilmiş içkidir.

Üzerine konan üç yasakla birlikte talip o andan itibaren tüm yaşamı süresince her koşulda ve her ahvalde, diline, eline ve beline sahip olur.

Aleviliğe kabul töreni topluluğun tüm fertlerinin huzurunda onların şahitliği ve oluru ile gerçekleşir. Alevi erkânında topluluğun tüm fertlerinin önünde ve mürşit huzurunda üç mührün sınırlarını ihlâl etmemek üzere söz verenler, topluluğun önceden belirlenmiş kurallarına uymak üzere toplumun diğer fertleri ile kefilli ve çok şahitli, bir sözlü anlaşma yapmış olurlar.

Sözleşme kefillidir, çünkü bu toplum sözleşmesinde müsahipler birbirlerinin kefili olmayı kabul etmişlerdir. Sözleşme aynı zamanda çok şahitli ve çok taraflıdır çünkü bu akit topluluğun tüm tanıklığı ve oluru ile gerçekleştirilmiştir.

İkrar verip yemin ettiği halde, topluluk ile yaptıkları sevgi ve barışa dayalı sözleşmeye uymayanlar, toplumun huzurunu ve barışını sağlayan bu üç yasaktan herhangi birini kıranlar için Alevi erkânında iki tür ceza öngörülmüştür.

- *Düşkün*
- *Müşkül*

Cana kıymak, çalmak, çok eşlilik ve benzeri ağır suçlar, "*düşkünlük*" sebebidir. Yalan söylemek, kavga etmek gibi hafif suçlar, "*müşkül hal*" sayılır. Müşkül olanlar, Alevi yol kurallarına uygun olarak verilen cezayı yerine getirdikten ve bozdukları toplumsal barışı yeniden tesis ettikten sonra bağışlanırlar,

Düşkün olan kimselerin Alevi sosyal hayatına verdikleri zararlar onarılamaz ve kabul edilemez boyutlardadır. Bu nedenle Alevi erkânında düşkün ilan edilen kimseler "*yolu, yolumuzdan, malı malımızdan, davarı davarımızdan ayrı olsun*" denilerek, Alevi toplumunun dışına itilir. Düşkünlerin Alevi köylerinde barınmalarına izin verilmez.

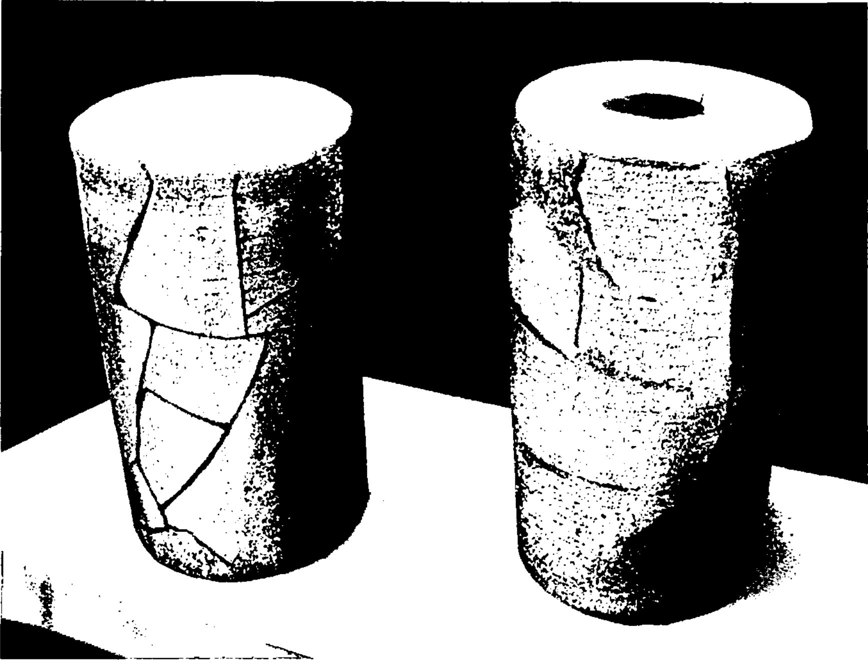
Alevi terminolojisi içinde bu durumu özetleyen bir özdeyiş de vardır. Erenler, "*Müşkül hallolur, düşkün hallolmaz*" derler.

Alevi erkânı içinde, müsahiplar/yol kardeşleri birbirlerinin kefili ve denetleyicisidirler. Bu sebepten talibin işlediği suçtan musahibi de sorumlu tutulur. Suçu işleyene verilen ceza, suçu işleyenin yol kardeşine ve eşlere de uygulanır. Bu nedenle tüm talipler yol kardeşlerini karşılıklı olarak yaşam boyu denetlerler, gerektiğinde birbirlerini uyararak doğru yoldan ayrılmalarının önüne geçerler. Bu iyi dizayn edilmiş dört kişilik bir oto kontrol sistemidir.

İKİNCİ BÖLÜM

ALEVİLİĞİN EN ESKİ YAZILI BELGESİ, GUDEA SİLİNDİR TABLETLERİ

Fransız diplomat Ernest de Sarzec 1872 yılında konsolos yardımcısı olarak Basra'ya tayin edildiğinde, Sümer uygarlığını ortaya çıkaran kişi olarak tarihe geçeceğinden habersizdi. İngiliz diplomat J. E. Taylor'un Ur kentinde yaptığı kazılar Ernest de Sarzec'in dikkatini çekti. Taylor'dan esinlenen Fransız diplomat ve arkeolog 1877 yılında Irak'ta, antik Girsu şehrinde ilk kazılarına başladı. Şans ondan yanaydı, kazılara başladığı 1877 yılında bir tapınak kompleksinin yıkıntıları altında bir kanalda Gudea Silindir Tabletleri'ni buldu. Arkeolojinin ilk yüzyılında, arkeolojik kazılar müzelere sergilenecek eşya temin etmek için yapılırdı. Gudea Silindir Tabletleri de sergilenmek üzere 1878 yılında Paris Luvr Müzesi'ne götürüldüler. Gudea Silindir Tabletleri halen Paris, Louvre Müzesi'nde Eski Çağ/Yakın Doğu bölümünde, zemin kat 2 numaralı odada, MNB 1511 ve MNB 1512 müze kayıt numarası ile sergilenmektedirler. Sümer uygarlığının son reformisti, Lagaş şehir devletinin ünlü prensi Gudea tarafından M.Ö. 2125 yılında yazdırılan 61 cm boyunda 32 cm çapında ve 54 cm boyunda 33 cm çapında bu iki silindir tablet üzerinde Sümerlerden günümüze ulaşan, bilinen en uzun yazılı metin yer alır. (Resim:1)

Resim 1: Gudea Silindir Tabletleri

"Şimdi Louvre'da herkesin görmesi için çok hoş bir şekilde sergilenen üzerinde kadim dünyanın edebi klasiği olan uzun ve olağanüstü bir ilahinin yazılı olduğu Gudea Silindirleri'nde de açıkça görüldüğü gibi bir tapınağın inşası ve onarımı çeşitli törenler ve sayısız ayin eşliğinde gerçekleşiyordu."[1]

Sümer dilinde ve çivi yazısı ile kaleme alınmış Gudea Silindirleri'nin ilk kopya edilmesi ve çevrilmesi 1925 yılında Fransız Asurolog Francois Threau Dangin tarafından özenle yapıldı. Yakın zamanlarda yapılan çevirilere dahi kaynaklık eden Threau Dangin çevirisinin ardından, Gudea Silindir Tabletleri; 1927 yılında İra Maurice Price, 1948 yılında M. Lambert ve R. Tournay, 1953 yılında Adam Falkenstain, 1966 yılında Samuel Noah Kramer, 1977 yılında Giorgio Castellino, 1987 yılında Thorkild Jacobsen, 1997 yılında Dietz Otto Edzard tarafından okundu ve tercüme edildi. Gudea Silindirleri'nin son okuması Joachim Krecher

---

1) Samuel N. Kramer, *Sümerlerin Kurnaz Tanrısı Enki*, Kabalcı Yayınevi, Birinci Basım: Kasım 2000, s. 328.

tarafından yapıldı. Hermann Behrens ve Bram Jagersma'nın çalışmaları bu son okumanın temelini oluşturdu.[2]

Lagaş kentinin ünlü prensi Gudea, Birinci Akad Hanedanı'nın çöküşünden sonra M.Ö. 2144 yılında Lagaş Kent Devleti'nin yöneticisi oldu ve M.Ö. 2124 yılına kadar yirmi yıl hüküm sürdü. İktidar yıllarında, ülkede barış, adalet ve huzur hâkim oldu. Gudea, reformist bir yönetici ve üst düzey bir ruhbandı. Gudea Silindir Tabletleri'nde; Gudea'nın gördüğü bir rüyanın yorumundan yola çıkarak Lagaş kentinin ana tanrısı Ningirsu adına bir tapınak/ev inşa etmesinin ardından, o tapınakta/evde icra edilen yedi günlük yeni yıl festivalinde yer alan ritüellerin belli bir düzen içinde icrası şiirsel bir dille hikâye edilir. Gudea Silindir Tabletleri Sümerlerin yeni yıl ile birlikte kutladıkları ve en kutsal saydıkları dini pratiklerine ilişkin çok kıymetli bir yazılı belgedir.

Onlarca dilbilimci, yüzyıla yakın bir zamandan bu yana Gudea Silindir Tabletleri üzerinde yer alan metin üzerinde çalışmış olsalar da Sümerli şairin dizeleri ile modern okuyucunun algısı arasındaki kimi kopuklukların henüz tam olarak giderildiğini söyleyemeyiz. Binlerce yıl önce kullanımdan kalkmış bir yazı, ölü bir dil, bu dilin ağır grameri, nadir kullanılan ya da bütünü ile unutulmuş terimler ve bu alanda okuma yapanların "*kültüre has bilgi*"lerin çok uzağında olmaları, Sümerli şairin ifadesi ile modern okuyucunun algısı arasındaki kopukluğun ilk akla gelen temel nedenidir. Çevirmenlerin üslup, yaklaşım, yorum ve grameri ele alma biçimlerinden doğan farklı çevirilerin de, Sümerli şairin ifadesi ile modern okuyucunun algısı arasındaki kopukluğu derinleştirdiğini ve algıda kargaşa yarattığını söyleyebiliriz. Bu nedenle, Joachim Behrens tarafından yapılan son okumayı Sümeroloji'deki gelişmelere paralel olarak başka okumaların takip edeceğini öngörmek, fazlaca zorlama bir tahmin olmayacaktır.
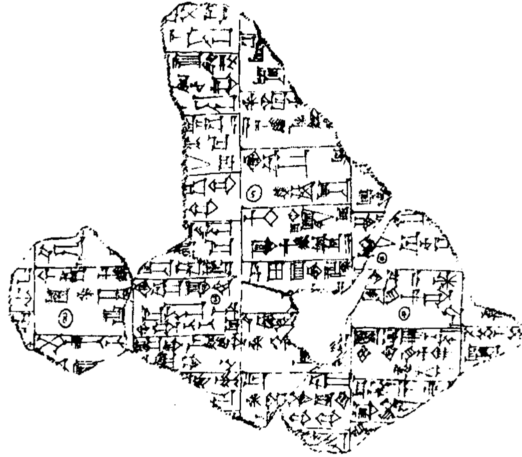
Her inanış kadim bir geçmişe sahiptir ve her inanış kendi başlangıcından önceye ait tarihsel kaynaklardan beslenir. İnancı tanımlayan, tamamlayan ve ona biçim veren dini pratikler, ona inananlar tarafından özenle savunulup, korunup ve ısrarla uygulansalar da, zaman içinde inananlarla birlikte istilacı dini akımların bir parçası haline gelirler. Yeni dini akımlar eskinin dini pratiklerini ve mitlerini, bünyelerine alır ona ye-

---

(2) "Gudea Cylinders A and B, Faculty of Oriental Studies", University of Oxford, www. etcsl. orinnst. ox. ac. Uk.

ni biçimler verir, kendi pratiklerine ve kendi hikâyelerine katarlar. Yeni dini eski inanç sahipleri için kabul edilebilir kılmanın yegâne yolu budur. Yeni dinin ağırlığı ve yaygınlığı arttıkça kuruluş yıllarında zorunlu olarak bünyesine aldığı eskiye ait olanlardan yavaşça kurtulur. Halen varlığını sürdüren inanışların içlerinde, bu inanışların ortaya çıkışlarından öncesine ait ritüeller ve mitler barındırmaları bu sebeptendir. Bunun istisnaları da vardır; çevreden soyutlanmış, kendisini sarmalayan sair dini iklimlerin parçası gibi görünse de, bu dini inanışların etkisinden uzak kalabilmiş, bütünüyle izole edilmiş atmosferde yaşatılan dini pratikler doğdukları zamanla arasındaki müthiş mesafeye meydan okurcasına, değişmeden, kaynağına yabancılaşmadan varlıklarını koruyabilirler.

Alevilerin "*Hızır Ayı*"nda büyük bir tutku heyecan ve bağlılıkla kutladıkları "*Hızır Haftası*" Gudea Silindir Tabletleri'nde ifade bulan, yedi günlük Yeni Yıl Festivali'nin tüm dini pratikleri ve ritüelleri ile neredeyse tam bir tekrarıdır. Abartılı bir iddia gibi görünse de, aşağıda yer alan karşılaştırmalı açıklamalar, bizleri Alevi inancının kaynağına götüreceği gibi, Alevi inancının, doğduğu kaynak ile bağlarını koparmadığını, dağarcığında uzak geçmişi aydınlatacak önemli bilgiler barındırdığını, Alevi erkânının kaybolduğu zannedilen "*kültüre has bilgi*"ye hala sahiplik ettiğini, dört bin yıl öncesinde kaldığını düşündüğümüz kültürün tam da içinde yaşadığımızı gösterecektir.

Şekil 1: Gudea Silindir Tabletleri kırılmış 8, 3, 5, 4. parçaların görüntüsü

ALEVİ HIZIR HAFTASI VE SÜMER YENİ YIL FESTİVALİ

Gudea Silindir Tabletleri'nde Sümerli şairin yazıya döktüğü Sümerlilerin yedi günlük yeni yıl kutlamaları ve kutlamanın kapanışında yer alan Sümer ayini öncesinde, sırasında ve sonrasında yer alan ritüelleri tam anlamıyla Alevi dünyasında bugün kutlanan "*Hızır Haftası*" ve haftanın son gününde yürütülen "*Hızır Cemi*"nin ritüelleri ile birebir örtüşür. Gudea Silindir Tabletleri'nde Alevi "*Ayin-i Cemi*"ni, "*On iki hizmetli*"yi, "*düşkünlük kurumu*"nu, "*görgü-sorgu*"yu, "*meydan*"ı ve "*bağlama*"yı buluruz. Sümerlerin yeni yıl ile birlikte kutladıkları ve en kutsal saydıkları yedi günlük dini festivali ile yılın aynı ayında Alevilerin kutladıkları ve en kutsal saydıkları "*Hızır Haftası*" arasındaki benzerlikler şaşkınlık vericidir.

Sümer ayini ile Alevi ayini arasındaki benzerlik, her iki ayinin de yılın aynı günlerinde yapılması ile başlar.

Sümerlerde yılın her ayında çeşitli ayinler yapılmakla birlikte Sümerlilerin en kutsal saydıkları ve en fazla önem atfettikleri ayin Sümer Yeni Yıl Festivali'ydi. Gudea Silindir Tabletleri'nde tüm detayları ile kayıt altına alınan Sümer Yeni Yıl Festivali, yeni yılın ilk haftasında büyük bir coşku ile kutlanırdı. Sümerli şair Gudea'nın Silindir Tableti'nde Sümer ayininin yılın hangi zamanında yapıldığını şu cümlelerle naklediyor.

"*Yıl bitmiş, ay tamamlanmıştı. Yeni bir yıla girildi, yeni bir ay başladı ve yeni aydan üç gün geçti.*"(3)

---

3) "*The year ended and the month was completed. A new year started, a month began and three days elapsed in that mont.*" "Gudea Cylinders A and B, Faculty of Oriental Studies", University of Oxford, www. etcsl. orinnst. ox. ac. Uk. S. 863-870.

Sümerli şair, Sümer yeni yıl ayininin başlaması için yeni yılın gelmesinin beklendiğini, yeni yıla girildikten sonra da ayini başlatmak için üç gün beklendiğini açık bir dille ifade ediyor.

Alevi inancında dini pratiklerin uygulanmasında "*rumi takvim*" esas alınır. Hızır Haftası bir yeni yıl kutlamasıdır ve Hızır Günleri rumi takvime göre yeni yıl ile birlikte, yeni yılın ilk haftasında başlar ve hafta sonunda kurulan bir Ayin-i Cem ile sona erer. Önceki satırlarda da ifade edildiği gibi, Alevilerin kutsal günü Perşembedir, Ayin-i Cem'ler Perşembe akşamları kurulur. Hızır Haftası'nın başlangıcı haftanın bitimi Perşembe gününe gelecek şekilde düzenlenir. Hızır Haftası'nın son gününün Perşembe gününe denk gelmesine dikkat edilir. Bu yüzden yeni yıl başlangıcı ile birlikte Hızır Haftası başlamaz, Hızır Haftası takvimin seyrine göre gerektiğinde birkaç gün geçirildikten sonra başlatılır

Sümer'deki yedi günlük kutlamaların başlaması için, yeni yıla ve yeni aya girildikten sonra üç gün geçmesinin beklenilmesi ile Hızır Haftası'nda Hızır Cemi'nin Perşembe gününe denk gelmesi için takvimin seyrine göre birkaç gün ötelenmesi birbiri ile örtüşmektedir.

SÜMERLİLERDE VE ALEVİ ERKÂNINDA DÜŞKÜNLÜK KURUMU

Alevi erkânında yola girerken ettiği yemine sadık kalmayanlar, eğer onarılmaz bir suç işlemişlerse Alevi piri/dedesi tarafından "*düşkün*" ilan edilirler. Cana kıyanlar çok eşli olanlar ve başkasının malına göz koyanların Alevi meydanında kirlenmiş sayılırlar, yüzleri karadır. Yüzleri kara olanlar, Alevi sosyal hayatının dışında tutulurlar. Alevi dedeleri düşkünleri "*davarı davarımızdan, malı malımızdan, yolu yolumuzdan ayrı olsun*" diyerek toplumun dışına sürerler.

Benzer biçimde, Gudea Silindir Tabletleri'nde Sümerli şair, yedi günlük festivalin başlangıcından önce Gudea'nın kenti ahlaksal ve etik olarak arındırdığını, ardından temiz olmayan herkesi kentten sürdüğünü ifade eder.

Samuel Noah Kramer'in Gudea Silindir Tabletleri'ndeki okuması şöyle;

"*Gudea önce kenti ahlaksal ve etik olarak arındırdı . . . Temiz olmayan herkesi kentten sürdü.*"[4]

4) Samuel Noah Kramer, *Sümerler*, Kabalcı Yayınevi, s. 185.

Oxford'dan Joachim Behrens'in okuması Kramer'in okuması ile benzer;

"Yönetici (Gudea) kenti temizledi, arındırıcı ateşi (kentin) üzerine bıraktı. Erkâna göre temiz olmayanları, yüzüne bakılmayacak olanları ve . . . . kentten sürgün etti."[(5)]

Gudea'nın ayin öncesinde temiz olmayanları şehirden sürmesi, Alevi "*düşkünlük kurumu*"nun Sümer'de de aynıyla var olduğunu ve titizlikle uygulandığını göstermektedir.

SÜMER AYİNİ VE ALEVİ AYİN-İ CEMİ; ÖN HAZIRLIKLARI: CEMAL CEMALE TOPLANMA VE RIZALIK ALMA

Sümer Yeni Yıl Festivali ile Alevi Hızır Bayramı'nın yılın aynı günlerinde aynı ruh ile kutlanması ve şehrin temiz olmayanlardan arındırılması, düşkün ilan edilenlerin topluluktan uzaklaştırılması, iki kutlama arasında dikkate alınması gereken kayda değer tespitler olmakla beraber, iki kutlama arasındaki çarpıcı benzerlikler Sümer Yeni Yıl Festivali ile Hızır Bayramının son günü icra edilen kapanış ayininde ortaya çıkar.

Sümer ayini öncesinde de Gudea ayinde sunulacak yiyecekleri, içkileri ve çerağı hazırlar. Gudea Silindir Tabletleri'nde, Sümerli şair Sümer'de yapılan törenin hazırlık safhasını şöyle anlatıyor;

"Daha sonra Gudea bir dizi ilahın yardımıyla tapınağı (meydan evi) temizledi ... törende kullanılacak bütün yiyecekler (lokma) adak içkilerini (dem) ve tütsüleri (çerağ) hazırladı.[(6)]

Alevi Ayin-i Cem öncesinde, meydan evinin temizlenmesi, lokma, dem ve çerağın hazırlanması Ayin- Cem'in önceden yapılması gereken rutin uygulamalardır. Bu rutin uygulamalar Sümer ayini öncesi hazırlıklar ile birebir örtüşür.

5) *"The ruler cleansed the city, he let purifying fire loose over it. He expelled the persons ritually unclean unpleasant to look at it and . . . . from the city"*, ETCSL, "Gudea Cylinders A and B3", 330-344.

(6) Samuel Noah Kramer, *Sümerler*,s. 185) (parantez içindeki açıklamaları ben yazdım).

Hazırlık safhasından sonra, Alevi Ayin- Cem'inin başlayabilmesi için olmazsa olmaz iki kural vardır ki; bu Sümer ayininde de karşımıza çıkar.

Alevi Ayin-i Cem'lerinde bir daire düzeninde herkesin birbirini göreceği şekilde Alevi deyimi ile "*cemal cemale*" toplanılması ve Ayin-i Cem başlamadan önce dedenin törene katılacaklardan rızalık alması Ayin-i Cem'in ön kurallarıdır. Rızalık alma Ayin-i Cem öncesinde ayine katılacakların birbirlerini her türlü isnat ve suçlamalardan arındırmasıdır.

Gudea Silindir Tabletleri'nde, Sümerli ozan, Sümer ayininin toplanma düzeni ve katılanların arınma işlemini: "*Lagas kentinin Annunaki tanrıları, evde, Lord Ningirsu'nun çevresinde (yüz yüze) toplandılar ve son arınma işlemi tamamlandı.*" cümlesiyle nakleder. [7]

Joachim Behrens, Sümer ayininin toplanma düzenini tanımlarken "*çevresinde topladı/gathered around*" ifadesini kullanıyor ki, bu herkesin birbirini görebileceği dairesel bir konuşlanma biçimidir. Sümer'de ayin düzeninin herkesin birbirini görebileceği şekilde yüz yüze olduğu anlaşılmaktadır. Bu Alevilerin Ayin-i Cem sırasında "*cemal cemale*" konumlanmaları gibidir.

Sümer ayininde, bahsi edilen son arınma işlemi ile törene katılacak topluluk üyelerinin birbirlerinden hiçbir şikâyet ve suçlama ya da cezalandırma olmayacak şekilde hoşnut olmaları sağlanır. Bu da Alevi Ayin-i Cemi öncesinde Alevi dedesi tarafından ayine katılanlardan rızalık alması ile bire bir örtüşen bir uygulamadır.

SÜMER AYİNİNDE VE ALEVİ AYİN-İ CEMİ'NDE ON İKİ HİZMETLİ

Sümer ayini ile Alevi Ayin-i Cemi arasındaki benzerliğin doruk noktası, her iki ayinde ayin düzenini sağlayan hizmetlilerdir.

Sümer silindir tabletinde arındırma işleminin tamamlanmasının ardından Gudea'nın "*tapınağın gereksinimlerini karşılayacak bir gurup tanrıyı (on iki hizmetli) atama işine geçtiği*" ifade edilir.

Sümerli şair törende görevlendirilen on iki hizmetlinin adlarını sıralar.

---

7) "*The Annunaki gods of the land of Lagas gathered around Lord Ningirsu in the house, the purifacition had been completed...*", ETCSL, "Gudea Cylinders A and B", 929-933.

1. Kapıcı (gate keeper)
2. Kâhya/Değnekçi (butler)
3. Nezaretçi/Gözcü (bailiff)
4. Silahtar (armaurer)
5. Müzisyen/zakir (musician)
6. Kuşbaz (game keeper)
7. Keçi Çobanı/Kurbancı (goatherd)
8. Dalyan Denetçisi (fisheries inspector)
9. Ulak/Peyik (messenger)
10. Tahıl Denetçisi (grain inspector)
11. Mabeyinci (chamberlain)
12. Arabacı (coachman)[8]

Eski Çağ'da Sümer'de yapılan ayinde düzeni sağlayan on iki hizmetli ile bugün Anadolu'da halen yürütülen Alevi Ayin-i Cem'lerde düzeni sağlayan on iki hizmetli arasındaki tek fark on iki hizmetlinin kimilerinde görülen farklı isimlendirmelerdir. Coğrafya ve sosyal yaşam değiştikçe hizmet kalemlerinin ve hizmetli adlarının farklılaşması son derece olağandır. Bugün bile, Alevi coğrafyasında, yöreden yöreye, ocaktan ocağa on iki hizmetli isimlendirmelerinde çok sayıda farklılıklar gözlemlenir.

Ocaktan ocağa, bölgeden bölgeye küçük farklılıklar gösterse de Alevi Ayin-i Cemi'nde dedenin görevlendirdiği on iki hizmetlinin adları (önceki bölümde de ifade edildiği gibi) genel olarak şöyledir;

1. Pir/Mürşit
2. Rehber
3. Gözcü/Yoklamacı
4. Çerağcı/Delilci
5. Zakir
6. Süpürgeci
7. Kurbancı/Sofracı
8. Saka
9. Peyik
10. Pervane/Semahcı
11. Sucu/Kuyucu
12. Kapıcı

8) Samuel Noah Kramer, *Sümerler*, s. 185.

Ünlü Sümerolog Samuel Noah Kramer, Gudea Silindir Tabletleri'nde yer alan on iki görevlendirmenin "*Enki ve Dünya Düzeni*" adlı ünlü Sümer mitinde Enki tarafından dünya düzenini tesis için atanan on iki ilahı anımsattığını ifade ediyor.[9]

"*Enki ve Dünya Düzeni*" adlı ünlü Sümer mitinde, Enki'nin dünya düzeninin kuruluşunda; 12 hizmetliye sırasıyla;

1. *Lagün ve ırmakların,*
2. *Engin denizlerin,*
3. *Tarımın,*
4. *İyi tohumun ve evrensel ekmeğin,*
5. *Yapı malzemesi (tuğla) üretiminin,*
6. *Yapı inşaatının (duvar örme sanatının),*
7. *Otlaklardaki yaşamın,*
8. *Ağılların,*
9. *Tanrılar adına hüküm vermenin ve tüm evrenin,*
10. *Dokuma ve kıyafet imalatının,*
11. *Doğumun (ebeliğin),*
12. *Deniz ürünlerinin,*

düzenlenmesi denetlenmesi ve yönetilmesi görevlerine atar.[10]

Sümer ayininin düzeni ve yönetim şeması ile Sümer'deki dünya düzeni ve yönetim şeması aynıdır. Sümer ayin düzeni Sümer dünya düzeninin küçük ölçekte tekrarıdır.

Benzer durum Alevi Ayin-i Cemi'nde de karşımıza çıkar. Alevi Ayin-i Cemi'nde on iki hizmetli cem ayinine katılanlar arasından seçilirler ancak seçilen hizmetliler geçmişte Alevi nizamını kurduklarına inanılan Alevi mürşitlerini pirlerini temsilen hizmet görürler. Örneğin Hacı Bektaş Veli Ocağı'nda Mürşit; Hacı Bektaş Veli'yi, Meydancı; Barak Baba'yı, Kapıcı; Güvenç Abdal'ı, Delilci; Kara Pirbat'ı. Sofracı; Garip Musa Sultan'ı, Pervane; Taptuk Emre'yi, Süpürgeci; Resul Baba Sultan'ı temsil eder.

---

9) "*These appointments are described in a style reminiscent of the description of the appointment of the various supervising deities by Enki in the myth 'Enki and The World Order.*" Samuel Noah Kramer, *The Sumerians*, University of Chicago Press, Eylül 2010, s. 140.

10) Jean Bottero-Samuel Noah Kramer *Mezopotamya Mitolojisi*, İş Bankası Yayınları, 3. basım, Nisan 2019, s. 195-200.

On iki hizmetli konusunu kapatmadan, küçük bir parantez açarak Gudea Silindir Tabletleri'nin dışına çıkıp Sümer ayininde ve Alevi Ayin-i Cem'inde düzeni sağlayan on iki hizmetliyi kuvvetle çağrıştıran bir başka buluntudan, Tell Asmar heykellerinden söz açmak yerinde olacaktır.

TELL ASMAR HEYKELLERİ

Yukarı Mezopotamya'da, Diyala Nehri'nin Dicle'ye kavuştuğu bölge on sekizinci yüzyıl sonları ile on dokuzuncu yüzyıl başlarında antika toplayıcıları için verimli bir kazı alanıydı. Hollandalı arkeolog Henri Frankfort Şikago Üniversitesi Doğu Araştırmaları Enstitüsü adına, antika toplayıcılarının yoğun ilgi gösterdiği bu bölgede 1930- 1937 yılları arasında dört ayrı antik yerleşim yerinde kazılar yaptı. Henri Frankfort 1933 yılında bu bölgenin en kuzeyinde, Diyala Nehri'nin doğusunda, Sümer kayıtlarında "*Eshnunna*" adı ile anılan bugünkü modern "*Tell Asmar*"da yaptığı kazıda, Tanrı Abu adına adanmış ibadet evinin temelinde boyları 21 ile 71 santimetre arasında değişen on tanesi erkek, iki-

Resim 2: Tell Asmar heykelleri

si kadın, on iki adet heykel buldu. Heykeller ibadet evinin zemin döşemesinin 45 santimetre altına, 85*50 santimetre taban alanlı dikdörtgen boşlukta, pişmiş topraktan hazırlanmış bir kaide üzerine büyükten küçüğe doğru bir kaç sıra halinde sıralanmışlardı. Bulundukları yere inşaat aşamasında itina ile yerleştirilen bu heykeller, Sümer erken hanedan dönemine (M.Ö. 2900- M.Ö. 2350) tarihlendiler. (Resim:2)

Mezopotamya kazılarında ortaya çıkarılan kült figürlerin ezici çoğunluğu kırık, parçalı ve dağınık olarak bulunurken Sümer sanatının en seçkin örneklerini oluşturan Tell Asmar heykelleri toplu halde ve son derece iyi durumda bulundular. Erken hanedan döneminin giyim kuşamını detaylı bir biçimde yansıtan bu Heykeller bulundukları yere çok özen gösterilerek ve çok korunaklı bir biçimde yerleştirilmişlerdi. Tell Asmar ibadet evi birkaç defa yıkıldı ve yeniden yapıldı. Heykellerin yerleştirilmesinde gösterilen itina onların bu yıkımları hasarsız atlatarak, 4.500 yıl boyunca zarar görmeden günümüze ulaşmasını sağladı.

Heykellerin kimler olduğu ve oraya hangi amaçla konuldukları, akademisyenler arasında, tartışmalıdır. Henri Frankfort gibi yıprandıkları ve yerlerine yenileri konulduğu için bir rahip tarafından toprağa gömülmüş Sümer tanrı ve tanrıça heykelleri olduklarını öne sürenler olduğu gibi, ibadet evine olan sadakatlerini ve dualarını tanrılara ulaştırmak isteyen varlıklı kişilerin temsili olduklarını düşünenler de var.

Tell Asmar'da bulunan on iki heykel, "*Enki ve Dünya Düzeni*" adlı Sümer mitinde Tanrı Enki'nin dünya düzenini tesis için atadığı on iki ilah ve Sümer ayinlerinde düzeni sağlamak üzere, on iki ilahı temsilen seçilen on iki hizmetli ile birlikte ele alındığında; Tell Asmar'da bulunan on iki heykelin Tanrı Enki'nin dünya düzenini tesis için atadığı on iki ilahı temsil ettiği ve ibadet evinin düzenini sağlaması niyet ve dileği ile oraya konulmuş olabileceği, daha güçlü bir olasılık olarak ortaya çıkar.

SÜMER AYİNİNDE VE ALEVİ AYİN-İ CEMİNDE, BAĞLAMA VE SEMAH

Gudea Silindir Tabletleri'nde Sümer ayininin müzik ve dans eşliğinde yapıldığı anlatılıyor, iki müzisyenin bu eylemi gerçekleştirmek için görevlendirildiği ifade ediliyor hatta bu ayinde çalınan müzik aletinin adı da veriliyor. Sümer dini törenlerinde müzisyenlerin çaldığı "*balag*" adı-

nı verdikleri bir müzik aleti ile müzik eşliğinde yapıldığını anlıyoruz. Kramer "*balag*"ın başlangıçta bir telli müzik aleti iken sonradan vurmalı çalgıya dönüştüğünü ifade ediyor. Sümerlerin ardından Mezopotamya'da hâkimiyet kuran Akad'larda ayinlerin bu vazgeçilmez müzik aletinin adı "*balaggu*" idi.

Bugün Anadolu'da, Aleviler'in Ayin-i Cem'leri de müzik eşliğinde yapılıyor. Ayin-i Cem'lerde kullanılan telli tezeneli müzik aletine "*bağlama*" adı veriliyor. "*Bağlama*" sözcüğünün müzik alanında hiç bir anlamı yok. Bu sözcük Türkçede ancak bağlamak fiili ile ilişkilendirilebilir ki bağlamak fiili de bir şeyi bir şeye tutturmak ya da denk yapmak, paket yapmak anlamındadır. Balag, balaggu ve bağlama; sözcükleri arasında kayda değer bir ses benzerliği var. Bu sözcüğün Türkçede müzik alanında bir anlam taşımamasından ve Sümerce "*balag*", Akadca "*balaggu*" sözcüklerle arasındaki ses benzerliğinden hareketle "*bağlama*" sözcüğünün, Sümerce "*balag*", Akadca "*balaggu*" sözcüklerinin Türkçeye fonetik uyarlaması olduğunu söyleyebilmek mümkün.

Her kültür kendisinden önceki kültürlerden ya da yaşayan başka kültürlerden aldığı kimi kelimeleri kendi dilinin fonetiğine uyarlayarak kullanır. Bunu yaparken de kendi diline uyarladığı kelimenin -kullandığı alanda- anlamlı olup olmadığına pek aldırmaz.* Anlaşılan o ki; Sümerde kutsal ayinlerde çalınan müzik aletine türü ne olursa olsun, (telli ya da vurmalı) "*balag*" deniyordu. Akadlar kutsal ayinlerde çalınan müzik aletine Sümercedeki sözcüğü kendi fonetiklerine uyarlayarak "*balaggu*" dediler. Ayinlerin kutsal müzik aleti Alevi terminolojisinde "*bağlama*" oldu. Bağlamaya Alevi dünyasının dışında yer yer "*saz*" denmesi belki de bu sebeptendir.

Gudea Silindir Tabletleri'nde "*balag*" eşliğinde yapılan dansın adı ve tanımı yok. Sümerlerin yılda bir kez yaptıkları kutsal dansın kısa bir tanımı başka bir eski tablette karşımıza çıkıyor. Tanrı Enki (Akad'da Ea adını alır) Anguşya ilahisi adı verilen Sümer kökenli mitte şöyle demektedir:

"yılda bir kez
dönerek dans edilsin!"[11]

---

* Örneğin; "*tamarindus indica*" baklagiller familyasından Afrika kökenli bir bitkidir. Bu bitkinin adı Türkçeye "*demirhindi*" olarak uyarlanmıştır. Bu ses benzerliği üzerinden yapılmış fonetik bir uyarlamadır. Demir ve hindi Türkçede apayrı anlamları olan iki kelimedir, her iki kelime de beraber ya da ayrı ayrı da anılan bitkiyi tanımlamaktan uzaktırlar.

11) Samuel Noah Kramer, *Sümerlerin Kurnaz Tanrısı Enki*, s. 287.

Alevi Ayin-i Cemi'nde edilen dansın temel figürü dans edenin kendi etrafında ve bir daire çevresinde yaptığı dönüşlerdir. Alevi terminolojisinde semah etmek ya da semah yapmak tabirleri kullanılmaz. Ayin-i Cem'de "*semah dönülür*".

Alevi Ayin-i Cemi'nde edilen bu dans ile varlığın en küçük zerresinin içindeki elektronların kendi yörüngelerinde ve bir merkez etrafındaki dönüşlerinden, güneş sistemlerinin kendi eksenleri ve daha büyük güneş sistemlerinin çevresindeki dönüşlerine kadar varlığı dengede tutan temel döngü, teatral olarak, meydana taşınır. Ozanın dediği gibi:

Aşk odu yürekte yanar
Beni gören mecnun sanar
Gökyüzünde ay, gün döner
Ya ben nice dönmeyeyim

Âşık Hüdai

Sümer dansı ile Alevi semahının temel figürünün aynı olduğuna dair elde delilimiz var. Bu delile dayanarak Sümerlerin senede bir kez dönerek yaptıkları dansın kozmik bir anlamı olduğunu söyleyebilir miyiz? Sümerlilerin senede bir ettikleri dansta da, Alevi semahında olduğu gibi en büyükten en küçüğe kadar varlıkların temel döngüsü mü stilize ediliyordu?

Oslo Ünivesitesi bünyesinde Anne Rebekka Qiseth tarafından hazırlanan yüksek lisans tezinde, tez yazarı, Gudea Silindir Tabletleri'nde inşaat safhaları anlatılan Eninnu Tapınağı'nın, bir kutsal ev olduğunu, sembol dili ile "*kozmik bir bağ*" ve "*küçük ölçekli bir kozmik temsil*" olarak ortaya konulduğunu öne sürdükten sonra şunu söylüyor:

"*Öyle görülüyor ki; yapısını olduğu kadar, burada tanrılarla insanların birlikte yürüttükleri çok sayıda ayini ve eylemleri dikkate aldığımızda, Eninnu'yu, kesinlikle ilahi dünyanın 'küçük ölçekli bir temsil'i olarak yorumlayabiliriz.*" (12)

12) "*It seems we may certainly interpret Eninnu as a 'microcosm' of the divine realm with respect to its form as well as many rites and actions that are performed by gods and men simultaneously.*" "Anne Rebekka Qiseth With roots in the Abzu and crown in the sky: Temple construction in between myth and reality - A study of the Eninnu temple of the Gudea cylinders as divine house and cosmic link." A dissertation presented to Institutt for Kulturstudier at the University of Oslo, for partial fulfilment of the degree of Master in History of Religion, August 2007, s. 97.

Sümer ayinleri ile Alevi Ayin-i Cemi'nin aynı ruha sahip olduklarını, ibadetlerini evrenle bütünleşmek üzere kurguladıklarını ve ayinlerinde gökte olanı teatral olarak yeryüzüne indirdiklerini biraz elimizdeki delillere, daha çok da sezgilerimize güvenerek ifade edebiliriz.

SÜMER YENİ YIL FESTİVALİ'NDE VE HIZIR HAFTASI'NDA GÖNÜLLERİN YAPILMASI VE MUTLAK EŞİTLİK

Köleci toplum düzeninin ortadan kalkmasından dört bin yıl önce Sümerlerin ibadetlerini -yedi günlük ayin süresi içinde de olsa- şikâyetten, suçlamadan ve cezadan arınmış, katılımcıların, -yaş, sosyal statü zenginlik-fakirlik ayırımı olmaksızın- mutlak eşitliği temeline dayandırmışlar, hatta zayıfları güçlülere karşı koruma altına almışlardı.

Joachim Behrens'in Gudea Silindir Tabletleri'nden aktardıkları, bizlere, Sümerlilerin bu kutsal günlerinde, çağlarının çok ilerisinde bir eşitlik ve özgürlük davranışı sergilediklerini gösteriyor.

"yedi gün boyunca köle kadının hanımı ile eşit olmasına ve kölenin efendisi ile yan yana yürümesine izin verildi, Fakat yol düşkünü olanların ancak kentin dışında uyumalarına izin verildi. Kötü söyleyen dilleri susturdu, kötüyü mühürledi."[13]

"Zengine karşı öksüze, güçlüye karşı dul kadına koruma temin etti."[14]

Benzer şekilde; Hızır Haftası'nda, Alevi topluluk üyeleri arasında kadın-erkek, büyük-küçük, zengin -fakir farkı olmaz, herkes yaşına, cinsiyetine ve sosyal statüsüne bakılmaksızın mutlak olarak eşit addedilir.

Gudea'nın Silindir Tabletleri'nde Sümer Yeni Yıl Festivali *„gönülleri yapma"* günleri olarak karşımıza çıkar. Bu kutsal günler süresince Sümerler birbirlerinin gönüllerini yıkmamaya özen gösterirlerdi.

Joachim Behrens'in Sümerlerin yeni yıl kutlamalarında, kutlamalara

13) "*. . . for seven days the slave woman was allowed to become equal to her mistress and the slave was allowed to walk side by side wirh his master. But the ritually unclean ones could sleep only at the border of his city. He silenced the evil-speaking tongue and locked up evil.*" "Gudea Cylinders A and B, 1211-1223".

14) "*He provided protection for the orphan against the rich and provided protection for the widow against the powerful.*" "Gudea Cylinders A and B, 1224-1231".

katılanların birbirlerine karşı gösterdikleri özeni dilimize şu cümle ile aktarıyor.

"Hiç bir anne çocuğuna sesini yükseltmedi. Hiç bir çocuk annesine karşılık vermedi. Hiç bir efendi... yapan kölenin başına vurmadı, yaramazlık yapan hiç bir esir kıza hanımı tokat atmadı."[15]

Hızır günleri, Alevi takviminde gönüllerin yapıldığı günlerdir. Hızır haftası kişinin yalnızca kendisi için Hızır'ı çağırma haftası değildir. Hızır haftası aynı zamanda Aleviler için birbirlerinin Hızırı olma, Hızıra yardımcı olma haftasıdır. Hastaya, yoksula, muhtaç olana yardım etmek; hastanın yoksulun muhtaç olanın Hızır'ı olmaktır. Ağlayan bir çocuğun elinden tutmak bir Hızır hizmeti ifa etmektir, o çocuğun Hızır'ı olmaktır. Kara kışın ayazında karın ortasında kalmış kuşlar için bir avuç buğday serpmek, sokak hayvanları için kenara bir kap su koymak Hızır'a yardımcı olmaktır.

Hızır kadası olanın kadasını, derdi olanın derdini alır ancak yalnızca kendi derdi ile yoğrulmuş olana Hızır'dan fayda gelmez. Aleviler, eşinin, dostunun, komşusunun kurdun kuşun Hızırı olmayanın imdadına Hızır yetişmez derler.

Hızır ayında ister hane halkı, ister kapı komşu, isterse yedi kat yabancı olsun, insanlar birbirlerini incitmemeye her zamankinden daha fazla özen gösterirler. Alevi topluluklarında da Sümer'de olduğu gibi, tüm zamanlarda özellikle de Hızır günleri süresince topluluk üyelerinin birbirlerinin hatırlarını kırıcı olmamaları beklenir. Her cemde Alevi dedeleri taliplere şu tembihi mutlaka ederler.

"Hatırdan gönülden geçici olmayın, eş ile dost ile iyi geçinin. Başınıza ne hal gelirse gelsin, nefsinize ağır gelecek olanı başkası için düşünmeyin. Döktüğünüz varsa doldurun. Yıktığınız varsa kaldırın. Ağlattığınız varsa güldürün.

Hızır yoldaşınız, erenler haldaşınız olsun. Gerçekler sizleri bu demden, bu cemden, bu yoldan, bu ikrardan mahrum komasın.

Gerçekler demine hü."

---

15) *"No mother shouted at her child. No child answered its morher back. No slave who ... was hit onthe head by his master, no misbehaving slave girl was slapped on the face by her mistress."* "Gudea Cylinders A and B", 330-344.

Alevilerin Hızır Haftası ile Sümerlilerin bir hafta süren Yeni Yıl Festivali'nin sadece takvimi ve ritüelleri değil ruhu da aynıdır. Bu coğrafyada beş bin yıldan bu yana gönül yapmak, kırıcı olmamak en büyük erdemlerden biri sayılıyor.

SÜMER LİTERATÜRÜNDE VE ALEVİ TERMİNOLOJİSİNDE, MEYDAN VE MEYDAN EVİ

Sümer dini merkezlerinin isimleri "è" ön eki ile birlikte yazılırdı. Sümer yazı dilinde "*é*" işareti "*ev, hane*" anlamına gelir. Örnek vermek gerekirse, é-dubba; yazıcılar evi, é-kaš; bira evi/birahane demektir. Sümerlilerin algısında; dini merkezler "*kutsal ev*"lerdi ve öyle de isimlendirmişlerdi.

É -abzu; Enki'nin deryadaki evi,
É -ad-da; Enlil'in evi,
É -Dilmuna; Dilmun'un evi,
É -Dumi-zi; Temmuz'un evi.

Gudea Silindir Tabletleri'nde yapımı hikâye edilen Tanrı Ningirsu onuruna inşa edilen yapının adı, "*É -ninnu*"dur. Ninnu, elli demektir. "*É -ninnu*" bir bütün olarak "*Elliler evi*" anlamına gelir.

"*É*" **işareti**, Gudea Silindir Tabletleri'nde yüz yirmi sekiz yerde geçer. Silindir Tabletleri'n Joachim Krecher tarafından yapılan son okumasında; "*É*" **işareti** istinasız yüz yirmi sekiz yerde de house (ev) olarak İngilizceye aktarılmıştır.[16]

Akademik çevreler de dâhil olmak üzere pek çok mecrada, Sümer tapınaklarından bahsedilse de Sümer dilinde tapınak anlamına gelen bir sözcük yoktur. Sümer dini merkezleri önde gelen tanrıların ve ruhbanların adları ile adılan "*kutsal evler*"dir.

Ocak adı ile anılan Alevi ruhban sınıfının evlerinin Aleviliğin dini merkezleri olması, Alevilikte tapınak geleneğinin olmaması, Aleviliğin bu ocaklardan/evlerden yönetilip denetlenmesi; Sümer dini ile Alevilik arasında tesadüf sayılamayacak bir başka benzerliktir.

Sümerlilerin ve Alevilerin dini merkezlerini benzer şekilde ev/ocak

---

16) "Gudea Cylinders A and B", Faculty of Oriental Studies.

olarak tanımlamaları ya da ruhban sınıfının evlerinin aynı zamanda dini merkezler olarak işlev görmelerinin yanısıra, bu dini merkezlerde ibadetin yapıdığı ana mahaller de aynı isimle anılıyordu.

Alevi erkânı içinde, Ayin-i Cem'in yürütüldüğü alana "*meydan*", Ayin-i Cem düzenleme eylemine "*meydan açma*" denmiştir. Sümerliler de ayinlerini yürüttükleri alana "*meydan*" diyorlardı. Gudea Silindir Tabletleri'nde, Sümerli şair Gudea'nın tapınak yerleşkesinin planlaması aşamasında tapınak kompleksinde yedi adet "*meydan*" planladığını ayrıntılı olarak anlatır.

"Tuğlaları ipinde dizerek (tapınak alanında) bir meydan belirledi.
'. . . . .' diyerek tapınak alanında ikinci bir meydan belirledi,
'Bu yavrularını kanatlarının altına almış Anzud kuşudur' diyerek, tapınak alanında, üçüncü bir meydan belirledi.
'Bu sert bir aslanı utandıran bir panterdir' diyerek, tapınak alanında, dördüncü bir meydan belirledi.
'Bu muhteşem maviliğiyle gökyüzüdür' diyerek tapınak alanında beşinci bir meydan belirledi.
'Bu bollukla dolu o günün sunulmasıdır' diyerek tapınak alanında altıncı bir meydan belirledi.
'Bu gün batımında, ülkeyi ay ışığı ile yıkayan E-ninnu'dur' diyerek, tapınak alanında yedinci bir meydan belirledi.[17]

Sümer'de inşa edilen bir dini merkeze ait mahallerin "*meydan*" adı ile isimlendirilmesi bunun yanında ibadethane kompleksinin de bir bütün

17) *He marked out a square aligned the bricks with a string.*
He marked out a second square on the site of the temple, saying ' It is the line-mark for a topped-off jar of 1 ban capacity?'.
He markede out a third square on the site of the temple, saying 'It is the Anzud bird enveloping its fledgling with its wings'.
He marked out a fourth square on the site of the temple saying 'It is a panther embracing a fierce lion'.
He marked out a fifth square on the site of the temple saying, 'It is the blue sky in all its splendour'.
He marked out a sixth square on the site of the temple sayingi ' It is the day of supply full of luxuriance'.
He marked out a seventh square on the site of the temple saying, ' It is the E- ninnu barhing the country with moonlight at dawn." "ETCSL, Gudea Cylinders A and B", 562-577.

olarak "*ev*" adı ile anılması Sümer dini ile Alevi inanışı arasında dini pratiklerin birbiri ile örtüşmesinin yanı sıra her iki inanışa ait dini merkezlerin fiziki yapılanmalarının da benzeri ihtiyaçları karşılamak üzere planlanıp, inşa edildiklerini göstermektedir.

Gudea'nın, Ningirsu'yu onuruna inşa ettiği ve "*É -ninnu*" adını verdiği yapı, Sümer'de ve Akad'da *É -Dilmuna*, *É -Dumi-zi* ve benzeri onlarca yapıda olduğu gibi onuruna yapıldığı tanrının, Ningirsu'nun adını taşımıyordu. "*É-ninnu*", "*elliler evi*" demektir. Elli'ler, Alevilikte çok kutsal olduğu kadar da mistik olan, Üçler, Yediler ve Kırklar'ın toplamıdır.

Pir Sultanım ey erenler
Erine niyaz edenler
Üçler, kırklar, yediler
Mürvete geldim yalınız

Pir Sultan Abdal

"*É –ninnu*" Alevi nefeslerinde sık sık yad edilen, Üçler'in, Yediler'in ve Kırklar'ın evidir.

BİLİNEN EN ESKİ MEYDAN EVİ (CEM EVİ) PLANI

Gudea çağının çok ilerisinde bir yöneticiydi, yenilikçiydi ve reformistti. Alçakgönüllüydü, kendisini kral ya da tanrı olarak nitelemedi, O kendisini Sümerdeki tabiri ile "*ensi*" yani bir yönetici olarak tanımladı ve sadece bu ünvanı kullandı. Çağının en yetkin mimarıydı, çok sayıda dini yapıyı planladı ve inşa etti. Pek çok eski dini yapıyı da restore etti. Gudea'nın yaptığı restorasyonlar fiziki yapılanmalarla sınırlı kalmadı, O Lagaş'ın eski dini geleneklerini ve ritüellerini de yeniden ayağa kaldırdı. Gudea Silindir Tabletleri'nde yazıya geçen dini gelenek ve ritüellerin geçmişi Gudea'nın çağından çok daha eskilere dayanıyordu.

Gudea eşitlikçi ve özgürlükçüydü aynı zamanda, yoksulların borçlarını sildi ve eskiden Lagaş'ta var olan kadınların aile mülküne sahip olma hakkını yeniden yasalaştırdı. Politik gücünü ve dini otoritesini eşi ile paylaştı. Eşi Enanaupada, Ay Tanrısı Nana'nın en üst düzey kadın

ruhbanıydı. Gudea kendi çağında olduğu gibi kendisinden sonra gelen kuşaklarda da büyük itibar gördü. Lagaş'ta hüküm süren yöneticiler onu büyük ve erdemli yönetici olarak yâd edip ona saygı duydular.

Gudea döneminde Lagaş kenti kendi çağının gelişmiş bütün ülkeleri ile aktif ticaret ilişkisi içinde oldu. Gudea, Güney Anadolu Amanos Dağları ve Lübnan'dan sedir, Umman'dan diorit, Sina Yarımadası'ndan bakır ve altın taşıdı Lagaş'a.

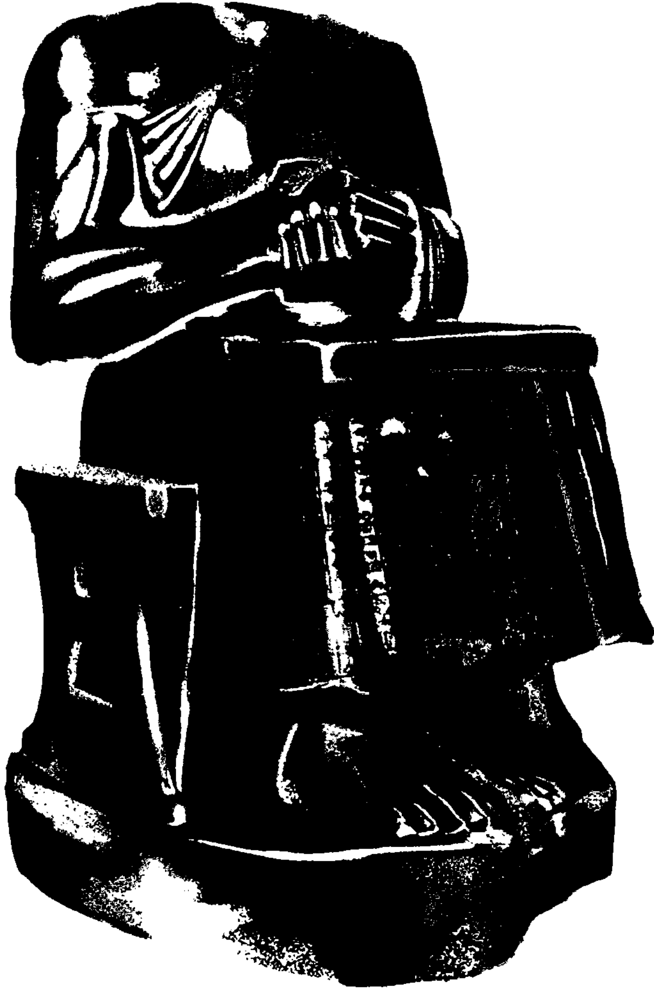
Bugüne kadar yapılan kazılarda Gudea'nın yirmi yedi heykeli bulundu. İktidarının erken döneminde heykellerin yontulmasında kireçtaşı ve mermer kullanılırken, ticaret ağının genişlediği geç dönemlerde Umman'dan ithal edilen çok sert bir taş olan diorit kullanıldı. Diorit heykelleri zamanın yıpratıcılığından olabildiğince koruyabilmek için özellikle seçildi. Heykeller olabilecek kırılmaların önüne geçebilmek için uzantısız, çıkıntısız, eller önde bağlı ve boyunsuz şekillendirildi. Heykeller hep yalın ayaklı tasarlanmıştı, vücudu sade tek parça bir kumaş kaplıyordu, kimi heykellerde baş açık olsa da, çoğunlukla başta hep aynı el örgüsü bere bulunuyordu. Bütün heykellerde omuzlar ve kollar çıplak bırakılmıştı. Kaslı kollar mütevazı görünüşün altında yatan gücü simgeliyordu, Gudea'nın inşa ettiği ve restore ettiği ibadet evlerine yerleştirilen heykeller alçakgönüllülüğü temsil ediyorlar, ziyaretçileri sonsuz bir sukunet ve huzur içinde karşılıyorlardı. Ayakta ya da oturarak tasarlanmış bu heykeller ziyaretçilerde saygı dolu bir hoşgelmişlik duygusu uyandırıyordu. (Resim 3)

Gudea heykellerinden bir tanesi diğerlerinden farklıdır. Dioritten yontulan, bu oturan Gudea heykelinde Gudea'nın dizlerinin üzerinde bir mimari plan bulunur. Bu heykelde Gudea elinde mimari planı ile şantiye alanında inşaatı yöneten, denetleyen bir mimar olarak karşımıza çıkar. (Resim: 4) Gudea Silindir Tabletleri'nde yapım aşamaları anlatılan "*É -ninnu*"nun yani "*Elliler evi*"nin mimari planıdır Gudea'nın dizlerinin üzerinde duran. Plan o çağın inşaat teknolojisi hakkında fikir verebilecek kadar detay içerir. Kilden dökülmüş kerpiçlerle örülmüş duvarlarla ve bu duvarları besleyen kerpiç payandalar Sümer mimarisinin temel özelliklerini yansıtır.

Gudea'nın dizlerinin üzerindeki mimari plan, ana akım tarih yazıcılarının anlattığı gökyüzüne uzanan yedi katlı, otuz metre yüksekliğinde devasa bir "*ziggurat*" değildir. Gudea'nın dizlerinin üzerinde tuttuğu mimari planın üzerinde, planın hangi ölçekte çizildiğini gösterecek bir veri bulunmuyor ancak yapıyı çevreleyen kerpiç duvar genişliği ile çev-

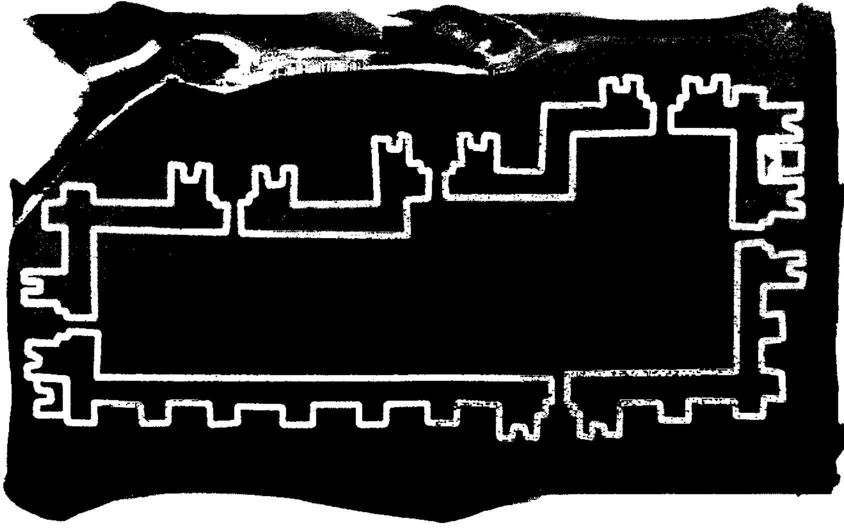

Resim 3: Gudea

Resim 4: Gudea

relediği mekânın boyutunu ve kapı boşluklarını karşılaştırarak, topraktan dökülmüş kerpiç duvarların çok katlı bir yapıyı taşıyacak genişlikte olmadığını söyleyebiliriz. Mimari plan üzerinde bir merdiven ya da merdiven boşluğu hissini verecek bir mekân da bulunmuyor. Görünüşe göre "*É -ninnu/Elliler evi*" tek katlıdır. Bu yönüyle "*É -ninnu/Elliler evi*" insanı ezerek, basarak hiçleştirerek biat etmeye zorlayan ortodoks ibadethanelerden ayrılır. Mimar Gudea'nın bu eseri; kendi alçakgönüllü, mütevazı kişiliğini ve inancının temel vasıflarını yansıtan insanı kucaklayan, yücelten ve merkeze koyan bir mimari tasarımdır.

Resim 5: Meydan Evi Planı

Eski Çağ'dan günümüze ulaşan "*É -ninnu/Elliler evi*" mimari planı 4.150 yaşındadır ve bugüne kadar bu plandan daha eski bir mimari plan bulunamamıştır.

Mimarının dizlerinin üstünde ortaya çıkarılan bu mimari planda, bir "*meydan evi*" güncel tabiri ile bir "*cem evi*" tasarımı yer alır. Seksen altı santim yüksekliğindeki bu muhteşem eser Paris Louvre Müzesi'nde AO 3 kayıt numarası ile sergilenmektedir.

BÖLÜM ÖZETİ

Bu bölümde, Gudea Silindir Tabletleri'nde Sümerli şairin manzum dizelerine yaslanarak bugüne ulaşan Sümerlilerin kutsal günleri ve dini pratiklerinin Alevi gelenekleri ve ritüelleri ile karşılaştırıldı.

Ortaya çıkan sonucu kısa başlıklar altında tekrar edersek:

- Hızır Haftası ile yedi günlük Sümer ayininin aynı günlerde kutlanması ve kutlamanın son gününün kutsal Perşembe gününe denk gelecek şekilde başlatılması;
- Alevi "*düşkünlük kurumu*"nun yani temiz olmayanların toplumdan soyutlanmalarının, Sümer'de de uygulanıyor olması;

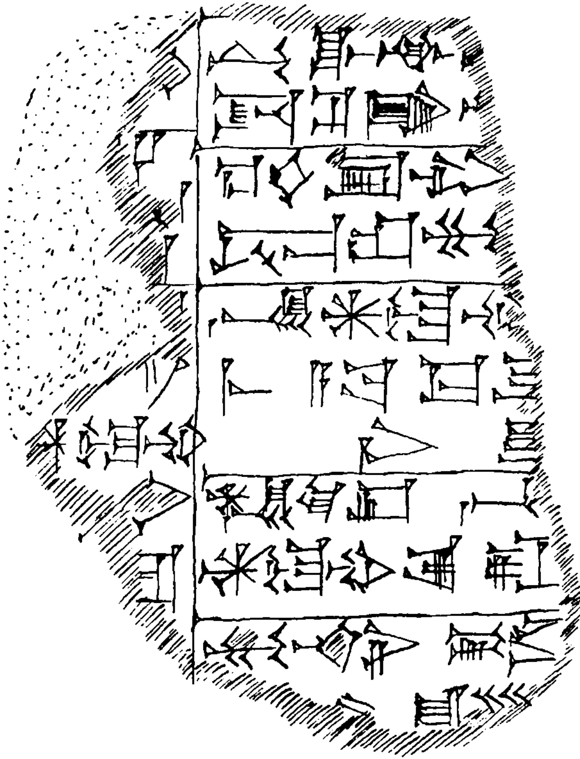
- Alevi Ayin-i Cemi'nin ön hazırlıklarının, Sümer ayini ön hazırlıklarının eksiksiz bir tekrarı olması;
- Alevi Ayin-i Cemi'nde ve Sümer ayininde katılımcıların benzer şekilde yüz yüze (cemal cemale) konuşlanması;
- Sümer'de ve Alevi topluluklarında kutlamalar süresince topluluk üyelerinin mutlak biçimde eşit olmaları ve zayıfların ve güçsüzlerin koruma altına alınması;
- Alevi Ayin-i Cemi'nin başlangıcında olduğu gibi Sümer ayininin başlangıcında da ayini yöneten ruhbanın, katılımcıların birbirlerine karşı hiçbir şikâyet, suçlama ve ithamı olmayacak şekilde rızalıklarını alması;
- Alevi Ayin-i Cemi'nde olduğu gibi Sümer ayininde de ayini yönetmek için on iki hizmetlinin atanması;
- Ayin-i Cem'i yöneten on iki hizmetlinin Aleviliğin ulu mürşitlerini temsilen o görevleri yerine getirdikleri, benzer şekilde Sümer'de dünya düzeninin kuruluşunda düzeni sağlamak için Tanrı Enki tarafından on iki görevlinin atandığı ve Sümer ayinindeki on iki hizmetlinin dünya düzeninin kuruluşunda Enki tarafından atanan hizmetlileri anımsatması;
- Sümer ayininde çalınan müzik aletinin adına Sümer'de "*balag*", Akad'da "*balaggu*" dendiği, bu telli ve tezeneli müzik aletinin adının Türkçenin fonetiğine uyarlanarak Ayin-i Cem'de "*bağlama*" adını alması;
- Alevi Ayin-i Cemi'nde kendi ekseni etrafında ve bir daire çevresinde dönülerek yapılan ve "*semah*" adı verilen dansın temel figürü ile Sümer'de yılda bir edilen kutsal dansın figürünün olması ve bu dans figürünün kozmosdaki sonsuz döngüyü temsil etmesi;
- Alevi erkânının, Alevi ruhbanlarının evlerinden/ocaklarından yönetilip denetlenmesi, benzer şekilde, Sümer'de de dini merkezlerin ruhbanların ya da tanrıların evi olması. Alevi Ayin-i Cemi'nin yürütüldüğü mekâna "*meydan*" denilmesi ve Sümer'de dini yapının tüm alt mekânlarına "*meydan*" adı verilmesi ve her iki inanışın fiziki yapılanmalarının aynı ihtiyaçları karşılamak üzere şekillendirilmesi;

Bizlere Sümerlilerin kutsal günleri ve dini pratiklerinin Alevi gelenekleri ve ritüelleri ile benzeşmekten öte, üst üste, bire bir örtüştüğünü gösterdi.

Gudea bir reformistti, Sümerlerin dini pratiklerini güncelleyerek onlara yeniden hayat verdi. Gudea Silindir Tabletleri'nde Sümerli şairin yazıya döktüğü dini gelenekler, kuşkusuz yazıldıkları tarihten çok daha eskilere dayanıyordu. Bu düzlemden bakıldığında, Aleviliğin tarihi-

nin, Aleviliğin en eski yazılı belgeleri olan Gudea Silindir Tabletleri'nin yazıldığı tarihten de eskilere uzandığını söyleyebiliriz.

Gudea Silindir Tabletleri'nin Alevi ibadeti ile mukayeseli okunması Aleviliğin bugüne kadar aydınlatılmamış önemli bir bölümünü gün yüzüne çıkardı. Gudea Silindir Tabletleri'nde bulduklarımız Aleviliğin karanlıkta kalmış başka bölümlerinin izlerini de Sümer'de aramamızın haklı gerekçesini oluşturdu, Aleviliğin, pek çok bilinmezini arayacağımız ana kaynağı bize işaret etti. Gudea Silindir Tabletleri, asıl kaynağa yani "*Serçeşme*"ye giden yola düşen parlak bir ışık oldu.

Şekil 2: Gudea Silindir Tabletleri kırılmış 12. parçanın görüntüsü

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SON ÇARE TANRISI ENKİ'DEN, SON SIĞINMA KAPISI HIZIR'A BİR UZUN YOLCULUK

Alevi erkânında, Rumi takvimin ilk ayında ve ilk günlerinden başlayarak kutlanılan "*Hızır Bayramı*"nın, aynı günlerde aynı ruh, aynı disiplinler ve aynı ritüeller eşliğinde beş bin yıl önce ayniyle, Sümer'de de kutlanmış olması Hızır kültünün köklerinin Sümer'de aranmasını haklı kılacak yeterli bir gerekçedir. Gudea Silindir Tabletleri'nin okunması ile aralanan kapıdan geçip de; "*Hızır Bayramı Sümer'de kutlanmışsa; Hızır'ın kaynağı da Sümer'de bir yerlerde olmalı*" diyerek Sümer dünyasında küçük bir gezintiye çıktığımızda, Alevi erkânının en kutsal kimliği ve en büyük bilinmezi Hızır'ın, Sümer dünyasının hemen hemen her yerinde bütün nitelikleri ile var olduğunu görürüz.

Peygamber, melek, veli ya da nebi, Hızır; Alevi erkânı içinde, tüm bu nitelemelerin üzerinde çok ayrıcalıklı yere sahip yüce bir varlıktır Hızır. Hiçbir Alevi gülbangı (duası) yoktur ki içinde onun adı geçmesin. Alevi erkânında Hızır adı -Hakk dâhil- her kutsal isimden fazla çağrılır.

Hızır'ın sayısız ünvanı vardır, en çok söylenenleri şunlardır;

- *Bozatlı Hızır*
- *Bozat'ın süvarisi*
- *Deniz ve Deryaların Üstündeki Hızır (Hızıre Sere Dengiz u Derya)*

- *Keleklerin Gemilerin Hızırı (Hızıre Kelek u Gemiye)*
- *Çetin Engellerin Ustası (Wostae Guvane Çetini).*

Alevi erkânında çok geniş yer tutan Hızır'ın baskın nitelikleri şunlardır:

Hızır umutların tükendiği yerde, umutsuzluğa çare olandır.

Alevi erkânında inanılır ki; Hızır her yerde hazır ve nazırdır, her darlığın, her zorluğun üstesinden yalnızca o gelir yolda kalanların yoldaşı, zorda, darda kalanların yardımcısıdır. Yüreği kalkan ona sığınır. O imdada yeten, yürekten çağrıldığı yere gidendir. Alevi inancında umudu tükenmiş her can "*Yetiş ya Hızır*" diyerek ondan medet umar. O, gümüş kanatlı boz atının üzerinde uçarak, karda, kışta, darda, zorda ve yolda kalmış çaresizlerin imdadına yetişir. Hızır, Alevilerin tutunduğu son dal, sığındıkları son limandır. Hızır Alevilerin "*son medet kapısı*"dır.

Aleviler kendileri, aileleri ve çocukları için Hızır'dan yardım dilediklerinde şu cümlelerle yakarırlar:

- *Ya Hızır, sabahın aydınlığına binlerce kapı açan, sen duamızı kabul eyle,*
- *Ya Hızır, sen kutarıcılar kurtarıcısısın, kimsesizlerin babasısın bize de el uzat,*
- *Ya Hızır, sen bizim bahtımızı hayırlı eyle,*
- *Ya Hızır sen bizim imdadımıza yetiş,*
- *Ya Hızır sen gariplerimi yolda, yoklukta koma,*
- *Ya Hızır, rızık dağıtıcı, çoluk çocuğumuzun rızkını sen veresin, sen azaltmayasın.*

Hızır'dan eş, dost, komşu ve yakınlar için de benzer yakarışlarla yardım istenir.

- *Cümle güçlükleri aşan Hızır, senin de işini yoluna koysun,*
- *Hızır sizden darılmasın,*
- *Deniz ve deryaların üstündeki Hızır seni muradına erdirsin,*
- *Hızır bükük boynumu doğrultsun.*

Hızır bolluğun bereketin, aşkın ve döllenmenin piridir.

Alevi erkânında Hızır, bolluk ve bereketin sembolüdür, Hızır'ın uğradığı hanelerden dert, tasa keder uzak olur. Hızır aynı zamanda gençlerin kısmetlerini açar gönüllerini birler. Alevilerin en büyük dileği bir gün Hızır'ı hanelerinde misafir etmektir. Anadolu'da bolluğun ve bereketin sembolü buğdaydır. Alevi evlerinde Hızır orucunun ikinci gününde -Hızır'ın hanelerine uğraması niyeti ile- hazırlıklar yapılır. Her evde geniş bir siniye "*kavut*" adı verilen, dövülmüş buğday serilir. Evin yaşlısı henüz doğurmamış gelini varsa gelinine, bekâr genç kızı varsa genç kızına, bekâr erkek çocuk varsa ona dönerek "*Niyetini et de şu siniyi kaldır*" der. Evin genç kızı, oğlu ya da gelini bu buğday serili tepsiyi niyet ederek ev içinde yüksekçe bir yere kaldırır. Genç gelinler buğday serili tepsiyi kaldırırken döl tutmayı, çocuk doğurmayı, bekâr genç kızlar ve bekâr erkekler Hızır'dan hayırlı kısmetler nasip etmesini beklerler. Bekâr gençler bu günde oruçlarını açarken su içmezler ve tuzlu yiyecekler yerler. O gece rüyalarında gönüllerindeki sevgilinin kendilerine su vererek susuzluklarını gidereceğine inanırlar.

Ertesi sabah uyanan hane halkının ilk işi dövülmüş buğday serili tepsiye bakmak olur. Eğer tepsiye geceden serdikleri dövülmüş buğday üzerinde bir ize rastlarlarsa Hızır'ın o haneye uğradığına ve buğdaya eliyle dokunduğuna inanırlar. Hızır'ın dokunması berekettir. O hangi haneye uğramışsa o haneye bolluk gelir. Hızır'ın dokunduğu dal yeşillenir. Hızır'ın ayağının değdiği tarlanın başakları bire kırk verir. O cömert bir velinimettir, onun uğradığı ağılda koyunlar çift kuzular. Gençlerin kısmeti Hızır'ın el vermesi ile açılır. Ceylan gözlü çocuklar Hızır'ın mihman olduğu hanelerde dünyaya gelirler.

Hızır'ın kutsal hayvanları dağ keçisi ve balıktır. Hızır'ın makamı deryalardadır, Hızır göl ve ırmakların efendisidir.

Alevi coğrafyasında, Hızır inancının en canlı tutulduğu, Hızır kültünün coşku ile yaşatıldığı yerlerin başında gelir Dersim. Dersim'de dağ keçisi kutsaldır. Dersim bölgesinde dağkeçilerine Hızır'ın davarı, Hızır'ın Malı "*Malê Hızıri*" denir. Dersim'de dağkeçileri ne vurulur, ne eti yenir. Eti haramdır. Yakın zamanlara kadar dağ keçisini vuranlar, en büyük zalim sayılır, ceme cemaate alınmaz, davarı köyün davarından ayrılır "*düşkün*" ilan edilir ve köyden uzaklaştırılırlardı.

Dağ keçisi gibi, deryadaki balık da, deryaları mekân tutmuş Hızır'ın

hayvanı sayılır Dersim'in yaşlıları, Munzur Suyu'nda balıkların Perşembe günleri suyun içinde "*görgü cemi*" yaptıklarını söylerler. Munzur'un balıklarını tutmazlar, yemezler.

Anadolu'da Alevi yerleşim yerlerinin yakınlarında yer alan göl ve nehirler Aleviler için bir toplanma, ziyaret ve arınma yeridir. Aleviler Hızır'ın bu sularda yaşadığına inanırlar. Alevilerin cümle suları kutsal saymasının sebebi, Hızır'ın bu suları mesken tuttuğuna inanmalarındandır. Alevi toplulukları yaşadıkları coğrafyanın göllerini, nehirlerini Hızır'ın evi sayarlar. Alevi düşüncesinde Hızır, suların efendisidir.

Dersim yöresinde çok edilen bir Hızır duası şöyledir.

"Xızır tı melemê derd u ğemuna/Hızır, sen dert ve gamların merhemisin

Serê derya u denguzuna/Deniz ve deryaların

Kelek u gemiuna/Kelek ve gemilerin

Golek u chemuna/Göl ve ırmakların

Pırd u gavanunê çhetununa/Köprü ve çetin geçitlerin başısın (kılavuzu/gözeteni).[18]

Anadolu'da ırmak ya da göl yakınlarınlarında bulunan Alevi köylerinin Hızır'ın mekânının bu sularda olduğunun konu edildiği bir söylencesi olur. Dağların arasında kalmış, kuş uçmaz kervan geçmez yüksekliklerde nice krater gölleri vardır ki hepsi Hızır'a dair mistik hikâyelere konu edilmişlerdir.

Erzincan Çayırlı'da, Ruvet Dağı yakınındaki Ağır Göl, Kutsal sayılan Hızır'a ait mekânlardan biridir. Bu gölün çevresindeki Alevi köylerinde yaşayanlardan bu gölün derininde Hızır'ın evini gördüğünü söyleyenler olduğu gibi, kent gördüğünü öne sürenlere de sık sık rastlanır. Bu göl Hızır mekânı olarak kutsal sayılır. Bu göl Aleviler için önemli bir ziyaretgahtır. Aleviler tarafından sık sık ziyaret edilir asla ıssız bırakılmaz.

Benzer şekilde, Muş, Varto yöresinde "*Gole Keske*" denilen Keske Gölü'nde (Hamurpet Gölü, Gola Hamılpete adı ile de bilinir) zaman zaman bozatının üstünde Hızır'ın görüldüğü söylenir. 2.149 metre yükseklikteki bu krater gölü, Alevilerin kutsal saydığı sulardandır. Bu bölgede Hızır'ın ünvanı, "*Kaske Gölünün Atlısı*"dır (Aspare Gola Keske).

---

18) Kaynak kişi Dr. Daimi Cengiz.

Pülümür, Buyer Gölü de Hızır makamı olarak kabul edilen sulardandır.

Bağır Gölü, Alevi Balabanlı aşiretininin yaşadığı bölgededir.

Rivayet edilir ki; Dersim Pülümür, Küllü köyü'nde yaşayan Balabanlı'ların piri Hasan Ağa bir ziyaret gününde atıyla birlikte Bağır Gölü'ne yürüyüp göle batıp kaybolmuş. Bunun üzerine köylüler önce feryat figan etmişler. Ağlamışlar, ağıtlar yakmışlar. Hasan Ağa geri gelmeyince; Hızır'a yakarmaya başlamışlar, kurbanlar kesip dualar etmişler. Bu esnada göl kabarmış Hasan Ağa atıyla birlikte su yüzüne çıkmış. Ağzında piposu, dumanı tütüyor. Üstünde başında bir damla su izi yok.

Koşmuşlar yanına sormuşlar;

- "*Sen nereye gittin, ne gördün, nasıl geri geldin?*"

Hasan Ağa, Bağır Gölü'nde Hızır'a konuk olduğunu söylemiş;

"*Suyun altında beyaz bir binanın önüne gittim, binanın kapısı açıldı içine girdim. İçerde başında yeşil peşgirli ak sakallı bir ihtiyar oturuyordu. Söyledi bana kahve getirdiler. Pipomu yaktım, kahvemi yudumladım. Gözlerimi açtım sizin yanınızdayım.*"[19]

Bağır Dağı'nın eteklerindeki Alevi köylerinde, Bağır Gölü'nün derinindeki Hızır'ın evine konuk olmanın hikâye edildiği, dilden dile anlatılan daha pek efsane vardır. Bu köylerde Bağır Gölü'nün sularının dalgalanması Hızır'ın Bozat'ına, dalgaların çıkardığı ses de Bozat'ın sesine benzetilir.

Hızır kurtarıcılar kurtarıcısıdır, Tufan'da Nuh Peygamber'e yardım edendir.

Hızır'ın ünvanları arasında bir tanesi vardır ki, Hızır'ın diğer ünvanlarından hayli farklıdır. "*Kurtarıcılar Kurtarıcısı*" *(Xelase, Xelasu)*. Bu ünvan ile Hızır, darda, zorda, yolda kalan insanlara yardım etme, insanlığa hamilik etmenin çok üzerinde bir vasıfla nitelenir. Yine Alevilerin Hızır'dan yardım isterken çok sık kullandıkları bir Hızır duası vardır. Derler ki: "*Ya Hızır, Ya Bozat'ın süvarisi Nuh Peygamberin darına nasıl*

---

19) Munzır, Comerd, Dersim İnancında Hızır (Asparê Astorê Qiri/Bozat'ın Süvarisi), Elektronik Tekst. https://www.iphpbb.com/foren-archiv/8/491200/490360/ dersim-nancnda-hizir_m-comerd-33096965-69579-143.html

yetiştinse, bizim darımıza da öyle yetişesin"[20] Alevi inanışında Hızır, insanlığı yok olmaktan kurtaran kurtarıcının yani Nuh Peygamber'in de kurtarıcısıdır.

Tevrat, İncil ve Kuran'da İnsanlara Tufan'ı gönderen de, Nuh Peygamber'i uyararak insanları ve tüm diğer canlıları yok olmaktan kurtaran da aynı tanrıdır. Alevi inanışında tufanı gönderen tanrıya (ya da tanrılara) karşı gelip, Nuh Peygamber'e yardım edenin, Hızır olduğuna inanılır. Bir Hızır duasında ifade edildiği gibi, Hızır tufanlı günlerde Nuh Peygamber'e kılavuzluk edendir.

Hızır sen dert ve gamların melhemisin
Denizlerin deryaların
Keleklerin gemilerin
Göllerin, ırmakların, köprü ve çetin geçitlerin başısın, kılavuzusun
Hızır beklenmedik anın misafiridir
Dumanlı-tufanlı günün kavuşanıdır
Hızır, izini kapatma tez yetiş, sakın geç kalma

Hızır, Bozat'ın süvarisi ak saçlı bir ihtiyardır.

Aleviler Hızır'ın, her dona girebileceğine, her formda ve her yerde karşılaşılarına çıkacağına inanırlar ancak Alevilerin muhayyelesinde Hızır, çoğu zaman ak saçlı, ipek sakallı nur yüzlü bir ihtiyar olarak tasavvur edilir. Bozat ya da Kırat denilen gümüş kanatlı atı vardır. O, gümüş kanatlı atının üzerinde uçarak, darda, zorda ve yolda kalmış çaresizlerin imdadına yetişir. Hızır'ın Bozatı, nalsızdır, yelsizdir ve gemsizdir.

Kısaca özetlemek gerekirse;

- *Rumi takvime göre yılın ilk ayı Hızır ayıdır,*
- *Kılıktan kılığa girerek çaresiz kalanların, darda, zorda olanların imdadına yetişir,*
- *Dokunduğu her nesne, uğradığı her hane şenlenir, geçtiği yerlere bolluk ve bereket getirir,*
- *Ekini, buğdayı, yemişi, malı, davarı, sürüyü korur,*
- *Âşıkları birbirine kavuşturur, gelinlerin döl tutmalarını ve çocuk doğurmalarını sağlar,*

---

20) Munzır, Comerd, Dersim İnancında Hızır.

- *Evi/makamı denizlerin deryaların derinindedir,*
- *Deniz ve deryaların, keleklerin ve gemilerin piridir,*
- *Dağ keçisi ve balık Hızır'ın kutsal hayvanıdır,*
- *Kurtarıcılar kurtarıcısıdır, Tufanda, Nuh Peygamber'e yardım edendir.*

Alevi erkânı içinde Hakk'tan fazla çağrılan, peygamberlerden, nebilerden velilerden çok daha yüce bir yere konulan, darlıkta, zorlukta ilk akla gelen son sığınma kapısı olan Hızır kimdir diye sorulduğunda konunun en yetkin sayılanlarının dahi ağızlarından üç beş klişe cümleden başka bir şey dökülmez. Hızır kültü Aleviliğin en vazgeçilmezi olduğu kadar, en bilinmezidir aynı zamanda.

Bin yıldan fazla bir zamandan beri Anadolu'yu etkisi altına alan sayısız dini akım, Hızır'ı bu coğrafyadan ve bu coğrafya halklarının gönlünden söküp atamadı. İslamiyet, Hızır'ı, Allah'a şirk sayılabilecek niteliklerinden arındırıp, onu kendi bünyesi içine almayı denediyse de bunda da başarılı olamadı. Kimi İslami kaynaklarda, Kuran'da Kehf Suresi 60-81 ayetlerinde Hz Musa'ya yol arkadaşlığı yapan ve yolculuk sırasında önce bir gemiyi batırıp, bir çocuğu öldüren ardından bir duvarı onaran sonradan yaptıklarının haklı sebeplerini Hz. Musa'ya aktaran, Kuran'da "*salih kul*" olarak zikredilen kişinin Hızır olduğu nakledilmektedir ancak Anadolu halkının muhayyelesindeki Hızır'ı Kehf Suresi 60-81 ayetlerinde bahsi edilen "*salih kul*"un niteliklerinin içine sığdırabilmek mümkün değildir.

SON ÇARE TANRISI ENKİ

Sümer inanışında en üst basamakta tek bir yaratıcı vardı. Bu yaratıcı dişildi, Sümer efsanelerinde bir ana formunda tahayyül edilmişti. *İlk Ana, Rahim/Evrensel Rahim, Tanrıların Hanımı, Pek Ulu Hanım (Nintu, Mammi, Belit-ili, Nin. mah, Mah)* ve benzeri unvanlarla anılmaktaydı. En üst basamakta yer alan dişil yaratıcının ardından Sümer Tanrılar Panteonu'nda üç büyük Sümer tanrısı yer alıyordu; An, Enlil ve Enki.

Sümer mitleri, evrenin dünyanın ve insanın var oluşuna açıklama getirmek amacıyla ortaya konulmuş, Sümer tanrılarının kendi aralarındaki ve tanrılarla insanlar arasındaki ilişkileri düzenleyen, düşsel anlatımlarla süslenmiş dini metinlerdir. Sümer Tanrılar Panteonu'nda yer alan yüzlerce tanrı arasında, Sümer mitlerinde en geniş yer tutan tanrı Enki'dir.

Onu, Sümer Tanrılar Panteonu'nda yer alan yüzlerce tanrı arasında öne çıkaran ve benzersiz kılan insanlığı koruyan, kollayan ve onlara her koşulda ve tüm engellere rağmen insanlığa hamilik eden tanrı olmasıdır. Zamanın acımasızlığı içinde bütün Sümer tanrıları kil tabletler üzerine kazınmış birer isim olarak kalırken Enki'nin hala beş bin yıl önceki canlılığı ile yaşatılıyor olmasının sebebi onun bu vasfıdır. Sümer mitlerinde, "*Enki, tanrıların çok akıllı, herşeyi bilen önderi, bilge bir danışman, değerli bir dost ve varlık ve başarıları için yaşamsal her şeyi sağladığı insanlığın cömert velinimeti olarak yüceltilmiş ve övülmüştür.*"[21]

---

21) Samuel Noah Kramer, *Sümerlerin Kurnaz Tanrısı Enki*, s. 9.

Resim 6: Enki

Enki; deryalara hükmederdi, bolluğun ve bereketin efendisiydi. Enki'nin dokunduğu yerlerde toprak bol tahıl verir, uğradığı ağıllar, yağlı kuzular, doğurgan inekler, etli buzağılar, verimli keçiler ve etine dolgun oğlaklar ile dolardı.

Enki, Sümer Tanrılar Panteonu'nda An ve Enlil ile birlikte, "*üç*" büyük yaratıcı tanrıdan biriydi, ana tanrıçayla ve "*yediler*"le birlikte evrenin büyük bölümüne o biçim vermiş, dünya düzenini o kurmuş ve "*onikiler*"i dünya düzenini yürütmekle o görevlendirmişti. Enki'nin "*Kozmosun düzenli işleyişini sağlayan 'özler'e ve 'kaderler'e hâkim olduğu düşünülürdü.*"[(22)]

Enki; Kurtarıcılar kurtarıcısıydı, diğer tanrılar çaresiz kalınca ona koşarlardı. O en müşkül durumlara pratik çözümler bulmakta olağanüstü mahirdi. Her türlü gücü ve tekniği elinde bulundururdu. Jean Bottero'nun ifade ettiği gibi Enki: "*En başta, bütün tanrılar arasında en kavrayışlısı, en beceriklisi, en ustası, en etkilisidir. İkinci olarak ise - bu da zaten ilkinin hem nedeni hem de sonucudur - bütün 'Güçleri', başka deyişle bütün kültürel değerleri elinde bulunduran yegâne efendidir.*"[(23)]

---

22) Samuel Noah Kramer, *Sümerlerin Kurnaz Tanrısı Enki*, s. 8.

23) Jean Bottero-Samuel Noah Kramer, *Mezopotamya Mitolojisi*, s. 204.

Sümer Tanrılar Panteonu içinde Alevi inanışındaki Hızır'a karşılık gelen, Hızır'la örtüşen Sümer tanrısı, Enki'dir. Sümer mitlerinde ağırlıklı yer tutan Enki, Alevi erkânında, inanılmaz bir biçimde, Hızır adı altında aynı niteliklerle ve aynı vasıflarla varlığını sürdürmeye devam ediyor. Bugün Anadolu coğrafyasında Hızır'a atfedilen nitelikler neyse beş bin yıl önce Sümer'de Enki'ye atfedilen nitelikler de eksiksiz olarak Enki'ye atfediliyordu. Sümer mitlerinde başat rol üstlenen Tanrı Enki, isim olarak Alevi dünyasına ve Aleviliğin mitolojik tanrısı Hızır'a çok fazla yabancıdır ancak Enki ve Hızır isimlendirmelerini bir kenara bırakarak Sümer Tanrısı Enki ile Alevi erkânının Hızır'ını yan yana getirdiğimizde, Enki ve Hızır'ın iki ayrı isim ile adlandırılmış aynı ruhani varlık olduğunu, çok açık olarak görürüz.

Önceki paragraflarda başlıklar altında sıralanan, Hızır'a has nitelemelerin tamamını Sümer Tanrısı Enki'de buluruz.

Enki umutların tükendiği yerde ortaya çıkan bir "son çare tanrısı"dır.

Sümer Tanrılar Panteonu'nun yaratıcı tanrısı Enki'nin çok çeşitli ve çok üstün vasıfları arasında en önde geleni onun en zor zamanlarda ve en müşkül hallerde başvurulan bir "*son çare tanrısı*" olmasıdır. Samuel Noah Kramer'in dediği gibi;

"*Bütün öteki taktikler başarısızlığa uğradığında, tanrılar kendilerini beladan kurtarması ya da ikilemi çözmesi için kurnaz tanrıyı çağırırlar. O son çare tanrısıdır ve tükenmez bir öğüt kaynağıdır.*"[24]

Enki bolluk bereket, aşk ve döllenme tanrısıdır.

Yalnızca Sümer'de değil, Akad'da, Ebla'da, Babil'de, Mari'de, Asur'da ve Hitit'te de Enki, Ea, Hay(y)a vb. isimlerle anılan Enki bolluğun ve bereketin yegane efendisiydi. Sümerolog Jean Bottero onu, "*Bolluğun ve becerinin efendisi, beceriyi mümkün kılıp bolluğu getiren ve bütün Güçleri ve bütün teknikleri elinde bulunduran Enki*" cümlesi ile tanımlıyor.[25]

Sümer mitlerinde, Enki'nin bolluk ve berekete hükmettiği pek çok yerde hamasi cümlelerle anlatılır;

"*Dünyayı Düzenleyen Enki*" miti bunlardan biridir. Bu mitte, Enki'nin

---

24) Samuel Noah Kramer, *Sümerlerin Kurnaz Tanrısı Enki*, s. 274.

25) Jean Bottero-Samuel Noah Kramer, *Mezopotamya Mitolojisi*, s. 206.

dokunduğu yerlerde toprağın bol tahıl verdiği, uğradığı ağılların, yağlı kuzular, doğurgan inekler, etli buzağılar, verimli keçiler ve etine dolgun oğlaklar ile dolduğu anlatılır.

"Saygıdeğer Enki, tohum atılmış toprağı kat edince
Bol tahıl üretir toprak!
Nudimmud yüklü koyunlarımızı ziyarete geldiğinde
Yağlı kuzular verir koyunlar!
Doğurgan ineklerimizi ziyarete geldiğinde
Etli buzağılar doğururlar!
Verimli keçilerimizi ziyarete geldiğinde
Etine dolgun oğlaklar verirler!
Tarlalarımızı ve kırlıklarımızı ziyarete geldiğinde
Yüksek ovaya dağ gibi yığılır daneler.
Daha sen yaklaşır yaklaşmaz
En kurak yerleri ülkenin
(Yemyeşil otlaklara dönüşüverir)![26]

Aynı Mit içinde Enki de, kendisine bolluğu yaratan olarak methiyeler düzer: Bolluğu ve bereketi yaratandır o;

"Ülkenin büyük efendisiyim,
Hükümdarların ilki, dünyanın babası,
Tanrıların ağabeyi, bolluğu yaratanım ben
Evrenin mühürdarı
Yüce(?) beceri ve bilgiyim."[27]

Bolluk yağmuru da, yemyeşil çayırlar da, dağ gibi yığılan daneler de "*Dünya Düzeninin Efendisi*" *Enki*'nin eseridir:

"Benim, tartışılmaz düzenin efendisi
En ön safındayım evrenin!
Benim emrimle yapıldı yemlikler
Ağıllar çitle çevrildi benim emrimle!

---

26) Jean Bottero-Samuel Noah Kramer, a.g.e., s. 186.
27) Jean Bottero-Samuel Noah Kramer, a.g.e., s. 187.

Göğe dokunsam bolluk yağmuru boşanır
Toprağa dokunsam işte kabarır sular
Yemyeşil çayırlara dokunsam
Emrimle dağ gibi yığılır daneler."[28]

Enki üremenin ve döllenmenin tanrısıydı, Dicle ve Fırat nehirlerini spermiyle o döllemişti.

"Bundan sonra Dicle itaat etti ona
Sabırsız bir boğaya boyun eğer gibi
Dikilmiş penisiyle "düğün-hediyesi"ni üreten:
Aşımdaki dev bir sığır gibi
Zevk verdi Dicle'ye
Bu arada ürettiği su yanardönerliydi
Pek hoş ve baş döndürücüydü;
Böylece ürettiği tohum da yoğun ve besleyiciydi."[29]

Enki'ninn kutsal hayvanları dağ keçisi ve balıktır. Enki'nin makamı deryalardadır, Enki deniz ve deryaların efendisidir.

Sümer mitlerinde sıkça kullanılan "*Abzu*" (Akadca "*Apsu*") sözcüğü, hem deniz, hem de Enki'nin evi demekti. Enki sarayını, Apsu'da, deryanın içinde kurmuştu. Derya da, Derya içindeki Enki'nin evi de aynı isimle anılıyordu. Sümer mitlerinde sayısız yerde karşımıza çıkar bu;

"Yerde ve gökte gücü herşeye yeten
Eşsiz (sarayı) Apsu'da kurulu olan sen."[30]
"Sonra bir tapınak dikti
Değerli ve labirente benzer bir mabet:
Onu denizin tam ortasına dikti
Harika bir plana sahipti
Saç örgüsü kadar karışık,
Ve alt bölümü
Kanatlıat'a benzerdi
Üst bölümü de Büyükayı'ya

28) Jean Bottero-Samuel Noah Kramer, a.g.e., s. 187-188.
29) Jean Bottero-Samuel Noah Kramer, a.g.e., s. 194.
30) Jean Bottero-Samuel Noah Kramer, a.g.e., s. 184.

. . . .
Denizdeki bu tapınakta
Enki için yüksek bir kerevet kurdular."[31]

Sümer mitlerinde, Enki Abzu'da yaşadığı, deryaların üzerinde "*Abzu'nun Dağkeçisi*" adı verilen kayığı ile dolaştığı, "*Apsu'nun Dağkeçisi*"nin üzerinden talimatlar verdiği anlatılır.

"*Enki çoğunlukla dolaşır ve bazen magur-kayığıyla, Abzu'nun Dağkeçisi, uzak diyarlara gider. Yine de çoğu bölümde Eridu'nun Abzu'sundaki Deniz Evi'nde kalır.*"[32]

"*Sonra Efendi, Apsu'nun Yüce Prensi*
'Apsu'nun Dağkeçisi'nin üzerinde durup
Talimatlar verdi!"[33]

Deryanın kıyısında Enki için bir dua yeri hazırlanmıştı, onun karaya çıktığı yer "*kutsal ve itibarlı*" bir rıhtımdı.

"'*Apsu'nun Dağkeçisi' demir attığında*
Bu kutsal ve itibarlı rıhtıma
Kutsal usga dua yerini hazırladılar
Enki için dua üstüne dua okuyarak!"[34]

Enki, kurtarıcılar kurtarıcısıdır, Tufan'da Nuh Peygamber'e yardım edendir.

1872 yılında Asurbanipal'in Kitaplığı'nın yıkıntıları arasında "*Gılgamış Destanı*"nın on birinci tabletinin İngiliz Asurbilimci George Smith tarafından bulunup, okunup yayınlanması ile birlikte Tevrat'ta yer alan tufan öyküsünün İbrani kaynaklı olmadığı ortaya çıktı. Sonraki yıllarda Tufan konulu üç ayrı anlatı daha bulundu. Sümer kökenli dört tufan anlatısı içinde en iyi korunmuş olanı ve en ayrıntılı olanı "*Gılgamış Destanı*"nda yer alan tufan anlatısıdır.

31) Jean Bottero-Samuel Noah Kramer, a.g.e., s. 195.
32) Samuel Noah Kramer, *Sümerlerin Kurnaz Tanrısı Enki*, s. 375.
33) Jean Bottero-Samuel Noah Kramer, a.g.e., s. 190.
34) Jean Bottero-Samuel Noah Kramer, a.g.e., s. 190.

Sümer kökenli bu destanda hikâye edilen, kısaca, şudur; İnsanların çıkardıkları patırtı gürültüden rahatsız olan Tanrı Enlil, salgın hastalık çıkararak insanları kırmak ister;

"Öyle ki hükümdar-tanrı rahatsız oldu (gürültüden)
Gürültülerini (duyduğunda Enlil)
Büyük tanrılara (şöyle dedi)
'İnsanların gürültüsü (çok arttı)
Bütün bu (patırtı) uyutmuyor beni!
(Emredin de) Salgın Hastalık gelsin"[35]

İnsanların büyük koruyucusu Enki devreye girer ve el altından sağladığı çare ile salgın hastalık savuşturulur ancak Enlil bu defa daha büyük bir afet gönderir insanların üzerine: Kuraklık ve kıtlık.

"Gürültülerini (duyduğunda Enlil)
Büyük tanrılara (şöyle dedi)
'İnsanların gürültüsü (çok arttı)
Bütün bu (patırtı) uyutmuyor beni
Kesin gıdalarını
Azalsın besleyici bitkiler!
Adad durdursun yağmurlarını,
Aşağıdaki su taşkını
Kaynağından gelmesin artık!
(Sıcak) rüzgâr gitsin
Kavursun toprağı!
Gökte bulutlar birikse de
Tek damla düşmesin aşağı!
Tarlaların verimi düşsün
Nisaba göğünü sürgülesin!"[36]

İnsanlar bu ikinci büyük felaketi de yine Enki'nin yol göstericiliği ve yardımları ile aşarlar.

Mezopotamya metinlerinde tufan öyküsü, Enlil'in kırmak, yok etmek

35) Jean Bottero-Samuel Noah Kramer, a.g.e., s. 618.
36) Jean Bottero-Samuel Noah Kramer, a.g.e., s. 620.

için insanlara gönderdiği iki büyük felaketin Enki'nin insanlara gizli desteği ve çare olması ile sonuçsuz kalması üzerine Enlil'in tufan ile insanların kökünü kurutmaya karar vermesi ile başlar. Enlil bu kararını diğer tanrılara onaylatmak için Tanrılar Meclisi'ni toplar. Enki (Akad'da Ea), Enlil'in bu kararına şiddetle karşı çıkar, toplantıya katılan tanrılara, insanları yok etme kararının çok yanlış olduğunu izah etmeye çalışır. Enki/Ea'nın çabaları sonuçsuz kalır. Enlil tufan ile insanları yok etme konusunda tanrıları ikna eder. Enki'de dâhil olmak üzere bütün tanrılara insanları tufan ile yok etme tasarısına karşı çıkmamak ve insanlarla bu konuyu konuşmamak üzere yemin ettirir.

Enki/Ea, ettiği yemini bozmadan insanları bu felaketten kurtarmak için bir çıkış yolu bulur. Ziusudra'nın (Akad'da Utnapiştim) duvarına/çitine söyler söyleyeceklerini;

"Duvar seninle konuşacağım! Sözlerime kulak ver!
Talimatlarıma (kulak ver)!
Tufan (yok edecek) yerleşimleri
Ve kaplayacak başkentlerini
İnsan ırkını yok etmek için:
(Böyle karar verildi)
Meclis onayladı bu kararı (ve geriye dönüşü yok)
Anu ve Enlil emretti bunu ve (değiştirilemez)
İnsanlığın Krallığı (yıkılacak. . .")[37]
"Evini yık, kendine bir gemi yap;
Varından yoğundan vazgeç, yaşamını kurtar;
Mallarına sırtını dön ki
Sağ ve esen kalasın
Ama bütün canlı varlıklardan örnekler al
Kendinle birlikte gemiye bindir!
İmal edeceğin gemi
Eşkenar bir yapı olmalı
Boyu ve eni bir
Apsu gibi yapacaksın çatısını."[38]

37) Jean Bottero-Samuel Noah Kramer, a.g.e, Sümer Tufan Anlatısı, s. 646.
38) Jean Bottero-Samuel Noah Kramer, a.g.e, Gılgamış Destanı, s. 650.

Ziusudra/Utnapiştim, duvarın arkasından Enki'nin bildirdiği talimatı uygular ve gemisini yapar, ailesini, ev halkını, tüm canlı varlıklardan örnekleri ve bütün teknisyenleri gemiye yükler. Tufan patladığında tufan kararı veren tanrıları büyük bir umutsuzluk ve pişmanlık kaplar. Dövünmeye başlarlar:

"Ah! Keşke hiç olmasaydı öyle bir gün
Tanrılar meclisinde
Kötü tarafta yer almışım!
Tanrılar meclisinde nasıl oldu da böyle
Nutkum tutuldu?
İnsanları yok edecek böyle bir katliama
Nasıl oldu da karar verebildim?
İnsanları dünyaya
Böyle balık sürüsü gibi dökmek için mi getirmiştim?"(39)

Tufan altı gün yedi gece sürer.

"Altı gün ve (yedi) gece boyunca
Sert rüzgârlar, kamçı gibi yağmurlar, kasırgalar ve Tufan
Yeri yağmalamaya bir an bile ara vermedi
Yedinci gün geldiğinde Fırtına, Tufan ve ölüm durdu."(40)

Yedinci günün sonunda gemiden salınan karga geri dönmez, tufan bitmiş karga, geminin dışında, konacak yer bulmuştur.

Mezopotamya mitlerinin akıllı, becerikli ve kurnaz tanrısı Enki, insanlara en zor zamanlarında çare olandır. Amansız hastalıkta, kıtlıkta kuraklıkta ve yoklukta bütün tanrıların onları kırmak, yok etmek istediği en dar zamanlarda onlara el uzatan yegâne tanrıdır.

Enki; Tevrat, İncil ve Kuran'da Nuh Peygamber olarak anılan Sümer'li Ziusudra'ya, Tufan'ı haber veren, bir gemi yaparak kurtuluşun yolunu gösteren İnsanları Tufan'da yok olmaktan kurtaran tanrıdır.

---

39) Jean Bottero-Samuel Noah Kramer, a.g.e., Gılgamış Destanı. s, 653.
40) Jean Bottero-Samuel Noah Kramer, a.g.e., Gılgamış Destanı. s. 654.

Enki nur yüzlü bir ihtiyar olarak tasavvur edilirdi, fırtınalar onun atıydı.

M.Ö. 2300'lü yıllara tarihlenen bir Akad silindir mühüründe Enki, karaya (muhtemelen "*Dünyayı Düzenleyen Enki*" mitinde bahsi edilen "*kutsal ve itibarlı*" rıhtıma) ak saçlı, ipek sakallı nur yüzlü bir ihtiyar olarak resmedilmiştir. (Resim 7).

Resim 7: Enki

Akad silindir mühüründe deryadaki sarayından ayrılıp sular içinde rıhtıma çıkarken resmedilen, ak saçlı, ipek sakallı, nur yüzlü ihtiyar Enki'nın deryadaki sarayı "*Kanatlıat*"a benzetilirdi.

Ve alt bölümü
Kanatlıat'a benzerdi
Üst bölümü de Büyükayı'ya (s. 195)

Enki'nin bir özelliği daha vardı. Deryalarda "*Dağkeçisi*" adını verdiği kayığı ile gezer, karada "*fırtınaların üzerine ata biner gibi binerdi*".

"*(Ve odur) fırtınalara ata biner gibi binen.*"[41]

BÖLÜM ÖZETİ

Hızır dendiğinde ilk akla gelen vasfı, onun darda, zorda, yolda mecalsiz kalanların imdadına yetişmesi, çaresizliğe düşenlerin son sığınma makamı olmasıdır. Hızır Alevilerin son medet kapısıdır. Alevi inanışında, Hızır sadece darda zorda kalan insanların imdadına yetişmekle kalmaz, O, peygamberler, veliler, nebiler için de son medet kapısıdır.

Sümer Panteonu'nun üstün niteliklerle donatılmış tanrısı Enki, insanlığın en büyük hamisidir. Enki sadece insanlığın değil tanrıların da hamisidir. Sümer Tanrılar Panteonu'nda yer alan tanrılar darda zorda kaldıklarında ona koşarlar. Enki "*kurtarıcılar kurtarıcısı*"dır, tanrıların içinden çıkamadıkları en zor müşkülleri büyük bir maharetle aşar.

Hızır denince Alevi muhayyelesinde, ak saçlı, ipek sakallı nur yüzlü bir ihtiyar canlanır. Hızır kültünde "Bozat" figürü çok baskındır, Aleviler onu "*Bozatlı Hızır*" ya da, "*Bozat'ın Süvarisi*" adlarıyla anarlar.

Kabartmalarda, ak saçlı, ipek sakallı nur yüzlü bir ihtiyar olarak resmedilen Enki'nin sarayı Kanatlıat'a benzerdi. Enki fırtınalara, ata biner gibi binerdi, fırtına boz renklidir. Alevi erkânında bu sebepten ona "*Bozatlı Hızır*" dediler.

Hızır bolluk ve bereketin sembolüdür, onun dokunduğu her nesne, uğradığı her yer şenlenir. Hızır uğradığı her haneye bolluk ve bereket

---

41) Jean Bottero-Samuel Noah Kramer, a.g.e., s. 196.

götürür. Hızır ekini, buğdayı, yemişi, malı, davarı, sürüyü koruyandır. Hızır aşkın ve döllenmenin piridir. Bekâr gençlerin kısmetlerini açar, taze gelinlerin döl tutmalarını, çocuk doğurmalarını kolaylaştırır.

Enki, bolluk ve bereket tanrısıdır. Enki'nin dokunduğu yerlerde toprak bol tahıl verir, uğradığı ağıllar, yağlı kuzular, doğurgan inekler, etli buzağılar, verimli keçiler ve etine dolgun oğlaklar ile dolup taşar. Enki üremenin ve döllemenin de tanrısıdır. Dicle ve Fırat nehirleri onun spermi ile döllenmiştir, bu yüzden suları bereketlidir.

Hızır'ın Evi/Makamı deryanın üstündedir, O, deniz ve deryaların, keleklerin ve gemilerin piridir. Dağ keçisi ve balık Hızır'ın kutsal hayvanıdır. Alevi coğrafyasında dağkeçilerine "*Hızır'ın davarı*" denir, avlanmazlar, dağ keçisini avlayanları ya da etini yiyenleri düşkün ilan eder, köylerinden sürerler. Dersim'de, Munzur Suyu'nda balıkların Perşembe günleri suyun içinde görgü cemi yaptıklarına inanılır. Munzur'un balıkları kutsaldır.

Enki, denizlere ve deryalara hükmeder, Enki'nin sarayı deryalar üzerindedir. "*Dağkeçisi*" adını verdiği magur kayığı ile deryaların üzerinde gezer. Enki'nin üzerinden dökülen suların içinde balıklar oynaşır. Dağ keçisi ve balık Enki'nin kutsal hayvanıdır.

Sümer Tanrılar Panteonu'nun becerikli tanrısı Enki ile Alevilerin gönüllerinin sultanı Hızır bütün vasıfları ile özdeştirler. Enki ve Hızır'ın aynı tanrı olduğunun en çok su yüzüne çıktığı, en belirgin olduğu yer, Tufan anlatısıdır.

Hızır'ı anan, Hızır'ı imdada çağıran duaların içinde Nuh Peygamber'in adı çokca anılır ve Tufan'dan söz edilir. Nuh Peygamber ve Tufan efsanesinin Hızır ile birlikte anıldığı dualar Hızır'ın kadimdeki kimliğinin aydınlatılmasında son derece önemlidir. Alevilerin Hızır'dan yardım istediklerinde çok sık tekrar ettikleri bir yakarış cümlesi vardır. Ya Hızır derler; Ya Bozat'ın süvarisi; *Nuh Peygamberin darına nasıl yetiştinse, bizim darımıza da öyle yetişesin.* Hızır'dan, uzak geçmişte nasıl dar gününde Nuh Peygamber'e el uzatmışsa kendilerine de el uzatmasını dilerler. Aleviler Tufan felaketinde Nuh Peygambar'e yardım edenin Hızır olduğuna inanırlar.

Tevrat, İncil ve Kuran'da yer alan Tufan anlatısının kaynağı Sümer mitleridir. İnsanların çıkardıkları gürültüden rahatsız olan Enlil, Tanrılar Meclisi'ni toplayarak, insanları tufanla yok etmeye ikna eder. Enki tanrılar meclisi kararını Ziusudra'ya gizlice aktarıp, ondan bir gemi in-

şa etmesini ister. Ziusudra, Enki'nin istediği ölçülerde bir gemi yaparak insanları ve tüm canlıları Tufan felaketinden kurtarır.

Tevrat, İncil ve Kuran'da insanlara Tufan'ı gönderen de, Nuh Peygamberi uyararak insanları ve tüm diğer canlıları yok olmaktan kurtaran da aynı yaratıcıdır. İbrahimi dinlerin kutsal kitaplarında Sümer kaynaklı Tufan efsanesi tek tanrılı dinler ile uyumlu hale getirilirken, zorunlu olarak aslından uzaklaştırılmıştır. Alevi inanışında durum farklıdır. Sümer efsanesi, Alevi sözlü hafızasında aslına sadık kalınarak korunmuştur.

Hızır ile Enki aynı ruhani varlıktır. Sümer Tanrılar Panteonu'nun en becerikli tanrısı Enki farklı isimler altında beş bin yıldan bu yana Anadolu insanının büyük koruyucusu ve son sığınma kapısı olmaya devam ediyor. İnsanlığın bu büyük hamisi asıl becerisini kendisini zamanın ağır tahribatından koruyarak bugüne taşıyarak göstermiştir.

Sümer mitlerinin doğdukları gün ile bugünün Alevi dünyası arasındaki müthiş zaman farkına rağmen Enki bütün haşmetiyle Alevi erkânında varlığını devam ettiriyor. Hızır (ya da Enki), bir eski zaman tanrısıdır. Tüm tanrılar içinde en uzun ömürlüsü, varlığını sürdüren tanrıların da en yaşlısıdır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KIRKLAR MECLİSİ, ENKİ, HAY, HAYDAR VE HIZIR

Dilbilimciler, bütün dillerin elli bin yıl önce varsayılan bir anadilden türediklerini düşünüyorlar. İnsanların yeryüzünde sayıları arttıkça ve insanlar guruplaşıp ayrıldıkça, buna bağlı olarak diller de çeşitlenip ayrıştılar. Gezegenimizde yüz küsur dil ailesi, konuşulan ve konuşanı az da olsa varlığını koruyan altı bin beş yüz dil var.

Tüm insanlar dile ve dil öğrenmeye doğuştan elverişlidirler, bu elverişlilik biyolojik bir mirastır. Diller bir etnisiteye, genlere bağlı ya da bağımlı değillerdir, özgürce dolaşırlar. Doğumdan itibaren her insan, bir yandan dili öğrenirken bir yandan da ilavelerle ve çıkarmalarla dilin biçiminde az ya da çok değişikliğe yol açar.

En iyimser tahmine göre bugün yerküre üzerinde konuşulmakta olan altı bin beş yüz kadar dilin yaklaşık yarısının yüzyılın sonuna doğru kaybolup gideceği varsayılıyor. Bir dilin ortadan kalkması büyük bir dramdır. Bu binlerce yıllık bir evrimden doğan çok zengin bir sonucun yok olmasıdır, çok uzun sürmüş o evrim sürecinin en olgun meyvesinin sonsuza dek kaybolmasıdır, bir kültürün, bütün bir sözlü edebiyatın ortadan kalkmasıdır. Ölüp giden diller, bir zamanlar konuşuldukları coğrafyanın tarihinini de kavramamızı zorlaştırarak yeryüzünden ayrılırlar çünkü her dil, bünyesinde barındırdığı sözcüklerde ve gramer

yapısında, konuşulduğu topluluğun gelişimine, tarihine ve komşu topluluklarla olan ilişkilerine dair çok sayıda veri barındırır.

Konuşulduğu coğrafyanın tarihini belli bir ölçüde karanlıkta bırakarak ölüp giden diller, bütünüyle ortadan kaybolmazlar. Bir şekilde yaşayan başka dillerin içine sızarlar. Her yaşayan dilin içinde, o dilin konuşulduğu coğrafyada önceden var olmuş pek çok ölü dilden parçalar bulunur.

Bazı kutsal sözcükler vardır ki; insan toplulukları konuştukları dili bırakıp, başka bir dile meylederken, o sözcükleri de, fonetik bir uyarlama ile yeni dillerine taşırlar. Zaman içinde eski dillerinden yeni dillerine taşıdıkları sözcüğün anlamını unutsalar da kullanmaya devam ederler. Bu durum; eski dilden miras aldıkları kelimenin geçmişte ifade ettiği kutsiyetin gücünden mi, yoksa insanların eskiye olan vefa duygusundan mı, yoksa ezberlere kazınmış bir alışkanlıktan mıdır, bilinmez.

Günlük Türkçe kullanımlarda gerçek anlamından hayli uzağa taşınmış bir kadim sözcüktür "*Hay*". Peşine düşüp de izini sürdüğümüzde, bizi çok uzak zamanlara götürür, hiç beklemediğimiz bir sürprizle baş başa bırakır.

Kolay ve emek harcanmadan kazanılan şeylerin kıymeti bilinmeden elden çıkarıldığında "*Hay'dan gelen, Hu'ya gider*" cümlesi dökülüyor ağzımızdan.

İyi dilek bildirmelerde cümlenin başına yerleştiriyoruz bu sözcüğü; "*Hay sen çok yaşa!*"

Beklenmedik bir durumla karşılaştığımızda "*Hay Allah*", İşler kötü gittiğinde "*Hay aksi*", bir talebe isteyerek olumlu cevap verdiğimizde "*Hay Hay*" diyoruz.

Geleneksel Hacivat- Karagöz gölge oyununda Hacivat oyunu;

- "*Haaaaay Hakk!*"

"*Perde kurduk, ışık yaktık, gösterimiz gölge hayal*" sözleri ile açar.

"Hay" kökünden türetilmiş "*hayat, hayır, haya*" gibi pek çok sözcük de kaynağı bilinmeden Türkçede kullanılıyor.

Alevi terminolojisi içinde "*Hay*" günlük Türkçe kullanımından çok daha özel bir yere sahiptir. Pek çok Alevi nefesinde/deyişinde coşkunun yükseldiği bölümlerde "*Hay, Hay*" nidası ile "*Hay*"*a* seslenilir. Muhyi'nin ünlü nefesi bunlardan biridir.

"Zahit bizi tan eyleme
Hay Hay
Hakk ismin okur dilimiz
Hey canım
Sakın efsane söyleme
Hay Hay
Hazrete çıkar yolumuz
Hey canım
. . .
Erenlerin birdir yolu
Hay Hay
Cümlesine dedik beli
Hey canım
Gören sanır bizi deli
Hay Hay
Usludan yeğdir delimiz
Hey canım"

Muhy-i

Sözleri Karacaoğlan'a ait olan Turnalar semahında "*Hay*"a seslenişin coşkusu çok üst düzeydedir.

". . .
Havayı da deli gönül havayı
Ay doğmadan şavkı tutmuş ovayı
Türkmen kızı katar etmiş mayayı
Çekip gider bir gözleri sürmeli
Hay Hay
Hay Hay
Çekip gider bir gözleri sürmeli

Kuru kütük yanmayınca tüter mi?
Ak gerdanda çifte benler biter mi?
Vakti gelmeyince bülbül öter mi?
Ötüp gider bir gözleri sürmeli

Hay Hay
Hay Hay
Dere kenarında yerler hurmayı
Kılavuz ederler telli turnayı
Ak göğsün üstünde ilik düğmeyi
Çözüp gider bir gözleri sürmeli

Hay Hay
Hay Hay
Çözüp gider bir gözleri sürmeli

Karacaoğlan der ki geçti ne fayda
Bir vefa kalmadı ok ile yayda."

Karacaoğlan

"*Haydar*" sözcüğü de Türkçede, yoğun olarak da Alevi terminolojisinde kullanılan, anlamı unutulmaya yüz tutmuş sözcüklerden birisidir. "*Dar*" Hint-Avrupa dil ailesinde kelimelerin sonlarında kullanılan bir ektir, (İngilizce, doer), sonuna geldiği kelimeye, o kelimenin; taşıyanı, bulunduranı, sahiplik edeni, olanı, icra edeni, anlamlarını kazandırır. Farsçanın etkisiyle Türkçede de dar eki ile türetilmiş kelimeler bulunur. (Veznedar, hükümdar, dindar, hissedar, alemdar, defterdar vb.)

"*Haydar*"; "*Hay*" sözcüğünün "*dar*" eki almış formudur. İçinde "*Haydar*" sözcüğünün geçmediği çok az Alevi nefesi/deyişi vardır Pek çok Alevi nefesinde Haydar ve Hızır sözcükleri birlikte kullanılır. Hay; Haydar ve Hızır adlarının birlikte anıldığı bir Alevi nefesi de vardır.

"Gam elinden benim zülfü siyahım
Peykan değdi sinem yaralandı gel
Suna başın için Hay Hay ağlatma beni
Bugün sevda candan aralandı gel
Haydar, Haydar, Haydar, aralandı gel
Ya Hızır, Ya Hızır, Ya Hızır, aralandı gel

Gamdan hisar oldu, mekânım yurdum
İşitmez avazım, dinlemez virdim

Bir değil beş değil, Hay Hay, on değil derdim
Düğümler baş verdi, sıralandı gel
Haydar, Haydar, Haydar, sıralandı gel
Ya Hızır, Ya Hızır, Ya Hızır, sıralandı gel

Pir Sultan Abdal'ım haftada ayda
Günler gelir geçer bulunmaz fayda
Gönül Hak arzular, Gönlüm Hay Hay'da
Toprağım üstüme Hay Hay, kürelendi gel
Haydar, Haydar, Haydar, kürelendi gel
Ya Hızır, Ya Hızır, Ya Hızır, kürelendi gel."

Pir Sultan Abdal

"*Hay*" *ve* "*Hay*" kökünden türetilmiş "*Haydar*" ve "*Hızır*" sözcükleri Alevi sözlü geleneğinin ayrılmaz parçası ve süsüdür. "*Haydar*" adı erkek çocuk ismi olarak da Alevi çevrelerde yoğun olarak kullanılmaktadır.

Alevi terminolojisine bu denli köklü bir biçimde yerleşmiş olan, derin anlamları sezilen ancak anlamı tam olarak bilinmeyen, tarif de edilemeyen, "*Hay*" ve "*Haydar*" sözcükleri, bizleri geçmişe götürebilecek, kendilerini dilimizin içine ustaca saklamış eski zaman kelimeleridirler. Bu sözcüklerin peşine düşüp, ırmağı hızlıca tersine doğru yüzerek bu sözcüklerin doğdukları kaynağa ulaşmak, oradan kendimizi serin sulara bırakıp, meraklı gözlerle etrafı izleye izleye tekrar bulunduğumuz noktaya geri dönmek Aleviliğin unuttuğumuz macerasını ve kadim geçmişten bu güne dek süren uzun yolculuğunu hatırlamamıza vesile olu r.

Önceki bölümlerde ele alınan Gudea Silindir Tabletleri bizlere Alevi dini pratiklerinin ve kökleşmiş ritüellerinin asıl kaynağının nerelerde olabileceğine dair son derece önemli ipuçları verdi. Alevi erkânı içinde yer alan, anlamlandırmakta zorlandığımız tüm gizemler gibi, "*Hay*" ve "*Haydar*" sözcüklerin de köklerini Sümer tanrılar dünyasında aramamıza neden oldu. Bu aramalar bizi yine Sümer Tanrılar Panteonu'nun o ünlü tanrısına, Enki'ye götürdü. Bir başka deyişle, yolumuz yine Enki'ye çıktı.

Sümerlilerin olağanüstü vasıflara sahip tanrısı Enki'nin etkisi, Sümerlerden sonra bölgede hâkimiyet kuran topluluklarda olanca haşmetiyle devam etti. Enki Sümerlerde, Akad, Asur ve Babil imparatorluklarında,

Ebla Krallığı'nda, Mari'de, Hattilerde ve Hititlerde varlığını sürdürmeye devam etti. Enki, beş bin yıldan daha eski bir zamandan başlayarak bugüne kadar, doğduğu coğrafyaya komşu bütün coğrafyalarda ve Sümer Tanrılar Panteonu'ndan sonra ortaya çıkan, İbrahimi dinler dâhil, tüm inanışların içinde varlığını sürdürmeyi başardı.

"*Hay*" sözcüğü Sümercede ve Sümercenin çağdaşı, Batı Semitik dillerde yer alan "*Haya*" veya "*Hayya*" olarak ifade edilen sözcüğün Türkçenin fonetiğine uyarlanmış halidir. Bu sözcüğün Enki ile birlikte anılması ve Anadolu'ya Alevi erkânına doğru yolculuğu Erken Sümer'de başladı. Sümerler (M.Ö. 2900-2334) ile çağdaş olan Ebla Krallığı'nda (M.Ö. 3000-1600) ve Sümer'den sonra gelen Akad İmparatorluğu'nda (M.Ö. 2334-2193) ve Anadolu, Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda (M.Ö. 1950-1750) devam etti.

Yaşayan tüm inanç sistemleri içinde, Enki'nin kendisine en fazla alan açtığı yer Alevi erkânı oldu. Enki'nin, Alevi erkânı açısından önemi, sadece "*Hay*" *ve* "*Hay*" kökünden türetilmiş "*Haydar*" sözcüklerinin izlerinin bu Sümer tanrısına çıkmasından değildir. Alevi erkânının, önceki bölümde gördüğümüz, "*Hızır kültü*" başta olmak üzere, bugüne kadar sırrına varılamamış "*Kırklar Meclisi*" efsanesi de dâhil hemen hemen tüm Alevi bilinmezlerinin kaynağı da Sümer Tanrılar Panteonu'nun bu ünlü tanrısıdır.

Sümerlilerde Haya

"*Haya*" sözcüğü ile ilk karşılaştığımız yer, erken dönem Sümer kaynaklarıdır. Sümerologlar arasında erken dönem Sümer kaynaklarında karşımıza çıkan "*Haya*"nın konumu ve tanımı konusunda fikir birliği sağlanabilmiş değildir. Haya'nın erken dönem Sümer'de Enki tapınağının bütün gücünü ve bilgisini Enki'den alan, üst düzey Enki ruhbanı (*zabardabum*) olduğu düşüncesi hakim görüş olarak öne çıksa da, farklı görüşler varlığını sürdürüyor. Samuel Noah Kramer "*Haya*"yı, Tanrıça Nidaba'nın kocası olarak not ediyor.[42] Erken Dönem Sümer'de "*Haya*" adında bir Sümer tanrısının bulunduğunu, Sümerliler onu Haya olarak isimlendirirken, Semitik halkların ona "*Ea*" adını verdiklerini,

42) Samuel Noah Kramer, *Tarih Sümer'de Başlar*, Kabalcı yayınevi, Aralık 2002, İkinci Basım, s. 468.

Semitik panteonlarda zamanla Enki ve Ea'nın özdeş hale geldiğini ancak "*Haya*"nın Sümer Tanrılar Panteonu'nda ayrı bir tanrı olarak varlığını devam ettirdiğini öne süren akademisyenler de var.[(43)]

Yaşayan akrabası kalmamış bir ölü dille yazılmış, dört bin yıl toprak altında kaldıktan sonra gün yüzüne çıkarılmış kimi parçaları kırılıp kaybolmuş ya da silinmiş karmaşık bir edebi eserin günümüz dillerine, eserin yazarının dört bin yıl önce ifade ettiği biçimiyle tam olarak aktarılmasını bekleyemeyiz. Bu nedenle sınırlı ve hayli yıpranmış yazılı kaynaklar ve yorum farklılıklarına bağlı olarak "*Haya*"nın Sümer Tanrılar Panteonu'ndaki yerinin akademisyenler arasında tartışmalı olması son derece doğaldır. Burada kesin ve tartışmasız olan; "*Haya*"nın Sümer'de, Enki geleneği içinde çok kuvvetli biçimde var olduğudur.

Akadlarda Haya

Sümer Tanrılar Panteonu'nun kudretli tanrısı Enki, Erken Sümer hanedanlığının çöküşünden sonra bölgede hâkimiyet kuran Akad İmparatorluğu döneminde tanrılar panteonundaki yerini bütün görkemiyle korudu. Akadlılar "*Enki*"ye "*Ea*" adını verdiler. Akad metinlerinde Enki, Ea adını aldı ancak Ea olarak yazılan bu sözcük "*Hayya*" olarak telaffuz edildi.

"E-A olarak yazılan ismin, üçüncü binyılda, Hayya olarak telaffuz edildiği varsayımı, büyük ölçüde evrensel kabul gördü."[(44)]

"*Ea*" adının, M.Ö. üçüncü binyılda "*Hayya*" olarak telaffuz ediliyor olması "*Hayya*" ya da "*Haya*"nın M.Ö. üçüncü binyılın ikinci yarısında, yazı dilinde olmasa da konuşma dilinde, telaffuzda, Enki/Ea adının yerini "*Haya*"nın aldığının güçlü emaresidir.

Ebla'da Haya

Anadolu'da Alevi erkânının ve Alevi dini pratiklerinin yapılanmasında ve kurumlaşmasında çok önemli bir basamak oluşturan Ebla uygar-

43) *"Almost universal agreement has been found for the supposition that the name written E-A was pronounced Hayya in the third milenyum."* Peeter Espak, *Ancient Neareastern Gods Enki and Ea*, Tatu University Master Tezi.

44) Mark Weeden 2009, "The Akkadian Words for 'Grain' and the God Hayya", https://pdfs. semanticscholar. org/, s. 98.

lığını (sonraki bölümde ayrı bir başlık altında ele alınacak) gün yüzüne çıkaran, Ebla tabletleri, arkeoloji dünyasının çok geç kalmış keşiflerinden biri olarak 1974-1975 yılları arasında antik Ebla kentinde bulundu. Antik Ebla kenti, bugünkü İdlib'in yanı başında yer alır. İdlib'in, Türkiye'nin güney sınırına olan mesafesi kuş uçuşu otuz kilometredir. Ebla Krallığı'nın sınırları Kuzey Lübnan'dan başlayıp Anadolu'nun içlerine kadar uzanan geniş bir coğrafyaya yayılmıştı.

Ebla tabletleri, Enki ile "*Haya*"nın aynı tanrıya verilmiş iki farklı isim olduğunu kesin olarak ortaya koyan son derece önemli yazılı belgelerdir. Bu tabletlerinde "*Haya*" sözcüğü çivi yazısı ile ve Enki logramı ile ifade edilmiştir. Ebla tabletlerinde "*Haya*" sözcüğünün Enki logramı ile ifade edildiğinin ortaya çıkmasıyla Sümer'de hayli bulanık olan, Akad'da çok da belirgin olmayan Haya fotoğrafı Ebla uygarlığında netlik kazandı. M.Ö. üçüncü binyılın son çeyreğinde Ebla topraklarında yani Kuzey Suriye, Güneydoğu Anadolu ve İç Anadolu'nun bir bölümünde "*Haya*" adı "*Enki*"nin yerine, Enki'yi ifade etmek için kullanılıyordu.

"*Ebla dilinde, Enki, basitçe, yerel tanrı Hay(y)a için oluşturulan Sümerogram ile ortaya çıkacaktı. Resmi belgelerde tanrının ismi her zaman Enki logramı ile yazıldı.*"[45]

Eblalılar, Sümerler ile aynı çağlarda aynı tanrıya farklı bir isim verdiler. Çok sade bir anlatımla tekrar edersek Enki; Sümer uygarlığı tarih sahnesinde varlığını henüz sürdürüyorken Anadolu coğrafyasına ulaşmış bu coğrafyada "*Haya*" adı ile tanrılar panteonunda yerini almıştı.

Üzerinde tam mutabakat sağlanamamış olmakla birlikte Asur bilimciler arasında, Ebla tabletlerinde Enki logramı ile yazılan ve Enki ile özdeşleşen "*Haya*"nın, yaşam anlamına gelen, semitik kökenli, "*hyy*" sözcüğünden türetildiği yönünde yaygın bir kanı bulunmaktadır.

Ebla dilinde;

- "*hyy*" kökünden türetilmiş yaşam süreci anlamına gelen "*Hayayum*" (living/life-process) sözcüğünün dilimizdeki karşılığı; hayat;

---

45) "*In Eblaite, En-ki would appear quite simply to be the Sumerogram for the local god Hay(y)a. In the administrative documents the name of the god is always written with the logram En-ki.*" Alfonso Archi, *Opening The Tablet Box (The God Hay(y)a (Ea/Enki) At Ebla)*, Brill Yayınevi, Ocak 2010, s. 16.

- yaşamı/hayatı getiren/taşıyan anlamındaki "*hayyayum*" (the life-bringer) sözcüğünün dilimizdeki karşılığı; Haydar;
- Enki ile özdeş olan "*Haya*" sözcüğünün karşılığı ise yukarıda da belirtildiği gibi; "*Hay*"dır.

Haydar sözcüğünü, ister "*Hay*" yani Enki'yi kendinde bulunduran, isterse de, hayatı/yaşamı getiren taşıyan olarak Türkçeye uyarlayalım aynı sonuca ulaşırız çünkü Sümer inanışında Enki insanlığa hayat veren tanrıdır. Anadolu Aleviliğinin diline kazınmış "*Hay*" ve "*Haydar*" sözcüklerinin anlamı da aynıdır: hayatı/yaşamı getiren.

Alevi nefeslerinde sık sık tekrar edilen "*Haydar*" sözcüğünü yukarıdaki bilgiler eşliğinde dinlediğimizde, bu kanaate varmamamız neredeyse imkânsızdır. Sözleri ulu ozan Yemini'ye ait ünlü Alevi nefesinde; Haydar dayanılmaz dertlerin dermanı, Hakkın kudretini gösteren, ölüye can veren ve benzeri vasıflarla donatılmış yüce bir varlık olarak karşımıza çıkar.

"*Dediler kî-keramet kânı Haydar*
Dayanılmaz derdin dermanı Haydar

Hakk'ın kudretleri sende ayandır
Velayet mülkünün sultanı Haydar

Cemada dil verirsin emr-i Yezdan
Verir nutkun ölüye canı Haydar

Kamu müminlerin kalbinde mihrin
Oluptur dini, hem imanı Haydar

İmamü'l müttekinsin bellü bayık
Erenler merdinin merdanı Haydar

Behişt ehline sâki-i ezelsin
Hakk'ın sende erer ihsanı Haydar

Yeminî derdmende eyle inayet
Dalalette komagıl anı Haydar"

Yemini

Virani'nin dizeleri de "*Haydar*"a tam teslimiyetin ifadesidir.

"*Haydar'ın zatına demişiz beli*
Göster bana pirim dest'i demanı
Küfür deryasında bulduk imanı
Şah dedik küfüre, dilden içeri"

Virani

Farsça ve Kürtçe konuşan Alevi topluluklarında "*Haydar*" sözcüğü Hint-Avrupa dil ailesinin fonetiğine uygun olarak "*Heyder*" ya da "*Heydar*" olarak telaffuz edilir. Bu dillerde söylenen nefeslerde Haydar sözcüğünün, "*hayatı/yaşamı başlatan, dar zamanlarında, zor zamanlarında imdada koşan*", ulu varlığı; Enki/Ea'yı tanımladığı daha açık sezilir.

Ağırlıklı olarak Batı İran'da yaşayan Ehl-i Hakk Alevilerine ait Farsça söylenen bir Alevi nefesinde; kadimde Enki/Ea'ya, atfedilen tüm nitelikler "*Haydar*"a mal edilmiştir.

"*Kendini bizden saklama*
Haydar medet, Haydar medet!

Seni çok sefer gördüm
Haydar medet, Haydar medet!

Bazen saklı, ey dostum
Bazen derin Ma'nada gördüm.

Ey Kevser'in sakisi medet!
Ey Kanber'in sakisi medet!

Seni Adem'de ve Nuh-ul halilde
Haydar medet, Haydar medet!
Seni Yusuf'ta ve Yüce-Hızır'da
Haydar medet, Haydar medet!

Seni Mustafa'da, Cebrail'in işlerinde
Seni Murteza'da gördüm

Ey Kevserin sakisi medet!
Ey Kanber'in sakisi medet!

Bazen sonsuz denizler içinde
Bazen göklerin üzerinde

Bazen misali kaptan gibi
Ben seni gördüm ey Hüda

Ey güzelliğin yazarı medet!

Ey özenimin merkezi
Haydar medet Haydar medet!

Ey canımın dilber-i
Haydar medet Haydar medet!

Canımın ateşini tutuşturansın (çakansın)
Seni gördüğüm her sefer

Ey güzelliğin yazarı medet!

Haydar'ın yüzünün sarhoş kölesiyim
Kendini kaybetmiş akılsız (sersiz, başsız) harabeyim

Özümde Haydar'ın aşkının nefesiyim
Haydarin yüzünün sarhoş kölesiyim

(ya Ali, ya Ali, ya Ali ve ya Ali)

Yusuf-u Kenan gömleğin yıkayanım [kanlı gömleğini yıkayanım]
Canan'ın yüzünü gören sarhoş benim

Kararsız sığınaksız olanım
O üfledi, o dünyaya, o, derdin dermanını arayanım

(ya Ali, ya Ali, ya Ali ve ya Ali)

Haydar Haydar Haydar medet!
Ey güzelliğin yazarı medet!
Haydar'ın divanesiyim
Saat kelimesi harabe olanım

Her sefer bir mestane gördüğümde
O mest olanın peşine düşür beni

Haydar Haydar Haydar medet !
Ey güzelliğin yazarı medet !

Dediler sensin gevherin sahibi
Sen bilinen yabancısın [sen şehirde tanınan yabancısınn]

Yaratan sensin ve bende hizmetçinim
O şâd olanın peşine düşür beni

Haydar Haydar Haydar medet!
Ey güzelliğin yazarı medet !

Seni Sultan ilan edenim sir-i Kuran'dan ulusun [sir ve Kurandan üstünsün]
Hanımın ses-i sedasını işitenim
O zindanın peşine düşür beni [senin zindanına düşür beni]

Haydar Haydar Haydar medet !
Ey güzelliğin yazarı medet!" *

---

* *Khod-ra (a)z mapenhan makon/nekon*
Heydar madad, Heydar madad

Man barha didam tora
Heydar madad, Heydar madad

Gahi be penhan ey sanam
Gah bar mana didam tona

Ya sagghie Kosar madad
Ya sagghie Ghanbar madad

Bar Adam-o Nuh-o khalil
Heydar madad, Heydar madad

Bar Yusof-o Khezr-ol Jalil
Heydar madad Heydar madad

Bar Mostafa, dar Jebreil
Dar Morteza didam tora
Ya saghie Kosar madad
Ya saghie Ghanbar madad

Gahi be bahre bikaran
Gah bar faraze aseman

Gahi besane nakhoda
Man ey khoda didam tora

Ya shahefe ziwar madad

Ey markaze fattane am
Heydar madad Heydar madad

Ey delbare janane man
Heydar madad Heydar madad

Atash zadi bar jane man
Har bar ke man didam tora

Ya shahefe ziwar madad

Man gholame maste ruye Heydaram (ya Ali)
Man kharabo bi-khodo man bi-saram (ya Ali)

Sine-ra az eshghe Heydar bargeram
Man gholame maste ruye
Heydaram

(ya Ali, ya Ali, ya Ali-o ya Ali)

Man ghosaar Yusof-e Kanaan manam(ya Ali)
Maste ruye dideye janan manam(ya Ali)

Bi ghararo bi saro saman manam
Hu damid-o, hu be khako, ho, dar peye darman manam

Dersim Alevilerinde de durum farklı değildir. Dersim/Pertek, Sultan Üryan Hızır Ocağı'nda Kürtçe söylenen Alevi nefesinde "*Haydar*", dertlere dermandır ve "*Hakk*" ile özdeştir.

"Sen sazsın, ben perdeyim
Sen Hakk'sın, ben kulunum
Gelir geçer, dünya gamı
Ama Hakk Kurtarıcı

Haydar Haydar Haydar Haydar
Haydar Haydar, derde derman
Haydar Haydar Haydar Haydar
Haydar Haydar, derde derman

Can ve kurban, Haydar Haydar
Gönder bize şah merdanı

(ya Ali, ya Ali, ya Ali-o ya Ali)
(ya Ali, ya Ali, ya Ali)

Heydar Heydar Heydar madad

(ya Ali, ya Ali, ya Ali)

Ya shahefe ziwar madad

Man am divaneye Heydar
Kharab az wajeye saat

Bezar harbar ke mast didam
Peye mastan hami gardam

(ya Ali, ya Ali)

Heydar Heydar Heydar madad

(ya Ali, ya Ali)

Ya shahefe ziwar madad

Ala ey shahe dor dane
Toi ham kisho bi ganeh

Khodai-o man ham bande
Peye shadan hami gardam

(ya Ali, ya Ali)

Heydar Heydar Heydar madad

(ya Ali, ya Ali)

Ya shahefe ziwar madad

To ra guyam be soltani
Beh am az raz o ghorani

Sedaye kuye khaghanam
Peye zendan hami gardam

(ya Ali, ya Ali)

Heydar Heydar Heydar madad

(ya Ali, ya Ali)

Ya shahefe ziwar madad

O çeşme taştandır
Kırk bacı oradan su taşır
Bir kere yetişsin bize
Sultan Üryan Hızır

Haydar Haydar Haydar Haydar
Haydar Haydar, derde derman

Can ve kurban, Haydar Haydar
*Gönder bize şah merdanı"**

Hangi dilde ve hangi coğrafyada söylenirse söylensin; tüm Alevi nefeslerinde Haydar;

- Zor zamanlarda medet umulan, imdada çağrılan ve dayanılmaz dertlere derman olandır.
- Nuh peygamberin dostudur.
- Denizlerde, bir kaptan misali gezen deryaların sultanıdır.
- Hızır'dır.

---

* *Tû tembûr ˆ ez perde me*
Tû xadêyˆ ez qûlê te me
Gelir geçer dinê xem ê
Di göyˆlan heq li cem e.

Heyder Heyder Heyder Heyder
Heyder Heyder derdı derman

Can pe qûrban Heyder Heyder
Ji me ra bişˆn şahê Merdan

Ev kaniya li qevir e
Çel bacˆyan av lê bire
Cara me ra ji bigêşe
Siltan Ory ya Xizir e,

Heyder Heyder Heyder Heyder
Heyder Heyder derdı derman

Can pe qûrban Heyder Heyder
Ji me ra bişˆn şahê Merdan

- *Hüda'dır.*
- *Evveldir, ahirdir.*
- *Hakk'ın kudretini gösterendir, Hakk'tır.*
- *Yaratandır.*
- *Cevherin sahibidir.*
- ***Can ve kurbandır.***
- ***Canın ateşini tutuşturan'dır.***

Akad'da Ea, Ebla'da Haya, adını alan Sümer Tanrısı Enki'nin; Alevi geleneği içinde Hızır adı ile anılmasının yanı sıra, Hay/Haydar adı ile de anıldığını çok rahat ifade edebiliriz.

ALEVİ KIRKLAR MECLİSİ VE SÜMER YARADILIŞ MİTİ

Sümer Tanrılar Panteonu'nun üç büyük yaratıcı tanrısından biri olan Enki, geniş bir yelpazede çok çeşitli ve çok zengin vasıflarla donanmıştı. Enki'nin vasıflarındaki zenginlik ve çeşitlilik onun Alevi erkânında iki farklı isimle anılmasına neden oldu: Hızır ve Haydar.

Bolluğun ve bereketin efendisi, dar zamanlarda, zor zamanlarda imdada yeten, insanların büyük hamisi, tufanda Nuh Peygambere yardım eden Enki, Alevi erkânında Hızır adı ile yer ederken; İnsanın yaratılması fikrini ortaya atan ve fikrini Sümer Tanrılar Meclisi'nde kabul ettirerek hayata geçiren Enki, Alevi erkânında "*Haydar*" adını aldı. Enki'yi diğer Sümer tanrılarından ayıran ve yıldızını parlatan en önemli eylemi de insanın yaratılması sürecine yaptığı aktif katkıdır.

Alevi nefeslerinde '*Haydar*'a ait nitelemelerin içinde sayılan ; ***"canın ateşini tutuşturan"*** ve ***"can ve kurban"*** nitelemeleri bize doğrudan; Alevi erkânında, insanın halk edildiği meclisi, "*Kırklar Meclisi*" ni anımsatır. "*Kırklar Meclisi*" ile insanın yaratıldığı '*Sümer Tanrılar Meclisi*' arasında birbiri ile benzeşen zaman zaman da bire bir örtüşen pek çok nokta vardır. İnsanın yaratıldığı '*Sümer Tanrılar Meclisi*'nde, Sümer yazınında ***"kırk sayısal ideogramı"*** ile ifade edilen ve ***"kırk kutsal sayısı"*** ile anılan Enki, başat roldedir.

Sümer Yaradılış Miti

Sümer Krallar Listesi "'*Krallık gökten indikten sonra krallık Eridu'daydı*' diye başlar.[46] Sümer Tanrılar Panteonu'nda yer alan tanrılar, nerede yaşarlarsa yaşasınlar (yeryüzünde, gökyüzünde, yer altında) bu göksel

46) Weld-Blundell Pirizması M.Ö. 2170, Ashmolean Müzesi, Londra.

krallığın birer bireyi idiler. Onlar, yıldızlar arası bir göç ile bir başka yıldızdan yeryüzüne, bu gezegene taşınmışlardı. Göksel Krallığın fertleri, gökyüzünden inenler anlamına gelen "*dingir*" adı ile anılıyorlardı. Sümercede "*dingir*"in bir anlamı daha vardı; gökyüzü demekti. Bu sözcük yıldız şeklinde bir ideogram ile gösteriliyordu.*

Gökyüzünden indiğine inanılan göksel krallığın bireyleri kendilerini "*Gökoğulları*" olarak tanımlıyorlardı. "*Gökoğulları*" Sümerlilerin hem yönetici hem de ruhban sınıfını oluşturuyordu. Sümer'de din, "*Gökoğulları*" dışında kalan tebaa ile "*Gökoğulları*" ile arasındaki ilişkileri düzenliyordu.

Sümer'de dinin temel işlevi, tebaanın Göksel Krallığın mensuplarına, hürmetini, itaatini ve bağlılığını tesis etmekti. Sümer'de de din, yönetici ve ruhban sınıflarının rahatını sağlamak onları memnun etmek üzere programlanmıştı.

Sümer Tanrılar Panteonu'nda, gökyüzünden inen krallığın bireylerinin dışında ve en üst basamakta tek bir dişil yaratıcı vardı. Bu dişil yaratıcı daha çok bir ana formunda tahayyül edilmişti. Sümer mitlerinde. *İlk Ana, Rahim-Evrensel Rahim, Tanrıların Hanımı, Pek Ulu Hanım ya da Pek Ulu (Nintu, Mammi, Belit-ili, Nin. mah, Mah)* gibi değişik ad ve unvanlarla anılıyordu. Gökyüzünden inen bu koloninin bireyleri (tanrılar) iki sınıfa ayrılmışlardı. Yönetici tanrılar-*Annunaki*'ler ve üretici tanrılar-*İgigu*'lar. Önceki bölümde de ifade edildiği gibi Sümer Tanrılar Panteonu'nun üç büyük yönetici tanrısı; An, Enlil ve Enki'ydi.

Sümer mitlerinde yer alan anlatımlarda (ve sonradan Akad mitlerinde), gökyüzünden yeryüzüne inen göksel koloniden önce yeryüzünde henüz insan yoktu. İnsan onların girişimiyle ve onlardan birinin kanının yeryüzü toprağı/balçığı ile karılmasıyla, ya da zaten yeryüzünde mevcut olan insansı varlığa onlardan birinin özünün ve suretinin tutturulmasıyla var edildi. Her iki durumda da bir genetik transfer söz ko-

---

* Bu sözcük Orhun yazıtlarında da karşımıza çıkar, burada da, Sümerde olduğu gibi iki anlamlıdır: tanrı ve gökyüzü.

"Ten-gri teg tengride bolmış
Türk Bilge Kagan bu ödke olurtum."

Kül Tigin Abidesi-Güney yüzü

(Tanrı gibi gökte olmuş
Türk Bilge Kağanı, bu zamanda oturdum.)
Türkçede kullandığımız tanrı sözcüğünün kökeni bu kelimedir. *(Dingir-Tengri-Tanrı).*

nusuydu. İnsanı üreten Sümer tanrıları üretimde kullandıkları özü (buna DNA da diyebiliriz) kendilerinden birini kurban ederek temin ettiler. İnsan tanrıların özünü taşıyordu ve bu öz yeryüzüne başka bir yıldızdan gelmişti.

İnsanın yaradılış hikâyesinin coğrafyası, Güney Mezopotamya'da, Dicle ve Fırat nehirlerinin suladığı topraklardır. Sümerlilerin Gökyüzü krallığı, gökyüzünden yeryüzüne inmiş, çetin doğal koşullarla mücadele halinde, yeryüzünde kendisine yaşam alanı açma telaşındadır. Yapılacak iş çoktur, kanallar kazılacak, sulama sistemleri kurulacak, bataklıklar kurutulacak, ekim yapılacak, hasat edilecektir. Yönetici tanrılar tüm angarya işleri üretici tanrılara yüklerler. İnsanın var edilişine giden süreç böylece başlamış olur.

Sümerolog Jean Bottero'nun okumasından alıntılarla Sümer/Akad, İnsan Yaradılış Mitinin kısa özeti şöyledir:

Yaratıcı tanrılar, tüm angaryayı üretici tanrılara yüklerler;

Göksel (Annunaki'ler işte o zaman)
İgugu'lara koydular (angaryayı)
(Ve bu tanrılar) kazıp çıkardılar (akan suları)
Toprağa can veren (kanalları açtılar)
(İgugu'lar) kazıp çıkardılar(akan suları)
Toprağa can veren (kanalları açtılar)
(Böylece kazdılar) Dicle'nin yatağını
(Son)ra da (Fırat'ın yatağını)[47]

Üretim tarıma dayalıdır. Ham toprağı tarıma uygun hale getirmek, bataklıkları kurutmak, sulama sistemleri inşa etmek hayli zordur. Üretici tanrılar uzun yıllar boyunca, toprak iyileştirme işlerinde ve sulama kanallarında çok yoğun ve çok yorucu biçimde çalışırlar.

Çalıştıkları (yılların sayısını hesapladılar)
(İki bin b)eşyüz yıl ve daha fazla
Gece gündüz
Katlanmışlardı bu (ağır an)garyaya!
O zaman yakınmaya ve söylenmeye başladılar.[48]

---

47) Jean Bottero-Samuel Noah Kramer, *Mezopotamya Mitolojisi*, s. 606.
48) Jean Bottero-Samuel Noah Kramer, *Mezopotamya Mitolojisi*, s. 607.

Sonra üretici tanrıların isyanı başlar. İsyan sarayı kuşatmaya kadar gider. Yönetici tanrılar, hizmetkârların yardımları ile isyanı savuştururlar. Büyük tanrıların katılımı ile tanrılar meclisi toplanır. İsyancılarla uzlaşı aranır ancak isyancılar artık çalışmak istememektedirler. İsyancıların talebi eşitliktir. Üretimde kesinti ve azalma yönetici tanrıların refahını ve ekonomik geleceğini ağır biçimde tehdit etmektedir. Büyük tanrılar, sefaletle burun buruna gelmişlerdir. Çaresizce ağlaşıp sızlanırlar. İsyancıları ortadan kaldırmaya yönelik sıradan çözümlerden başkası gelmez akıllarına. Tam da bu noktada Enki/Ea çıkar ortaya. Üretici tanrıları savunur, isyancıları suçlamanın yersiz olduğunu söyler.

"Ea ağzını (açtı)
(Kard)eşlerine, tanrılara seslendi;
"Neden suç(layalım ki) onları
Çalışmanın so(nu yoktu), angarya da çok ağırdı!"[49]

Yaratıcı tanrılar Sümer Tanrılar Panteonu'nun en üstündeki '*Evrensel Rahim'e, İlk Ana Mammi*'ye giderler. Ondan, tanrıların angaryasını üstlenecek insanı üretmesini isterler.

Uzman -Mammi'den şunu istediler:
"İnsanları üretecek rahim sen olmayacak mısın?
Haydi o zaman! İnsan prototipini üret
Boyunduruğumuzu o taşısın-
Enlil'in bizi mecbur ettiği boyunduruğu .
Tanrıların angaryasını insan sırtlasın"[50]

"*İlk Ana- Mammi*" (Nintu), tanrılara, Enki'nin yardımı olmadan kendisinin tek başına bu işi yapamayacağını söyler. Enki "*kurtarıcılar kurtarıcısı*"dır. Tanrılar da başları sıkıştığında ona koşarlar.

"Bir tek benimle olmaz bu;
Ama Enki'nin yardımıyla
O zaman bu iş olabilir!

---

49) Jean Bottero-Samuel Noah Kramer, a.g.e., s. 612.
50) Jean Bottero-Samuel Noah Kramer, a.g.e., s. 613.

Bir tek o '(arı)ndırabilir' her şeyi
Versin bana uygun haldeki kili ben de yapayım."[51]

Bunun üzerine Enki girer devreye, hem yönetici tanrıların refah düzeyini koruyacak hem de isyancıları sakinleştirecek planını sunar tanrılar meclisine. Yaratılacak insanlar hem işi bırakan isyankâr tanrıların yerini alacak ve onlar kadar verimli olacaklar hem de onların talep ettiklerini talep etmeyeceklerdir. Kilden-balçıktan yaratılacak insana tanrısal doğayı katmak için (tanrı ve insan birliğini sağlamak için) bir tanrı kurban edilecek, onun kanıyla yeryüzünün kili/balçığı karıştırılarak insan biçimlendirilecektir. Böylece, insan ruhu tanrısal özle birleşip ölümsüzleşecektir. Enki planını Büyük Tanrılara sunar, Tanrılar oy birliği ile kabul ederler.

Bir yıkanma/arınma ritüeli eşliğinde bir tanrı (We) seçilir ve kurban edilir. Büyük tanrılar kurban edilen tanrının etinin kanının üzerine kendi DNA'larını katarlar (tükürürler).

"Enki banyo alıp arınma kararı çıkarttı
'Ruh' sahibi olan Tanrı We
Meclisin ortasında kurban edildi
Etine ve kanına
Nintu kili kattı
İnsan ve tanrı bir araya gelsin diye
Kilde birleştiler
Böylece (tanrılar) dilediklerini yapabildiler(?)
Tanrının eti sayesinde
İnsanda bir 'ruh' da (oldu)
Ölümünden sonra onun delili olacak hep canlı kalarak
Bu 'ruh' (orada oldu) o hiç unutulmasın diye!
Enki bu kili karar karmaz
Anunaki'leri büyük tanrıları çağırdı
İgigu'ları da (onlar da büyük tanrı olmuşlardı)
Gelip tükürdüler kile."[52]

Böylece insan yaratılır. İnsanın yaratıldığı tanrılar meclisinde yaşananlar bir sır olarak saklanacaktır.

51) Jean Bottero-Samuel Noah Kramer, a.g.e., s. 613.
52) Jean Bottero-Samuel Noah Kramer, a.g.e., s. 614.

"Gizli bir öğretidir bu
Sadece ehil kişiler arasında söz edilmeli bundan!"[53]

Sümerolog Jean Zecharia Sitchin, Sümer İnsan Yaradılış Miti'ni Jean Bottero'dan farklı okur. Sitchin'in okumasında tanrılar insanı balçıktan/kilden yaratmamışlar, zaten var olan insansı varlığa kendilerinin özünü tutturmak suretiyle genetik müdahalede bulunmuşlardır. Evrimin ürünü olan insansı varlığa kendi DNA'larını katmışlardır.

"'Adını söylediğimiz yaratık MEVCUTTUR'
ve ekledi; Zaten mevcut olan yaratığın üstüne
'Tanrıların suretini tutturun.'"[54]

Büyük tanrıların insanların yaratılmasını talep etme nedeni, üretici tanrıların isyanı ile tarım ve hayvancılık ürünlerinde baş gösteren sıkıntıyı ortadan kaldırmaktır. Enki, büyük tanrıların talebini yerine getirmekle yetinmez. Ustaca plan yaparak insanlara ulviyet de kazandırır. Tanrı ve insanı aynı balçıkta yoğurur, tanrı ve insanı birleştirir, insan ruhunu ölümsüzleştirir. Ölümlü "*ten*"e, ölümsüz "*can*" katar. Bütün tanrıların dar görüşlü, sıradan ve telaşlı tavırlarının yanında Enki, zeki, usta, hünerli ve sağduyulu davranır. Enki'nin insanlığın en büyük hamisi olma süreci böylece başlamış olur.

Sümer mitlerinde yer alan, başka bir yıldızdan/gezegenden yeryüzüne inerek burada kolonileştiğini öne süren topluluğun doğaüstü hikâyeleri içinde, kuşkusuz en dikkat çekeni, insanın yaratıldığı tanrılar meclisi ve bu meclisin önde gelen ismi Enki'dir.

ALEVİ YARATILIŞ MİTİ-KIRKLAR MECLİSİ

Resmi tarih güdümlü bir kamuoyu inşa aracıdır, gerçek bulunmaz orada. Orada amaç insana statükonun ihtiyacı olan insan tipine uygun biçim vermektir. Resmi tarih ile toplumsal hafıza silinmeye, geçmiş karartılmaya çalışılır. Resmi tarih yazıcıları, ellerinde bulundurdukları eğitim

53) Jean Bottero-Samuel Noah Kramer, a.g.e., s. 567.
54) Zecharia Sitchin, *12. Gezegen*, Ruh ve Madde yayınları, 7. Baskı, Haziran 2002, s. 363.

araçları ve çeşitli iletişim imkânlarını kullanarak hiç olmamış yapma bir tarihi gerçekmiş gibi ortaya koyarlarken, bir yandan da gerçek tarihe giden izleri silerler, yolları örterler. İnsanlar resmi tarih yazıcılarının bu operasyonuna kolay teslim olurlar. Köy kahvelerinden, yüz binlerin doldurduğu şehir meydanlarına kadar her yerde üzerine giydirilmiş eğreti gömleği kendi teni zanneden kalabalıklarla bir arada yaşıyoruz.

Mitler, efsaneler; masal mı gerçek mi oldukları çok sezilemeyen lirik anlatımlardır. Dilden dile geçerek, kulaktan kulağa aktarılarak zamanda yolculuk ederler. Toplumsal hafızanın bir parçasıdır onlar ve geçmişle olan bağı en az tahrifatla muhafaza eden sözlü metinlerdir.

Alevi efsaneleri de böyledir, geçmişle bağımızı kuran kayıtsız arşivlerdir. Masalsıdırlar ancak içlerinde Aleviliği geçmişi ile buluşturacak ipuçları barındırırlar. Aleviliğin efsanelerini bütünü ile masal olarak kabul etsek bile, masalın ilk anlatıldığı yere ulaştığımızda tarihin de başladığı yere ulaşmış oluruz. Tarih çoğu kez efsanenin başladığı yerden başlar.

Alevi nefesleri, Alevi efsanelerinin, Alevi mitlerinin, ezberlere yazılmış manzum halleridirler. Alevi mitleri asıllarına en yakın biçimde ve en az tahrifatla Alevi deyişleri, Alevi nefesleri içinde yaşarlar.

Sümerliler mitlerini kil tabletlere yazdılar, Alevi ozanları aynı mitleri dizelere yasladılar. Alevi mitleri ile Sümer mitleri karşılaştırıldığında şaşkınlık veren benzerlikler zinciri ile karşı karşıya kalırız. Alevi nefesleri Sümer mitlerinin lirik bir tekrarı gibidir.

Alevi ozanlarının dizelerinde, İnsanlığın macerası tıpkı Sümer'de olduğu gibi "*bir yıldızdan bir yıldıza göç*" ile başlar.

*"**Bir kandilden bir kandile atıldım**
Turab oldum yeryüzüne saçıldım
Bir zaman Hakk idim, Hakk ile kaldım
Gönlüme od düştü yandım da geldim.*"

Şah Hatayi

Kandil Alevi terminolojisinde yıldız/gezegen anlamında kullanılan bir sözcüktür. Alevi deyişlerinde, insan türünün başlangıcı, üzerinde yaşadığımız gezegenin var oluşundan çok daha eski zamanlara taşınır. Yukarıdaki dizelerde öne sürülen iddia da budur: İnsan türü gezegenimizde boy göstermeden çok önce, "*yeşil kandil*" olarak anılan, dünya var

olmadan var olmuş, başka bir yıldızda/gezegende ortaya çıkmış ve o yıldızdan gezegenimize inmiştir. Şah Hatayi'ye ait yukarıdaki dizeler Alevi sözlü külliyatı içinde tek örnek değildir. Çok sayıda Alevi ozanında benzeri dizelere rastlanılır.

"*Sorma ne hacet bizleri sofu*
Ta ezel künyede ismimiz vardır
Dünya kurulmadan yüz bin yıl evvel
*Şol yeşil **kandilde** cismimiz vardır.*"

Devrani

"*Halk etmeden arş-ı kurşi alemi*
*Şol yeşil **kandilde** verdik selamı.*"

Sıdkı Baba

İnsan ırkını bir yıldızdan bir yıldıza (Alevi deyimi ile bir kandilden bir kandile) taşıyan, bu "*yıldızlar arası göç*"; Alevi inanç sisteminin en temel kalıplarından biri ve aynı zamanda çok ele alınmamış pek dokunulmamış, en bakir parçasıdır. Aleviliğin, İslam heterodosi olduğunu öne süren ana akım akademik dünya dokunanın elini yakacak bu konuya hiç değinmedi. Alevi erkânı içinde bu konu bir sır olarak saklanır, her mecrada dile getirilmez yalnızca Alevi sırlar okulunun en üst basamağına (hakikat kapısına) ulaşmış, inisiye edilmiş Alevi bilgelerine/mürşitlerine aktarılırdı. Zaman içinde inisiye okulunun dağılması ve inisiasyon zincirinin zaafa uğraması ile bu bilgi kaybolmaya yüz tuttu. Sözlü gelenek içinde bizlere ulaşan dizeler olmasaydı biz bu bilgilere belki de hiç ulaşamayacaktık.

Alevi dedesi Bektaş Ali Temel aslında "*Gökoğlu*" olduğunu gökyüzünden gelenlerin yeryüzünü döllemesinden doğduğunu bir "*sırrı hakikat/ulu sır*" olarak bizlere aktarıyor.

"*Şeriatte Adem oğluyum*
Tarikatte Yol oğluyum
Mağrifette Kemal oğluyum
Hakikatte Gökoğlu'yum
Atam gök, anam yer"

Bektaş Ali Temel

Çalışmanın başlangıcında da ifade edildiği gibi, büyük Alevi ozanı ve mürşidi Yunus Emre de inisiye edilmiş bilgeler aracılığı ile kuşaktan kuşağa aktarılan bilgiyi yineliyor ve âlimlerin dahi bilmediği, değme akıllı insanların algılayamayacağı bu bilginin kendisine de öğretmenleri tarafından ihsan edildiğini söylüyor.

"Ol yıldız ki varidi, ondaydı Adem canı
Ya bunca peygamberler anılmadan ağızdan

Âlimler bunu bilmez, değme akıl ona ermez
Hidayettir Yunus'a, keşf oldu hocamızdan."

Yunus Emre

Sümer ve Akad mitleri ile Alevi mitlerinin birbirleriyle benzeşmesi ve/veya örtüşmesi, "*Gökoğulları*"nın "*yıldızlar arası göç*" hikâyesi, Alevi diline yapışıp kalmış Hay ve Haydar sözcüklerinin ayak izlerinin bizleri Sümer'e Enki'ye götürmesi ya da önceki bölümde konu edilen "*Hızır Bayramı*" kutlamaları ile Sümer Yeni Yıl Festivali arasındaki benzerlikler ve Enki kültünün, Hızır olarak Alevi erkânında hala yaşatılıyor olması ile sınırlı değildir. İnsanın yaratılma hikâyesi de her iki kültürün mitlerinde neredeyse birebir örtüşür. Alevi inanışında da tıpkı Sümer mitlerinde anlatıldığı gibi insanın yaratılması (Alevi deyimi ile insanın halk edilmesi) bir meclis kararı ile bir mecliste gerçekleşmiştir. Alevilerin "*Kırklar Meclisi*" adını verdiği bu meclis; Sümer/Akad mitlerinde sözü edilen Enki'nin başat rolü üstlendiği Tanrılar Meclisi'dir. Alevi "*Kırklar Meclisi*"nin hikâyesi ile Sümer'deki Enki'nin yönetip yönlendirdiği Tanrılar Meclisi'nin hikâyesi hem genelde hem de detaylarda önemsiz küçük farklılıklar dışında, hemen hemen aynıdır.

Pervane mahlası ile bilinen Alevi ozanı Sıdkı Baba ünlü nefesinde yargılanan ve kurban edilen "*Kırklar'dan biri*"nin Alevi erkânında Enki ile özdeş tutulan "*Haydar*"a seslenişini dile getirir.

Önce "*Kırklar'dan biri*", "*Kırklar Meclisi*"nde "*dara düş olur*", Alevi terminolojisinde "*dara düşmek*", pirin, mürşidin huzurunda sorgusunun yapılması yargılanması demektir. "*Kırklar'dan biri*"nin hangi kusurundan dolayı yargılandığı belli değildir ancak yargılanan "*Kırklar'dan biri*" on dört bin yıl pervanelikte (uzayın boşluğunda) gezdiğini ifade

ile başlar söze, bu onun kaçak olduğu ihtimalini kuvvetlendirir. (Sümer mitinde de; kurban edilen Tanrı We'nin de hangi eyleminden dolayı suçlu bulunduğu belirtilmemiştir.)

Ünlü nefesin birinci dörtlüğü Kırkların Cemi'nde/Meclisi'nde yargılanması üzerinedir.

"On dört bin yıl gezdim pervanelikte
Sıtkı ismim buldum divanelikte
İçtim şarabını mestanelikte
Kırkların ceminde dara düş oldum
Kırkların ceminde,
Haydar Haydar, Haydar Haydar
Haydar Haydar, Haydar Haydar
Haydar dost, dara düş oldum."

İkinci dörtlükte yargılanan "*Kırklar'dan biri*" özünü seçilmiş varlığa (Güruh-u Naci'ye) kattığını ve insan suretine büründüğünü ifade eder.

"Güruh-u Naci'ye özümü kattım
İnsan sıfatında çok geldim gittim
Bülbül oldum firdevs bağında öttüm
Bir zaman gül için, zare düş oldum"
Bir zaman gül için,
Haydar Haydar, Haydar Haydar
Haydar Haydar, Haydar Haydar
Haydar dost, zare düş oldum."

Sıdkı Baba

Sümer Yaradılış Miti'nde tanrıların özü insana kan yolu ile aktarılır. Sıdkı Baba'nın nefesinde "*Kırklar'dan biri*"nin yargılanması ve özünün seçilmiş varlığa katılması açıkça dile getirilse de özün seçilmiş varlığa hani yolla katıldığına dair bir açıklık yoktur. Sıdkı Baba'nın nefesinde eksik olan, özün kan yolu ile transfer edildiği bilgisi, Yunus Emre, Kul Himmet, Fakir Edna, Hatayi gibi pek çok ozanın nefeslerinde yer alan dizelerle tamamlanır.

"'Kırklar'dan biri'ne neşter vuruldu,
Aktı kan, varlığı ispat olundu,
Anda Hakk mevcutta mevcut görüldü,
Huvallah çağırdı irfan hû deyü."

Kul Himmet

Kul Himmet'e atfedilen bu nefeste; "*Kırklar Meclisi*"nde "*Kırklar'dan biri*"ne neşter vurularak kanının akıtıldığı, akıtılan kanın mevcut olan varlığa katılmasıyla, Hakk'kın (Tanrının) niteliklerinin yaratılanda ortaya çıktığı, mevcutta görüldüğü, mevcuda transfer edildiği, açık ve çok net bir biçimde anlatılır.

Bu örnekleri çoğaltabiliriz.

"Koca leşker sen Kırklar'dan birisin
Kırklar'ın birine neşter vurursun."

Fakir Edna

"Kırkların kalbi durudur
Gelenin kalbi arıdır
Gelişin kandan beridir
Söyle sen kimsin dediler."

Hatayi

Sümer Yaradılış Miti ile Alevi Kırklar Meclisi Miti arasında esası değiştirmeyen iki küçük farklılık var. Bunlardan ilki: Sümer Tanrılar Meclisi'nde bulunan tanrıların tamamı, insan yaratma eylemi aşamasında yaratılacak insanın hamuruna tükürürler.

"Anunaki'leri büyük tanrıları çağırdı
İgigu'ları da (onlar da büyük tanrı olmuşlardı)
Gelip tükürdüler kile."[55]

Bütün tanrıların gelip insanın kiline tükürmeleri, insanın hamuruna bütün tanrıların DNA'sının katılması olarak yorumlanabilir. Kırklar

55) Jean Bottero-Samuel Noah Kramer, a.g.e., s. 614.

Meclisi Miti'nde de mecliste bulunanların tamamının özü aktarılır ancak "*Kırklar Meclisi*"nde tükürüğün yerini kan alır. "*Kırklar Meclisi*"nde "*Kırklar'dan biri*"ne neşter vurulsa da kan mecliste bulunanların tamamından akar.

"*Sabr ile kanaati viribidim bunlara*
Kırk kişi bir gömlekten başın çıkaran benim

O kırkından birine neşteri çaldım idi
Kırkından kan akıtıp ibret gösteren benim."

Yunus Emre

Sümer Yaratılış Miti ile Kırklar Meclisi Miti arasındaki bir diğer farklılık özünü insana katan tanrının kurban edilip edilmeme konusudur. Sümer mitinde özünü insana katan tanrı kurban edilmiş, ortadan kaldırılmıştır.

"'*Ruh' sahibi olan Tanrı We*
Meclisin ortasında kurban edildi
Etine ve kanına
Nintu kili kattı."[56]

Kırklar Meclisi Miti'nde, "*Kırklar'dan biri*"nin özünün Güruh-u Naci'ye transferinin kan yoluyla olduğu ve transfer eyleminde neşter kullanıldığı ifade edilir. Neşter cerrahi operasyonlarda kullanılan kesici bir alettir. Kırklar Meclisi Miti'nde "*Kırklar'dan biri*"nin dara çekilmesinden, yargılanmasından ve yargılananın donör olarak kullanıldığı bir cerrahi operasyondan bahsediliyor olsa da, "*Kırklar'dan biri*"nin kurban edildiğine, ortadan kaldırıldığına dair bir emare yoktur.

Yukarıda Sümer Yaradılış Miti'nden yapılan alıntılar ile Alevi sözlü geleneği üzerinden bizlere ulaşan "*Kırklar Meclisi*" anlatımları arasındaki bu farklar Alevi anlatımının zamandan zamana, kültürden kültüre geçerken değişikliğe uğramasından kaynaklanmış olabileceği gibi Sümer metinlerinde okuma yapanların "*kültüre has bilgi*"lere yabancı olmalarına bağlı zafiyetlerden de kaynaklanmış olabilir.

56) Jean Bottero-Samuel Noah Kramer, a.g.e., s. 614.

Bu noktada, insanın yaratıldığı Sümer Tanrılar Meclisi, Alevi geleneği içinde neden "*Kırklar Meclisi*" olarak adlandırıldı, sorusunun cevabı artık çok belirginleşir. Enki, Sümer metinlerinde her zaman kırk sayısal ideogramı ile gösterilmiştir, Enki'nin Sümer tanrıları içinde unvanı/makamı ve hatta yazı dilindeki adı "*Kırk*"tır. Bir başka deyişle Sümer yazı dilinde Enki eşittir "*Kırk*"tır, "*Enki*" ile "*Kırk*" Sümer yazı dilinde aynı şeyi ifade ediyordu. "*Enki*"nin yani "*Kırk*"ın başat rol üstlendiği, yönetip yönlendirdiği diğer tanrılara kendi önerilerini kabul ettirdiği tanrılar meclisine, "*Enki Meclisi*" ya da "*Kırklar Meclisi*" denmesi son derece olağandır.*

Sümer tabletlerinde kırk sayısal ideogramı ile gösterilen ve Sümer Tanrılar Panteonu'nda unvanı kırk olan Enki, insana hayat verme operasyonunu başlatmadan önce kendisi banyo alır ve mecliste bulunan diğer tanrılar için de arınma kararı çıkartır.

"*Enki banyo alıp arınma kararı çıkarttı.*"[57]

İnsana bu temizlenme ritüeli sonrasında hayat verilir. Bugün Anadolu'da ve Anadolu'ya komşu coğrafyalarda bebeklerin doğumundan kırk gün sonra çok özenle hazırlanmış bir temizlenme ritüeli sonrasında dış

---

* Alevi erkânında, "Üçler" (Üç büyük yaratıcı tanrı; An, Enlil ve Enki) ve "Kırklar" (Enki'nin başat rolde olduğu Sümer Tanrılar Meclisi) ile birlikte yâdedilen "Yediler"; Sümer mitlerinde Tanrı Enki tarafından deryada yaratılan doğaüstü ve masalsı bilgeler olarak tanımlanır. Sümer metinlerinde "Yedi Apkallu" (Apkallu doğa üstü/masalsı demektir) adı ile anılan "Yedi Bilge", insanlara yazının, bilimin, inşaat tekniğinin, tahıl ekmenin ve meyve yetiştirmenin yani, uygar bir topluluk olmanın gereklerini tekniğini ve sırlarını bilen, yayan ve öğreten ulu varlıklardır.

"*Bu Yedi Apkallu, nehirde 'yaratıldılar'*
Yer ile gök konusundaki tanrısal planların
İyi yürümesini sağlamak için..." Jean Bottero-Samuel Noah Kramer, *Mezopotamya Mitolojisi*, s.226)

Jean Bottero mistik yedi sayısının; denizden gelen ve "uygarlık getiren bir istila hareketinin uzaklarda kamış sisli anısı" olabileceğini söylüyor. Jean Bottero-Samuel Noah Kramer, a.g.e., s.226.

Sümer mitlerinde insanlara uygarlığı aktaran "Yediler" Alevi yazınında, insanlığa iyiliği, güzelliği, çağdaşlığı öğütleyen "Yedi Ulu Ozan" ile eşleştiriliyorlar ve Sümer inancında olduğu gibi, Alevi nefeslerinde ve Alevi dualarında/gülbenklerinde, "Üçler" ve "Kırklar" ile birlikte de anılmaya devam ediyorlar.

57) Jean Bottero-Samuel Noah Kramer, a.g.e., s. 614.

dünyaya çıkarılmalarının, kırk gün sonra dışarıdaki hayat ile tanıştırılmalarının kökeninde Sümer Tanrılar Panteonu'nda makamı kırk olan Enki'nin insana hayat verilmeden önce uyguladığı bu arınma ritüeli yatar.

Bir arınma/temizlenme ritüeli ile hayata merhaba diyen insan ölümden sonra, yine bir arınma/temizlenme ritüeli ile yolcu edilir. Bedenden ayrılan ruhun selamete ermesi için dünyaya ilk geldiği gündeki temizliğine kavuşması gerekir. Ölüm sonrasında uygulanan arınma/temizlenme ritüeline Alevi erkânı içinde "*Dardan İndirme Cemi*" adı verilir. Mürşidin/Dedenin huzurunda ölenin yakınları ve musahibi başta olmak üzere tüm canların katılımı ile gerçekleşir. Bu törende ölen kişinin alacağı-vereceği halledilir, varsa, üzerindeki kul hakkından arındırılır. "*Dardan İndirme Cemi*", ruhun bedenden ayrılmasını takip eden kırkıncı günde kurulur.

Kırk yaşadığımız coğrafyanın en büyülü sayısıdır. Masallarda, efsanelerde karşımıza çıkar, deyimlerde, atasözlerinde kullanırız bu sayıyı. Yerleri, şehirleri, dağları, çeşmeleri bu sayı ile isimlendiririz. Kırk sayısı ile cem kurup semah döneriz. Kırk sayısı ile söylenen cami de vardır, cem evi de kilise de. Hayata kırk sayısı ile başlar, kırk sayısı ile koparız hayattan. Yaşadığımız coğrafyada insanların bu dünyaya merhabası da vedası da bu sayı iledir.

BÖLÜM ÖZETİ

İnsan toplulukları konuştukları dili bırakıp, bir dilden başka bir dile geçerken, eski dillerinden bütünüyle kopmazlar. Yeni dillerinin içine terk ettikleri eski dillerinden sözcükler taşırlar. Bazı kelimeler vardır ki; ait oldukları dilden daha çok, o dili konuşan topluluğa ait olmuşlardır. Dilden dile dolaşan topluluklarla birlikte onlar da bir dilden öbürüne seyahat ederler. Anlamları unutulur bazen, bazen içleri boşaltılır ama yine de kaybolmazlar. Söylenişlerini gezindikleri dillerin fonetiğine uyarlayıp, o dillerin içinde yaşamaya devam ederler.

Sümer, Akad ve Ebla dillerinin bin yıllardan bu yana artık konuşanı, yazanı yok *ancak bu dillerde karşımıza çıkan* "*Hay*" sözcüğü ve "*Hay*" kökünden türetilmiş "*Haydar*" sözcükleri Sümer, Akad ve Ebla devletlerinin hüküm sürdükleri ülkelerde ve bu ülkelere komşu coğrafyalarda hala konuşulan dillerin içinde varlıklarını sürdürmeye devam ediyorlar. "*Dar*"

eki, Hint-Avrupa dil ailesinde sonuna geldiği kelimeye, o kelimenin; taşıyanı, bulunduranı, sahiplik edeni, icra edeni, anlamlarını kazandırır.

Hay ve Haydar sözcükleri günlük konuşma dilinde anlamlarını büyük ölçüde yitirmiş olsalar da, Alevi nefeslerinde hala eski zamanlarda yüklendikleri ruhani anlamlarını muhafaza ediyorlar. "*Haydar*" sözcüğü Alevi nefeslerinde; *evvel ve ahir olan, zor zamanlarda medet umulan, dayanılmaz dertlere derman olan, deryalarda bir kaptan misali gezer, deryaların sultanı olan, can ve kurban olan, canın ateşini tutuşturan* olarak tanımlanır. Alevi nefeslerinde "*Haydar*"; çoğu yerde *Hızır*'a denk tutulur. "*Hüda*", *Hakk'ın kudretini gösteren, Hakk, Yaratan ve Cevherin Sahibi* olarak adlandırılır. Bu tanımlamalar, adlandırmalar ve Hızır'a denk tutulmalar, doğal olarak Sümer Tanrılar Panteonu'nun ünlü tanrısı Enki'yi çağrıştırır.

Ana tanrıçayla ve "*Yediler*"le birlikte evrenin büyük bölümüne biçim veren, "*Onikiler*"le dünya düzenini kuran, Sümerlilerin olağanüstü vasıflara sahip tanrısı Enki'nin etkisi Sümerliler döneminde ve sonraki çağlarda Mezopotamya'da ve komşu coğrafyalarda ortaya çıkan uygarlıkların içinde bir biçimde hep var oldu. Enki kültü, Sümerlerde, Akad, Asur ve Babil imparatorluklarında, Ebla Krallığı'nda, Mari'de, Hattilerde ve Hititlerde etkisini kesintisiz olarak sürdürdü.

"Hay" sözcüğü, Sümer, Akad ve Ebla uygarlıklarında karşımıza çıkan "*Hay(y)a*" sözcüğünün Türkçedeki söylenişidir. "*Haya*", erken dönem Sümer kaynaklarında; Enki tapınağının bütün gücünü ve bilgisini Enki'den alan, en üst düzey bir Enki ruhban olarak karşımıza çıkıyor. Sümer uygarlığını kısa bir süre kesintiye uğratan Akadlarda Enki, Ea adını alıyor ancak Ea, "*Hay(y)a*" olarak telaffuz ediliyor. Akad ve Śümer'e çağdaş olan Kuzey Suriye ve Güneydoğu Anadolu'da hüküm süren Ebla uygarlığında Enki, "*Hay(y)a*" adını alıyor, onunla özdeşleşiyor.

Alevi nefeslerini süsleyen ve derin anlamlar barındıran "*Hay*" *ve* "*Haydar*" sözcüklerinin kaynağı olan Enki aynı zamanda önceki bölümde ifade edildiği gibi "*Hızır kültü*"nün ve bu bölümün konusu; Alevi inancında geniş yer tutan "*Kırklar Meclisi*" söylencesinin de kaynağıdır. "*Kırklar Meclisi*" söylencesinde insanın yaradılışı hikâye edilir.

Sümer ve Akad mitlerinde, insanın yaradılış hikâyesi gökyüzünden yeryüzüne inen bir gökyüzü krallığı ile başlar. Gökyüzü Krallığı'nın üretici tanrıları, krallığa yeryüzünde bir yaşam alanı açmak için çalışmaya başlar. Ekonomi tarıma dayalıdır. Yapılacak iş çoktur ve ağırdır,

kanallar kazılacak, sulama sistemleri kurulacak, bataklıklar kurutulacak, ekim ve hasat yapılacaktır. Üretici tanrılar uzun yıllar çalışmaktan bitkin düşerler ve sonrasında isyan ederler. Sümer tanrılarının zor duruma düştükleri ve telaşa kapıldıkları bu noktada, Enki ortaya çıkar, tanrılar meclisini toplar ve insan yaratma fikrini ortaya atar. Enki'nin önerisi özetle şudur: Tanrılardan biri kurban edilecek, onun kanının yeryüzü toprağı/balçığı ile karılmasıyla, bir başka okumaya göre de; zaten yeryüzünde mevcut olan insansı varlığa onlardan birinin özünün ve suretinin tutturulmasıyla insan yaratılacaktır. Yaratılacak insan, ağır işlerde üretici tanrıların yerini alacaktır.

Enki'nin fikri dâhiyanedir. İnsanın yaratılmasıyla, hem yönetici tanrıların refah düzeyi korunacak hem de üretici tanrılar sakinleşeceklerdir. Yaratılacak insanlar da işi bırakan üretici/isyankâr tanrıların yerini alacaklar ancak onlar kadar verimli olmalarına rağmen onların talep ettiklerini talep etmeyeceklerdir. Kilden-balçıktan yaratılacak insana tanrı genetiğinin katılması (tanrı ve insan birliğinin sağlanması/Hakk'ın insanda insanın Hakk'ta olması hali) ile de, insan ruhu tanrısal özle birleşip ölümsüzleşecektir.

Enki planını Büyük Tanrılara sunar, tanrılar oy birliği ile kabul ederler. Bir tanrı seçilerek kurban edilir. Onun kanıyla/özüyle insan yaratılır. Diğer tanrılar da yaratılan insana kendi özlerini katarlar.

Sümer mitlerinde yer alan gökyüzünden yeryüzüne inen uygarlık teması Alevi erkânında da ayniyle bulunur. Alevi inanışında, insanın ortaya çıkışı, üzerinde yaşadığımız gezegenin var oluşundan çok daha eski zamanlardan başlatılır. İnsan canı gezegenimizde boy göstermeden çok önce, Alevi nefeslerinde "*yeşil kandil*" olarak anılan, dünya var olmadan var olmuş, başka bir yıldızda/gezegende ortaya çıkmış ve yıldızlararası bir göç ile yeryüzüne inmiştir.

İnsan ırkını bir yıldızdan bir yıldıza (Alevi deyimi ile kandilden bir kandile) taşıyan, bu "*yıldızlar arası göç*"; Alevi inanç sisteminin en temel kalıplarından biridir. Bir başka yıldızdan/gezegenden yeryüzüne inildiğine inanan Alevi dedeleri kendilerini "*Gökoğlu*" olarak tanımlarlar. Onların anlatımında, babaları gök, anaları yeryüzüdür.

Hakikatte Gökoğlu'yum
Atam gök, anam yer

Bektaş Ali Temel

Alevi inanışında da tıpkı Sümer mitlerinde anlatıldığı gibi insanın yaratılması (Alevi deyimi ile insanın halk edilmesi) bir meclis kararı ile ve bir mecliste gerçekleşmiştir. Aleviler insanın yaratıldığına inandıkları bu meclise "*Kırklar Meclisi*" adını veriyorlar. Alevi "*Kırklar Meclisi*"nin hikâyesi ile Sümer'deki Enki'nin yönetip yönlendirdiği tanrılar meclisinin hikâyesi, hikâyenin bütününde ve detaylarında önemsiz küçük farklılıklar dışında, hemen hemen aynıdır.

Günümüze kadar tahrip olmadan gelen Alevi nefeslerinde "*Kırklar Meclisi*"hde de "*Kırklar'dan biri*"nin özünün cerrahi bir operasyonla seçilmiş varlığa katıldığı çok net olarak ifade edilir. Öz'ün seçilmiş varlığa katılmasının kan yolu ile olduğu ve cerrahi operasyonda neşter kullanıldığı da vurgulanır. Sümer mitindeki anlatıma benzer biçimde, "*Kırklar Meclisi*"hde hazır bulunanlar da insana özlerini (kan yolu ile) katarlar.

Enki, Sümer metinlerinde her zaman kırk sayısal ideogramı ile gösterilmiştir, Enki'nin Sümer tanrıları içinde unvanı/makamı "*Kırk*"tı. Enki'nin Sümer yazı dilindeki adı da "*Kırk*"tı "*Enki*" ile "*Kırk*" Sümer yazı dilinde aynı şeyi ifade ediyordu. Alevi erkânında, "*Enki*"nin yani "*Kırk*"ın topladığı, yönetip yönlendirdiği diğer tanrılara kendi önerilerini kabul ettirdiği tanrılar meclisine, "*Enki Meclisi*" ya da "*Kırklar Meclisi*" denmesi bu sebepledir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

ANADOLU'DA ALEVİLİĞİN BAŞLANGICI: EBLA UYGARLIĞI VE ASUR TİCARET KOLONİLERİ

Ezelden seyrettim, ben bu âlemi
Ay doğmadan, günden evveli
Çekilip gelir bu aşkın kervanı
Kim geldi, kim geçti bizden evveli

Ezelden bu mülke gelmiş geçmişim
Günahımı bir mizanda tartmışım
Bir yolcuyum bin bir handa yatmışım
Konağımız kandil handan evveli

Can Hatayi'm bunu böyle söyledi
İndi aşkın deryasını boyladı
Dün dünyaya gelen bugün söyledi
Dahi ben burdayım dünden evveli

Hatayi

Sümer uygarlığı M.Ö. 4000 yıllarından başlayarak, Akadlar tarafından M.Ö. 2334 - M.Ö. 2150 yılları arasında kesintiye uğratılmış olsa da iki bin yıl kadar sürdü. Sümerler, M.Ö. 2000 yıllarında politik ve ekonomik olarak tarih sahnesinden bir daha geri dönmemek üzere çekildiler ancak Sümer kültürü, Mezopotamya ve Mezopotamya'ya yakın coğrafyalarda kendisiyle çağdaş olan ve kendisinden sonra ortaya çıkan tüm uygarlıkları çok derinden etkiledi. Anadolu platosunda ve Aleviliğin yaşatıldığı tüm coğrafyalarda kendini çok güçlü bir biçimde hissettiren Enki/Ea kültü Güney Mezopotamya'da artık yok. Enki/Ea, Hızır adıyla, Haydar adıyla, tüm dini pratikleri ve ritüelleriyle aslına çok yakın uygulamalarla hala Alevi erkânı içinde yaşatılıyor. Kendi anayurdunda hiç var olmamış gibi kaybolup giderken, Anadolu'nun çetin coğrafyasını

kendisine yurt edinen "*Enki/Ea*" kültünün doğduğu Güney Mezopotamya'dan Anadolu'ya olan yolculuğu dört bin beş yüz yıl öncesinden başlar. Anadolu'nun Enki/Ea ile ilk tanışması, Sümer uygarlığı ile çağdaş olan ve Sümer uygarlığının tarih sahnesinden çekilmesinden sonra varlığını dört yüz yıl daha sürdüren Ebla uygarlığı kanalıyla oldu.

Enki'nin Anadolu ile ikinci buluşmasını M.Ö. 1950-1750 yılları arasında Anadolu'yu olağanüstü bir ticaret ağı ile ören Asur'lu tüccarlar sağladılar. Anadolu Asur Kolonileri Çağı olarak adlandırılan bu zaman diliminde, Ebla uygarlığının etkileri Anadolu'da halen devam etmekteydi. Asurlu tüccarlar, Anadolu'da Enki kültünün ikinci dalgasını yarattılar. Alevi ocaklarının temeli de bu zamanda atıldı.

HIZIR'IN ANADOLU'YA İLK ÇIKTIĞI YER: EBLA ÜLKESİ

Roma Üniversitesi'nden genç arkeolog Paulo Matthiae tarafından 1964 yılında Halep'in 53 km kuzeybatısında Tel Mardikh (Mardikh Tepesi)'te başlatılan kazılar, 1974 yılına gelindiğinde olağanüstü bir keşifle taçlandı. Paulo Matthiae yönetimindeki kazı ekibi 1974-1975 yılları arasında yirmi bin kadar kil tabletten oluşan Ebla Krallığı'nın saray arşivine ulaştı. M.Ö. 2300'lü yıllarda, kırk beş yıllık bir zaman aralığına tarihlenen tabletler, Sümer çivi yazısı ile Sümer dilinde ve Eblait adı verilen, yerel Ebla dilinde yazılmışlardı. Tabletlerin arasında Sümerce-Eblait sözlük de vardı. Sümerce-Eblait sözlük ve tabletlerin çift dilli yazılmış olmaları, tabletlerin okumalarını kolaylaştırdı. Tabletler Roma Üniversitesi'nden Profesör Giovanni Pettinato tarafından okundu.

Ebla kraliyet arşivi bulununcaya kadar tarihçiler ve arkeologlar başta olmak üzere, tüm akademik disiplinler, Erken Bronz Çağ'da sadece iki büyük uygarlığın (Sümer ve Mısır) varlığından haberdardılar. Ebla kraliyet arşivinin bulunması ile birlikte Erken Bronz Çağı'ndan bu yana 4.500 yıl toprak altında kalmış bir büyük uygarlık daha varlık sahasına çıkmış oldu. Kimi tarihçilere göre Ebla Krallığı; dünyanın ilk süper gücüydü.[58]

Ebla Krallığı M.Ö. 3000-1600 yılları arasında hüküm sürdü. Pek az krallığa nasip olmuş bin dört yüz yıllık uzun ömrü boyunca M.Ö. 2300

58) Karl Moore, David Levis. *The Origins of Globallization*, Routledge - Newyork 2009, s. 34.

ve M.Ö. 2000'li yıllarda iki kez kesintiye uğratılıp, iki kez yeniden hayat bulduktan sonra M.Ö. 1600 yılında Hitit Kralı I. Murşili tarafından yıkılarak ortadan kaldırıldı ancak Ebla uygarlığının etkileri binlerce yıl boyunca Kuzey Suriye ve Anadolu'da devam etti.

Ebla; 4.500 yıl boyunca varlığından haberdar olunmamayı hak etmeyecek kadar büyük bir imparatorluktu. Ebla İmparatorluğu, her dereceden binlerce memurun istihdam edildiği, bir merkezi bürokrasi ile idare ediliyordu.[(59)]

Ebla'lılar, altın, gümüş, bakır, kalay, kurşun gibi çağın en önemli madenlerini işliyorlar, tekstil başta olmak üzere, zeytinyağı, şarap ve bira üretiyorlardı. Tekstil ürünleri Ebla ekonomisinde önemli bir yer tutuyordu. Ebla ekonomisinde ticaret önemliydi. Eblalılar, kendi ürettikleri malların yanı sıra Anadolu'dan, Kıbrıs'tan, İran'dan aldıkları malları, Mısır'a, Sümer ülkesine hatta Afganistan'a kadar geniş bir coğrafyaya ihraç ediyorlardı.

Ebla'da Eğitim, Kültür ve Enki Kültü

Tel Mardikh kazılarında elde edilen tabletlerin okumalarından, Eblalılar ile Sümerliler arasında çok sıcak bağlar olduğu, Sümerli öğretmenlerin Ebla ülkesine gelerek Ebla'lıların eğitim ve kültür hayatına yön verdikleri, Ebla'nın, Sümerli öğretmenlerin katkılarıyla büyük bir eğitim, öğretim ve kültür merkezine dönüştüğü anlaşıldı. Ebla kraliyet arşivleri arasında tablet ders kitapları bulundu. Ebla'da çivi yazısı ve Sümerce dil eğitimi veren bir okul vardı. Bu okulun eğitmenleri ağırlıklı olarak Sümerli öğretmenlerdi. Ebla'lılar eğitimde ve kültürde yüksek gelişmişlik düzeyine ulaşmışlardı ve bunu Sümerliler ile olan çok güçlü kültürel bağlarına borçluydular.

"*...kraliyet arşivleri döneminde Ebla'da, Sümer'deki çağdaşlarına benzer bir akademi vardı, akademik bilgiler burada toplanır, geliştirilir ve diğer merkezlere aktarılırdı*".[(60)]

---

59) Ronald W. Glassman, *The Origins of Democracy in Tribes City-States and Nation-States*, Springer İnternational Publishing 2007, s. 537.

60) Ronald W. Glassman, a.g.e., s. 453-454.

Ebla'nın eğitim ve kültür hayatını yönlendiren Sümerli öğretmenler Ebla yazınını da derinden etkilediler. Ebla, kendisine has edebi gelenek oluşturamadı, kendi mitolojisini yaratamadı. Ebla kültürü büyük oranda, Sümer edebi geleneği ve Sümer mitolojisinden oluşuyordu.

"Ebla yazınında kendine has edebi gelenek belirtilerine rastlanılmadı, Ebla mitlerinin kökleri Sümer mitolojisine dayanıyordu."[61]

Ebla uygarlığının, edebi eserleri ve mitolojisi Sümer kökenli olmasına rağmen tanrılar panteonunda durum farklıydı. Ebla'nın kendi yerel tanrıları vardı, bir tek istisna dışında Sümerliler Ebla Tanrılar Panteonu'na etki edememişlerdi. O istisna Enki'ydi. Sümer Tanrılar Panteonu'nun yaratıcı tanrısı Enki, olanca ihtişamıyla kendisini Ebla uygarlığına taşıdı. Önceki bölümlerde ifade edildiği gibi, Ebla tabletlerinde "*Haya*" sözcüğü Enki lologramı ifade ediliyordu.

"Ebla dilinde, Enki, basitçe, yerel tanrı Hay(y)a için oluşturulan Sümerogram ile ortaya çıkacaktı. Resmi belgelerde tanrının ismi her zaman Enki lologramı ile yazıldı."[62]

Ebla'da ve Alevi Erkânında Kadın

Edebiyatta ve kültürde Sümer uygarlığının ağır etkisinde kalan Ebla uygarlığını Sümer ve Aşağı Mezopotamya uygarlıklarından farklılaştıran iki kültürel motif vardı: Kadın ve müzik. Kadının ve müziğin Ebla sosyal yaşamında ve dini etkinliklerdeki rolü Sümer ve Aşağı Mezopotamya uygarlıklarından oldukça farklıydı; daha gelişmişti, daha baskındı ve daha belirleyiciydi.

Ebla kadınları, Ebla sosyal yaşamının her alanında ve savaş dışında her etkinlikte erkeklerle birlikte ve eşit koşullarda yer alıyorlardı. Ebla'lı kadınlar iş hayatında ağırlıklı olarak tekstil sektöründe çalışıyorlar-

---

61) Mary F. McNulty-Elizabeth Brice, *Dictionary of Historic Plalaces Middle East and Africa-Ebla(Syria)*, s. 246.

62) "*In Eblaite, En-ki would appear quite simply to be the Sumerogram for the local god Hay(y)a. In the . administrative documents, the name of the god is always written with the logogram En-k.i*", Alfonso Archi, *Opening The Tablet Box (The God Hay(y)a (Ea/Enki) At Ebla)*, Brill Yayınevi Ocak 2010, s. 15.

dı. Ebla'da tekstil dışında doktor, ebe, aşçı, şarkıcı dansçı ve benzeri meslek guruplarında kadınlar yoğun olarak istihdam ediliyorlar ve çalıştıkları iş kollarında erkeklerle eşit ücret alıyorlardı.[63]

Ebla bir krallıktı ancak kral, yönetim erkini tek başına kullanamıyor, erki başvezir ve kanaat önderi yaşlılardan oluşan bir senato ile paylaşıyordu. Eblalı âkil kadınlar, âkil erkeklerle birlikte ve eşit koşullar altında bu senatoda yer alıyorlardı. Âkil kadınlar dışında, kralın annesi de kral gibi (great mother of the king) diplomatik meselelerde çok etkili bir konumdaydı.

Ebla kadınları dini pratiklerin idaresinde ve dini ritüellerin uygulanmasında erkeklerden daha aktiftiler. Çok saygın ve en çok ziyaret edilen dini merkezlerin en üst makamında, "*Dam-Dingir*" adı verilen, kraliyet ailesine mensup kadın ruhbanlar bulunurdu.

Kadının Alevi sosyal yaşamında ve ibadetindeki ağırlığı, Ebla'da kadının Ebla sosyal yaşamında ve ibadetindeki ağırlığı ile benzeşir.

Alevi erkânında cinsiyet ayırımı yoktur. Alevi sosyal yaşamı içinde kadın ve erkek mutlak şekilde eşittir. Günümüzde durum erkekler lehine değişmiş olsa da; on üçüncü yüzyıl sonlarına kadar, Alevi erkânı ağırlıklı olarak kadın ruhbanlar eli ile yönetilirdi. Alevi ocaklarında posta genellikle "*kadın ana*"lar otururlardı. Hacı Bektaş Veli ocağı ve Kadıncık Ana buna en iyi örnektir. Hacı Bektaş Veli Ocağı'nda, Kadıncık Ana'dan el alıp ondan sonra posta oturan, Hacı Bektaş Veli'ye çevre halkının "*Ece/Kraliçe*" diye seslenmesi, Alevi ruhani merkezlerinde kadın ağırlığının ve kadın saygınlığının delilidir. Hacı Bektaş Veli'nin "*Ece/Kraliçe*" ünvanı, Ebla'da ruhani merkezlerin yönetimini ve dini aktivitelerin yürütülmesini üstlenen Ebla'lı kraliçeler geleneğini fazlası ile çağrıştırır.

"*Hacı Bektaş mübarek eliyle sudan aldı; çevreye serpti; serptiği yerlerden buğu çıktı; göğe yükseldi. Saru (İsmail) bu durumu görüp Hünkar'a 'Ece' dedi. O çevre halkı hünkara 'Ece' diye seslenirdi.*"[64]

---

63) The Maria Giovanni Biga, *The Role of Women in Work and Society İn Ancient Near East /The Role of Women in Work and Society in the Ebla Kingdom*, De Gruyter 2016, s. 71-89.

64) *Menakıb-ı Hacı Bektaş Veli*, Can Yayınları, 2. Basım, İstanbul, sayfa 83.

Ebla'da ve Alevi Erkânında Müzik ve Âşıklık Geleneği

Ebla'da müzik, sosyal hayatın ve ibadetin ayrılmaz parçasıydı. Ebla'da çalan ve söyleyen çoğu zaman da kendi eserlerini seslendiren âşıklara, "*nar*" adı veriliyordu. Usta narlara "*nar-mah*", ustanın yanında müziğe yeni başlayan genç narlara "*nar-tur*", ender olarak da "*nar-gibil*" deniliyordu. Ebla'da kadın âşıklar da vardı, kadın âşıklar "*nar-mi*" ya da "*du-mi-nar*" adlları ile anılıyorlardı.[65]

Ebla'lı âşıkların çaldıkları müzik aletinin genel adı "*balag*" idi. "*Balag*"lar boylarına göre iki sınıfa ayrılmıştı; "*balag-mah*" (büyük balag) ve "*gis-balag-tur*" (küçük balag).[66] Ebla'lı âşıklar, çağlarının fenomen gezginleriydiler, omuzlarına astıkları "*balag*"larıyla çok geniş bir coğrafyada sürekli dolaşırlar uğradıkları yerlerde coşku ile karşılanırlar, büyük saygı görürler ve saygı ile ağırlanırlardı.

Âşıklık, Ebla'da çoğu zaman bir aile geleneği olarak kuşaktan kuşağa aktarılıyordu bu nedenle âşıklar belli ailelerde ve belli bölgelerde yoğunlaşıyordu. Ebla arşiv metinlerinde "*Dabardum*" adı ile anılan bölgeden Ebla'ya gelen yirmi kadın ve yirmi erkekten oluşan kırk kişilik bir âşıklar topluluğundan söz ediliyor.[67] Ebla arşivlerinde, Ebla'lı âşıklar ve âşıklık geleneği hakkında oldukça doyurucu bilgiler kayda geçmiş olmasına rağmen, arşiv belgelerinde, âşıkların repertuarlarına ilişkin herhangi bir kayıt bulunamadı. Ebla'lı âşıklar, zengin repertuarlarını sözlü gelenek içinde kuşaktan kuşağa aktarmış, irticalen çalıp söylemiş, kendi ürettikleri eserleri de zengin sözlü geleneğe katmış olmalıydılar.[68]

Ebla'da müzik dini etkinliklerin olmazsa olmazıydı. Ebla'da müzik ibadetin içine girdiği andan itibaren büyük bir saygınlık ve kutsiyet kazanıyor ancak saygın kişiler dini törenlerde müzik icra edebiliyorlardı. Dini ayinlerde balag çalıp söyleyenler kraliyet ailesine mensup kutsiyet atfedilmiş önemli kişilerdi bunlara "*balag-di*" deniyordu. Dansçılara "*ne-di*" adı verilirken, dini törenlerde dans edenlerin özel bir ismi vardı; dini törenlerde dans ritüelini "*Hub*" adı verilen dansçılar yerine getiriyorlardı.[69]

---

65) Maria Vittoria Tonietti, *The Study of Musical Performance in Antiquity*, Cambridge Scholars Publishing 2018, s. 14-20.

66) Maria Vittoria Tonietti, a.g.e., s. 25, 26, 27.

67) Maria Vittoria Tonietti, a.g.e., s. 30.

68) Maria Vittoria Tonietti, a.g.e., s. 27.

69) Maria Vittoria Tonietti, a.g.e. s. 24.

Alevi müziği ile Ebla müziği arasında asla göz ardı edilemeyecek çok sayıda ortak nokta bulunur. Ebla müziği ile Alevi müziği arasındaki ilk benzerlik, her iki kültürde de aynı müzik aletinin müzik geleneği içindeki, ayrıcalıklı ve saygın konumu ile başlar.

- Sümer ve Akad kayıtlarında tam bir tanımını bulamadığımız ancak varlığından haberdar olduğumuz müzik aleti "balag", Ebla'da, formunu ve niteliklerini tam olarak belirleyebileceğimiz bir tanıma kavuşur. Ebla'da "balag" ahşap tekneli ve ahşap kollu telli bir müzik aletidir, Alevi müziğinin vazgeçilmez aleti "bağlama" da ahşap tekneli ve ahşap kollu telli bir müzik aletidir.
- Ebla'da "balag"ları kol ve tekne büyüklüklerine göre değişik isimlerle (balag-mah, balag-tur) anıyorlardı. Alevi müzik geleneği içinde bu böyledir. Alevi müziğinde bağlamalar da tekne ve kol büyüklüklerine göre meydan sazı, cura gibi isimler alırlar.
- Ebla'da olduğu gibi, Alevi dünyasında da âşıklık sözlü gelenektir. Zengin sözlü miras her iki kültürde de kuşaktan kuşağa sözlü olarak aktarılır.
- Her iki kültürde de, Âşıklığın okulu yoktur. Ebla'da, "nar-mah" ve "nar-tur" sözcükleri ile ifade edilen, usta ve genç aşık ayırımı Alevi âşıklık geleneğinde de vardır. Alevi âşıklar bu gelenek içinde yetişirler. Yakın geçmişe kadar, her usta aşığın yanında onunla beraber seyahat eden bir genç âşık bulunur ve ustasından âşıklık geleneğini öğrenir, ustasından icazet aldıktan sonra bağımsız olarak âşıklık icra etmeye başlardı.
- Ebla'lı ozana sosyal yaşamda "nar" adı verilirken dini etkinliklerde müzik icra eden Ebla'lı ozan farklı bir isimle "balag-di" adı ile anılıyordu. Alevi erkânında da sosyal hayatta âşık adı ile anılan ozan Ayin-i Cem'de "zakir" adını alır.
- Alevi Ayin-i Cemi'nde semah dönenlerin de Ebla dini törenlerinde dans edenlerde olduğu gibi kendilerine has isimleri vardır. Ayin-i Cem'de dans edenlere/semah dönenlere pervane denilir.
- Ebla'da olduğu gibi Alevi dünyasında da âşıklık, Muharrem Ertaş-Neşet Ertaş ya da Nesimi Çimen- Mazlum Çimen örneklerinde olduğu gibi, çoğu kez bir aile geleneği olarak kuşaktan kuşağa aktarılıyordu.
- Ebla'nın âşıkları ile ünlü bölgesi "Dabardum" gibi Alevi dünyasında da Çamşıhı, Kantarma gibi âşıkları ile ünlü merkezler vardır.
- Alevi âşıklar da Ebla'lı âşıklar gibi fenomen gezgindirler, dört bin beş yüz yıl önceki öncülleri gibi misafir edildikleri köylerde ilgi ve hürmetle ağırlanırlar.

Fotoğraf 1: Davut Sulari (1925-1985)

Alevi âşıklık geleneğinin son fenomen gezgini Âşık Davut Sulari'dir (1925-1985). Kureyşan Ocağı dedesi ve ünlü bir Alevi aşığı olan Davut Sulari tüm ömrü boyunca omuzuna astığı bağlaması ile Leyla adını verdiği beyaz atının üzerinde köyden köye, şehirden şehire, ülkeden ülkeye diyar diyar dolaşmıştır. Seksenli yılların başında Erzincan/Tercan'daki köyünden yola çıkıp, at sırtında dört buçuk ay süren yolculuktan sonra İstanbul'a ulaşan Davut Sulari yolculuğun amacını soran gazeteciye şunları söyler.

"Tam dört buçuk ay kar gibi beyaz atımla yola çıktım. Erzincan'dan buraya gelene kadar sekiz il, elli iki ilçe ve yüz elli köyden geçtim. Her köyde durup atımı yemledim, sazımı çaldım. Bir yöreden aldığım duygu ve düşünceleri âşıklık geleneğine uyarak ilden ile, köyden köye taşıdım. Erzincan'dan buraya at sırtında gelmemin nedeni bir geleneğin sürdürülmesinden başka bir amaç taşımıyor."

Davut Sulari'nin bu uzun zahmetli ve anlamlı yolculuğu gezgin âşıklar geleneğinin sürdürülmesine yeterli olamadı. O büyük ustadan ödünç aldığımız bir cümle ile ifade edecek olursak: "*O güzel insanlar o güzel atlara binip, gittiler*".

Ebla Ülkesinin Sınırları

Ebla hakkındaki tüm bilgilerimizi, birinci hanedan döneminin son yıllarına doğru sadece kırk beş yıl süre ile tutulan arşive borçluyuz. Bin dört yüz yıl, hüküm sürmüş, devasa bir imparatorluğun sınırlarını kırk beş yıllık zaman aralığına sıkışmış metinlere dayanarak tespit etmek pek mümkün değildir. Literatürde yer alan, Ebla Krallığı'nın sınırlarını gösteren haritalar, Ebla ülkesinin, Kuzey Lübnan'dan, Güneydoğu Anadolu'da Urshu'yu (bugünkü Gaziantep) içine alacak kadar Anadolu eşiğine uzandığını, doğu batı yönünde ise, Fırat Nehri'nden Akdeniz'e kadar olan dar bölgede sıkıştığını gösteriyor.

Ebla İmparatorluğu'nun yarısı doğrudan merkeze bağlı valiler tarafından yönetiliyor, İmparatorluğun diğer yarısı Ebla'ya vergi veren, işgücü ve asker temin eden altmış otonom krallık tarafından idere ediliyordu.[70] Kuzey Lübnan-Gaziantep ile Akdeniz-Fırat Nehri arasında kalan ve Ebla ülkesi olarak tanımlanan bölgenin yüzölçümü 90.000 kilometre kadardır. Bu alanın merkeze bağlı valiler tarafından doğrudan yönetilen bölümü çıktıktan sonra kalan yarısına altmış kent devletinin yerleşmesi pek mümkün görünmüyor. Ebla ülkesinin sınırları muhtemelen, bugüne kadar tespiti yapılandan çok daha geniş bir coğrafyaya yayılıyordu.

Tel Mardikh'den başka bir Ebla yerleşiminde henüz kayda değer bir kazı yapılmadı. İç Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'da Ebla uygarlığının izlerini taşıma ihtimali bulunan el değmemiş onlarca höyük var. Ebla'nın sınırlarını tam olarak belirleyecek arkeolojik verilere sahip değiliz ancak bizi ana akım bilgilerin uzağına götürerek, çok yeni bir tez öne sürmemize vesile olacak ilginç bir ipucu var elimizde: Elbistan

Macaristan, Gürcistan, Yunanistan ve benzeri ülke isimlerinin sonunda görmeye aşina olduğumuz, "*stan*" eki, sonuna geldiği kelimeye "*ülkesi*" anlamını yükler. Bu son ek, Hint-Avrupa dillerinde "*durulan yer*" anlamına gelir. İngilizce ayakta durmayı belirten "*stand*" sözcüğü bu ai-

70) Michael C. Astour, *Eblatica Essays on Ebla Achives and Language*, Eisen brauns-İndiana, s. 66.

ledendir. Stan eki, sonuna geldiği kelime bir sessiz harf ile bitiyorsa, "*i*" sesli harfi ile önündeki kelimeye bağlanır. Hind(i)stan, Arab(i)stan gibi. Stan eki ile biten coğrafya ve ülke adları, sınırları dar, küçük yerleşim birimlerini tanımlamazlar. Stan ile biten yer adları, içinde çok sayıda yerleşim yerlerinin, nehirlerin, dağların, ovaların yer aldığı, Türkistan, Moğolistan ve benzeri, geniş ülkeleri ve coğrafyaları ifade ederler. Bunun Türkçede sadece tek bir istisnası vardır: Elbistan. Elbistan sözcüğü, Maraş iline bağlı bir ilçe adı olarak karşımıza çıksa da, ismin sonundaki "*stan*" eki, bu sözcüğün uzak geçmişte çok geniş toprakları tanımlayan bir ülke adı olduğuna işaret ediyor. Elbistan'ın Bizans kaynaklarında adı "*Eplastania*" idi. Bu sözcüğün sonundaki Grekçeye uyarlama eki "*ia*" yı kaldırdığımızda Epla/Ebla ülkesi anlamına gelen "*Eplastan*" sözcüğü ile baş başa kalırız. Osmanlı İmparatorluğu'nun yükselme döneminin sonlarına kadar olan kaynaklara bu yerin adı, Osmanlıların kullandığı Arap alfabesi ile ابلستان şeklinde; Elif-be-lam-sin-ta-nun, harfleri ile yazıldı. Bu yazım bir kaç türlü okunabilse de kelimenin köküne en uygun okunuşu; "*Eblastan*"dır. Kelimeyi kök ile ekini birbirinden koparak "*Ebla-stan*" olarak yazdığımızda anlamı belirginleşir; Ebla ülkesi. Zaman içinde bir ilçeye dönüştürülerek anlamı da sınırları da daraltılan "*Eblastan*" Bizans ve Osmanlı kaynaklarında tek bir yerleşimin adı olarak değil; Yukarı Fırat Havzası, Maraş, Adıyaman, Malatya, Kadirli, Saimbeyli ile Kapadokya'nın önemli bir bölümünü içine alan geniş bir coğrafyanın adı olarak zikredilmiştir.

Bizans ve Osmanlı kaynaklarında, "*Eblastan*"ın küçük bir ilçe merkezi olarak değil bir geniş ülke olarak tanımlanması, elbette önemlidir ve kıymetlidir ancak Osmanlı ve Bizans kaynaklarında çerçevesi verilen sınırlar nihayetinde idari sınırlardır. Ebla kültürünün Anadolu'da etkili olduğu alanların tespiti, Ebla Krallığı'nın Anadolu'daki idari sınırlarının tespitinden çok daha önemlidir. Ebla ülkesinin sınırları Ebla kültürünün sınırlarıdır. Ebla Krallığı'nın idari sınırları içinde olsun ya da olmasın; Bizans ve Osmanlı kayıtlarında, "*Eblastan*" sınırları içinde gösterilen Yukarı Fırat Havzası, Maraş, Adıyaman, Malatya, Kadirli, Saimbeyli ile Kapadokya Aleviliğin kadimden bu yana boy verdiği merkezlerdir. Enki/Hızır/Haydar kültü dört bin beş yüz yıl önceki tazeliği ile bu bölgede yaşatılmaya devam ediyor.

ANADOLU ALEVİ OCAKLARININ BAŞLANGICI: ASUR TİCARET KOLONİLERİ

Dicle Irmağı'nın batısında, günümüz Musul şehrinin 100 km kuzeyinde yer alan Asur şehri, Sümer uygarlığı ortadan çekildikten bir kaç on yıl sonra, M.Ö. 2025 yılında, bağımsız bir krallık olarak Kuzey Mezopotamya'da ortaya çıktı. Asur Krallığı'na adını veren Asur kenti Semitik kökenli halklardan oluşuyor, şehrin önemli bir bölümü ticaretle uğraşıyordu. Asur Krallığı erken dönemdeki yükselişini askeri başarıları ile olduğu kadar ticari ilişkileri ile de sağladı. Asurlu tüccarlar doğuda İran ve Afganistan'dan başlayıp Anadolu içlerine kadar uzanan geniş bir ticaret ağı oluşturdular. Asur şehri kısa zamanda Bronz Çağı'nın en kıymetli madeni olan kalayın toplandığı ve dağıtıldığı önemli bir ticaret merkezi haline geldi. M.Ö. 1950 yıllarından başlayarak Asur kentinden Anadolu'ya gelen Asurlu tüccarlar Anadolu kentlerinin çeperlerinde alışveriş mahalleleri kurdular. Asurlu tüccarlar "*karum*" adı verilen bu alışveriş mahallelerinde Asur'dan getirdikleri kalay ve kıymetli kumaşları, Anadolu'nun yünleri ve değerli madenleri ile takas ediyorlardı. "*Karum*" içinde ya da "*karum*"un dışında kurulan küçük çaplı yerleşik pazar yerlerine "*vabartum*" deniliyordu.

Asur kolonileri döneminden günümüze kalan belgelerden şimdiye kadar çok sayıda Asur ticaret kolonisi; "*karum*" belirlenmiştir. Bu tica-

ret mahallelerinden en önemlisi ve Asur-Anadolu ticaretinin merkezi durumunda olanı, yeri Kayseri civarında tespit edilen "*Kaneş*"tir. Diğer önemli Asur kolonileri; Yozgat/Sorgun'da "*Alişar*", Çorum/Boğazköy'de bulunan "*Hattuşa*", Amasya civarında, "*Durhumit*", Tokat-Sulusaray'da "*Karahna*", Adıyaman'da "*Hahhum*", Eblastan'da "*Timelyaka*", Maraş'ta "*Mama*", Sivas Kayalıpınar'da "*Šamuha*", Sivas Şarkışla civarında olduğu tahmin edilen "*Kuššara*", Kazova-Niksar'da "*Kuburnat*", Eskişehir-Sivrihisar'da "*Salatuwar*", Afyon-Bolvadin'de "*Purushaddum*", Kırşehir Kaman arasında "*Malitta*" ve Karadeniz kıyısında Samsun-Bafra'da "*Zalpuwa*"dır.

Asurlular tarih sahnesinde boy göstermeye başladıklarında, Ebla Krallığı iki kez yıkılıp yeniden kurulmuştu, üçüncü hanedan dönemini yaşıyordu. Üçüncü hanedanlık döneminde Ebla, hayli küçülmüş sınırları daralmış, krallığa bağlı, vergi veren, işgücü ve asker temin eden şehir devletlerinin pek çoğunu muhtemelen kaybetmişti ancak Ebla'lı tüccarlar bu dönemde Anadolu ile ticari faaliyetlerini yoğun olarak sürdürüyorlardı. Bu dönemde Kaneş Karumu'nda Prof. Dr. Tahsin Özgüç tarafından yapılan kazılarda Eblalı tüccarların izlerine de rastlandı. Bu kazılarında ele geçen "*Suriye Şişeleri*" adı verilen, Ebla kökenli seramik kaplar ve Ebla üslubundaki mühürler, Kaneş "*Karum*"unun, Eblalı tüccarların da uğrak yeri olduğunu gösterdi. Eblalı tüccarlara ait izler, Erken Bronz Çağı'ndan başlıyordu. Prof. Özgüç'ün kazıları sonucunda, İç Anadolu'ya Asurlulardan çok daha önce gelen Eblalı tüccarların Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda da Anadolu ile olan ilişkilerini kesmedikleri anlaşıldı.

Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Anadolu'da, Ebla Krallığı'nın etkisi azalmış, henüz bir siyasi birlik de oluşmamıştı. Anadolu'da küçük kent krallıkları hüküm sürmekteydi. Asurlu tüccarların Anadolu kentleri ile kurdukları ticaret ilişkisi, Anadolu kentlerinin yerel yöneticileri ile Asurlu tüccarlar arasındaki karşılıklı sağlanan ticari faydaya dayandırılmıştı. Anadolu'nun küçük krallıkları arasında zaman zaman savaşlar oluyordu. Çağa adını veren ve silah yapımında en önemli alaşımı olan bronz, kalay olmadan elde edilemiyordu. M.Ö. ikinci bin yılda Anadolu'nun kalay madenleri henüz işletilmiyordu ve Anadolu'da hüküm süren krallıklar Asurlu tüccarların, muhtemelen, Zağros Dağları'ndan getirdikleri bu madene büyük ihtiyaç duyuyorlardı. Kralın Asurlu tüccar tarafından getirilen kalay başta olmak üzere tüm ticari malları herkesten önce görme ve

indirimli satın alma hakkı vardı. Asurlu tüccarlar yerel krallara yaptıkları ticaret üzerinden vergi de ödüyorlardı. Bu yüzden Asurlu tüccarların "*matum*" adını verdikleri Anadolu krallıkları onlara hem ticaret yapma imtiyazı vermişler hem de onları korumaları altına almışlardı.

Anadolu'nun bu dönemine genel olarak "*Anadolu Asur Ticaret Kolonileri Çağı*" adı verilir. Koloni, bir devletin uzak bir ülkenin bir kısmını ele geçirerek oraya yerleşmesi ve orayı kendi topraklarının bir parçası haline getirerek, tam hükümranlık tesis ettiği toprak parçasıdır. Bu sözcük bazı durumlarda sömürge anlamında da kullanılır. Asurluların Anadolu şehirlerinin çeperlerinde kurdukları alışveriş mahalleri Asur devletinin bir parçası ya da sömürgesi değildi, bu alışveriş mahallelerinde hükümranlık hakkı da Anadolu kent devletlerindeydi. Asurluların Anadolu kentlerinin çeperlerinde kurdukları alışveriş mahalleleri koloni adı ile tanımlanmış olsalar da bu mahalleler bir nevi "*serbest ticaret bölgeleri*"ydiler. (Bu çalışmada "*koloni*" sözcüğü "*serbest ticaret bölgesi*" anlamında kullanılmıştır.)

ANADOLU ASUR TİCARET KOLONİLERİNDE ENKİ/HIZIR KÜLTÜ

Ruhani bağlılıklar, yolculukta ve gurbette insana yük olmaz aksine, yolculuğun da gurbetin de ağırlığını azaltır. Bu yüzdendir ki, insanlar bir yerden bir yere göç ederken yanlarına önce inançlarını alırlar. Asurlu tüccarların da Anadolu'ya yaptıkları uzun ve zahmetli yolculuklarında kervanlarında taşıdıkları kalay ve kıymetli kumaşlarla birlikte, yüreklerindeki inançlarını da taşıyıp getirdiklerini kolayca tahmin edebiliriz.

Asurlu tüccarların; her kilometresi harami korkusu, baskın şüphesi ve eşkıya endişesi ile geçirilen ve eşek sırtında kat edilen binlerce kilometrelik bir yolculukta ve acemisi oldukları çok sert bir coğrafyada kendi tanrılar panteonu içinde onları koruyacak en önde gelen tanrı şüphesiz; insanlığın en büyük hamisi, darda kalanın, zorda kalanın, yolda kalanın imdadına yetişen, fırtınalara ata biner gibi binen, deniz ve deryaların üstünde "*Dağkeçisi*" adını verdiği magur-kayığı ile gezen, gezdiği yerleri bolluk ve bereket ile donatan, Enki/Ea'ydı. Asurlu tüccarlar Asur'dan Anadolu'ya eşek sırında kalay ve kıymetli kumaşların yanı sıra yüreklerinde Enki'yi de getirdiler. Enki kültü ile Ebla Krallığı

döneminde ilk kez tanışan Anadolu, Enki ile Asurlu tüccarlar aracılığıyla bir kez daha karşılaşmış oldu. Enki kültü Anadolu'ya bu ikinci gelişinde İç Anadolu ve Güneydoğu Anadolu sınırlarının dışına taştı, bütün Anadolu'yu kaplayan çok daha geniş bir coğrafyaya yayıldı.

Asur Ticaret Kolonileri'nin merkezi Kaneş'te, 1900'lü yılların ilk çeyreğinde başlayıp bugüne kadar süren kazılarda, Akadcanın Eski Asur lehçesi ve çiviyazısı ile yazılmış, yirmi üç binin üzerinde tablet bulundu. Bunun yanında, Alişar ve Boğazköy kazılarında da çok sayıda tablet ele geçti. Bu tablet-belgelerin neredeyse tamamı Asurlu tüccarların ticari faaliyetlerine ilişkin arşivlerdir. Asur koloni devrine ait kazılarda ortaya çıkan belgelerin büyük çoğunluğu, Asurlu tüccar ailelerin ticari yazışmaları, alacak-verecek bilgileri, sözleşmeler, iş mektupları ve ticari kayıtlardan oluşuyordu. Tüccarların kişisel arşivlerinde devrin inancı, dini ritüelleri ve mitleri hakkında doğrudan bilgi veren yazılı bir belgeye rastlanılmadı.

Asur Ticaret Kolonileri Çağı'ndan günümüze kalan tabletlerde dönemin tanrılar panteonunun, dini pratiklerinin ve mitlerinin doğrudan kayda geçtiği bir tablet bulunamamış olsa da; Asur koloni yerleşimlerinde yapılan kazılarda Enki kültünün Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Anadolu Ticaret Kolonileri'nde çok etkili bir biçimde yaşatıldığının kanıtı sayılabilecek çok az sayıda dinsel obje gün yüzüne çıkartıldı. Kazılarda ele geçen az sayıda dini objelerden en dikkat çekenleri Kaneş kazılarında, önde gelen bir tüccar ailesinin evinde bulunan, Enki'nin "*Dağkeçisi*" adını verdiği magur-kayığı ile birlikte betimlendiği iki adet seramik heykelciktir. Bir ucunda dağ keçisi biçiminde akıtması olan bu seramik kayıklarla ilgili olarak Kültepe-Kaneş Karumu kazılarına başkanlık eden Prof. Fikri Kulakoğlu "*Sümer edebiyatında izleri bulunan ve bir festival sırasında tanrının gezdirildiği dini bir nehir yolculuğunu temsil etmektedir. Kaneş gibi uluslararası bir merkezde Sümer-Akad geleneğindeki ayinleri canlandırmak büyük önem taşımaktadır*" demektedir. Kulakoğlu'nun bahsini ettiği tanrı, nehirlerin deryaların efendisi Enki'dir. Enki, dini törenlerde kullanılan bu seramik heykelciklerde; tam da Sümer mitlerinde anlatıldığı gibi "*Dağkeçisi*" adını verdiği magur-kayığı ile birlikte tasvir edilmiştir.

"*Sonra Efendi, Apsu'nun Yüce Prensi*
'Apsu'nun Dağkeçisi'nin üzerinde durup
Talimatlar verdi!"[71]

Kazılarda ortaya çıkan ve izleri Enki'ye çıkan bir başka nesnel buluntu da deri kese formunda bir "*muska tablet*"dir. Asurlu kolonistlerin "*Lamashtrum*" adını verdikleri, lohusa kadınlara ve yeni doğmuş bebeklere musallat olan bir dişi canavarı kovmak için yazılan bu "*muska tablet*" Kaneş Karumu'nda, Asurlu başka bir saygın tüccarın evinde bulundu.

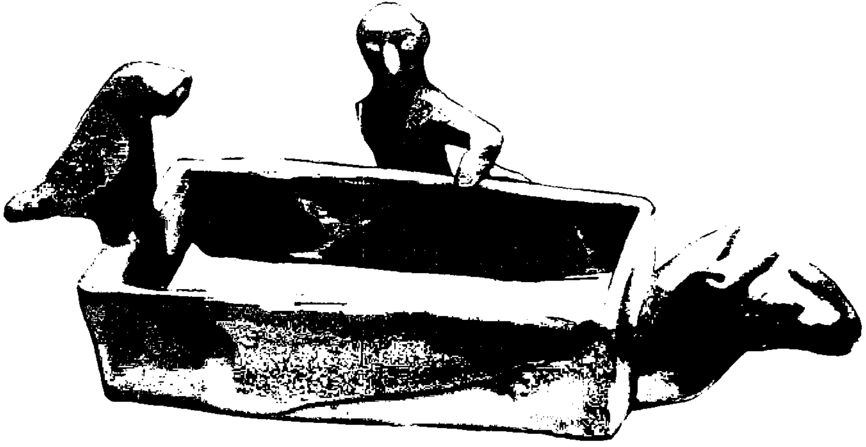
"*Melu*" adı verilen bu muska tablet, Enki/Ea ile doğrudan ilişkiliydi. Eski Asur kentinde bulunan bir başka tablette; "*melu*" adı verilen bu tılsımların Enki/Ea tarafından "*Yedi Bilge*"ye başvurduktan sonra kendi eliyle icat edildiği ifade edilmektedir.

"*Eski Asur kenti kalıntıları arasında bulunan bir tablet, 'melu' denilen muskaların kökenini açıklar: İçlerine şifalı bitkiler ya da nazarlıklar konulup ritüelleşmiş sözler eşliğinde hazırlanan deri keseler boyuna asılır, çeşitli aksiliklere ve hastalıklara iyi geldiğine inanılırdı.*"[72]

Bottero'nun da açıkça ifade ettiği gibi Anadolu Asur Ticaret Kolonileri'nde kullanılan koruyucu totemlerin mucidi Enki/Ea'ydı. Kaneş'te bulunan bu totem, bu "*muska tablet*" Enki/Ea kültünün bir parçasıydı ve bu totem Anadolu'ya Asurlular tarafından taşınmıştı.

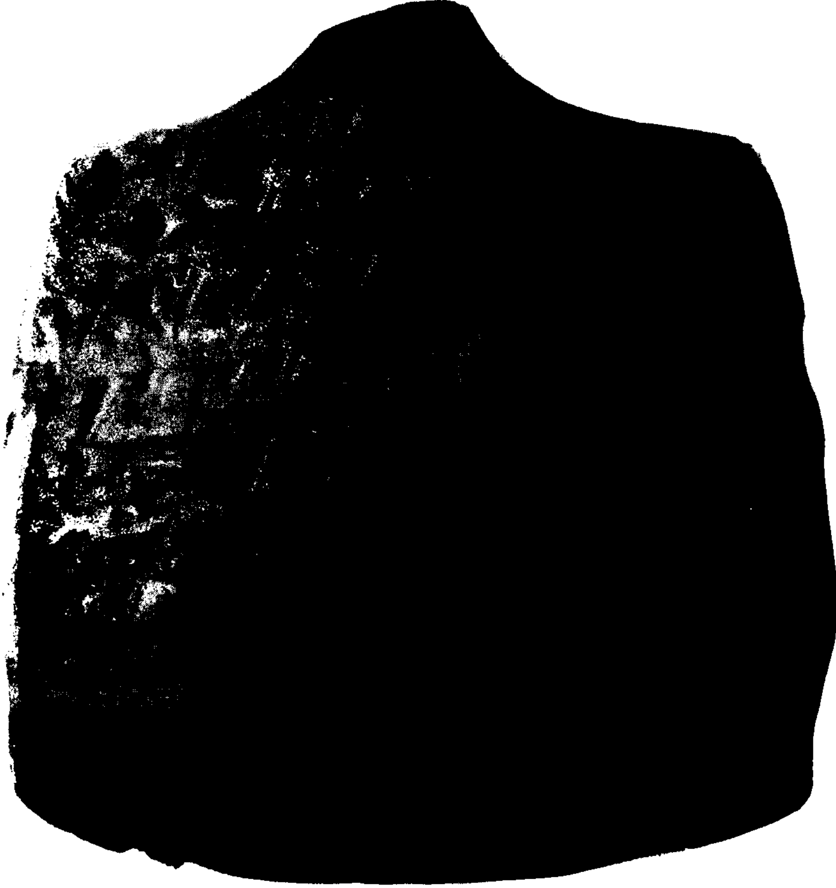
---

71) Jean Bottero-Samuel Noah Kramer, a.g.e., s. 190.
72) Jean Bottero-Samuel Noah Kramer, a.g.e., s. 96-97.

Resim 9-10: Enki'nin Dağkeçisi Adını Verdiği Magur Kayığı

Resim 11: Muska Tablet

ANADOLU ASUR TİCARET KOLONİLERİNDE ALKARISI KORKUSU VE CEVŞEN TILSIMI

Kaneş karumu kazılarında, Asurlu bir tüccar ailenin evinde bulunan, lohusa kadınları ve yeni doğmuş bebekleri "*Lamashtrum*" adını verdikleri dişi canavardan korumak için yazılmış, deri kese formundaki "*muska tablet*", Enki/Ea kültünün Anadolu Asur Ticaret Kolonileri'nde güçlü bir biçimde var olduğunun işareti olmasının yanı sıra, Anadolu'da halen varlığı devam eden iki inanışın da kaynağına açıklık getiriyor.

Anılan "*muska tablet*" Kaneş'te dini merkez olarak da işlev gören saygın bir ailenin evinde, yani bir *rabi'ūtum*' da bulundu. *Rabi'ūtum*'lar yukarıda bahsedildiği gibi, kutsallık atfedilmiş "*ocaklı*" aileler olarak, Aleviliğin dini merkezleri olma işlevlerini sürdürüyorlar. Asur Ticaret Kolonileri'nde lohusa kadınlara ve yeni doğmuş bebeklere musallat olan dişi canavar "*Lamashtrum*" da, bugün Anadolu'da "*Alkarısı*" adıyla lohusa kadınların ve yeni doğmuş bebeklerin korkulu rüyası olmaya devam ediyor. "*Rabi'ūtum*"ların yerini alan "*ocaklı*" aileler hala dört bin yıl önce olduğu gibi bugün de Anadolu'da lohusa kadınları ve yeni doğmuş bebekleri korumaya devam ediyorlar. Türk İslam Ansiklopedisi "*Alkarısı*"nı, halk arasında lohusa hummasına sebep olduğu sanılan hayali yaratık olarak tanımlıyor ve şu bilgiyi veriyor:

Fotoğraf 2: Boyunlarında Cevşenler İle Bir Dönemin Ünlü Güreşçiler
Adalı Halil ve Kurtdereli Mehmet Pehlivan

"Alkarısı'nın yakalandığı evlere 'ocak', o evlere mensup olanlara da 'ocaklı' denilir, 'Alkarısı'nın ocaklarla ocaklılardan ve onlara ait eşyanın bulunduğu yerlerden uzak durduğuna inanılır."

Kaneş karumunda ortaya çıkarılan "*tablet muska*" deri kese formunda bir replikaydı, bu tür muskaların asıllarına Asur'da "*melu*" deniyordu. Enki tarafından icat edildiğine inanılan "*melu*"lar, içlerine dualar eşliğinde şifalı bitkiler ve nazarlıklar konulmuş deri keselerdi. Asurlu kadın ve erkeklerin boyunlarına astıkları bu tılsım, taşıyanlarını ömür boyu her türlü kaza ve beladan korurdu. Boyunda deri kese içinde koruyucu tılsım taşıma geleneği son yıllarda hayli azalmış olmakla beraber hala Anadolu'da yaşıyor. Anadolu insanının boyunlarını süslemeye devam eden bu koruyucu tılsımlara "*cevşen*" deniyor.

Cevşen, koruyucu zırh, anlamına gelen Farsça bir kelimedir. Cevşenler bazı İslam tarikatlarında yaygın olarak kullanılan, deriden muska (üçgen) şeklinde yapılmış muhafazalardır. Cevşenlerin *içinde Cevşen-i Kebir* ve *Cevşen-i Sagir* adları ile anılan, kaza ve belalardan koruduğuna inanılan, birbirinden farklı iki ayrı dua metninden bir tanesi bulunur. Bu metinlerden yaygın olanı, her bölümde on adet methiye barındıran, toplam yüz bölümden oluşan *Cevşen-i Kebir*'dir.

Cevşen geleneğinin Enki/Ea kültü kaynaklı olmasının yanı sıra asıl şaşırtıcı olan cevşenlerin içlerine konulan dua metinlerinin de Enki/Ea'ya edilen şükürlerden, övgülerden ve yakarışlardan ibaret olmasıdır. Cevşen dualarının içinde Enki/Ea adı doğrudan geçmese de, metinde kullanılan bütün sıfatlar ona aittir.

Cevşen-i Kebir duasından örnekler vermek gerekirse:

"1. Ey efendilerin efendisi,
2. Ey dualara cevap veren,
3. Ey iyiliklerin sahibi,
4. Ey dereceleri yükselten,
5. Ey bereketleri büyük olan,
6. Ey hataları bağışlayan,
7. Ey belaları def eden,
8. Ey sesleri işiten,
9. Ey dilekleri veren,
10. Ey sır ve gizlilikleri bilen,

Sen bütün kusur ve noksan sıfatlardan münezzehsin, Senden başka ilâh yok ki bize imdat etsin. El amân ver bize, el amân diliyoruz. Bizi Cehennemden kurtar."

"1. Ey Bağışlayanların en hayırlısı,
2. Ey yardım edenlerin en hayırlısı,
3. Ey hükmedenlerin en hayırlısı,
4. Ey her şeyi hikmetle açanların en hayırlısı,
5. Ey kendisini zikredenlerin en hayırlısı,
6. Ey varislerin en hayırlısı,
7. Ey övenlerin en hayırlısı,
8. Ey rızk verenlerin en hayırlısı,
9. Ey müşkil meseleleri hal ve fasl edenlerin en hayırlısı,
10. Ey ihsan edenlerin en hayırlısı.

Sen bütün kusur ve noksan sıfatlardan münezzehsin, senden başka İlah yok ki bize imdat etsin. Emân ver bize, emân diliyoruz. Bizi Cehennemden kurtar."

"1. Ey hataları mağfiret eden,
2. Ey belaları kaldıran,
3. Ey ümitler Kendisinde son bulan,
4. Ey ihsanı bol veren,
5. Ey hediyeleri geniş olan,
6. Ey mahlukata rızk veren,
7. Ey ölümlere karar veren,
8. Ey şikâyetleri işiten,
9. Ey askerleri gönderen,
10. Ey esirleri salıveren,

Sen bütün kusur ve noksan sıfatlardan münezzehsin. Senden baska İlah yok ki bize imdat etsin. Emân ver bize, el âmân diliyoruz..Sen bütün kusur ve noksan sıfatlardan münezzehsin. Senden başka İlah yok ki bize imdat etsin. Emân ver bize, el âmân diliyoruz. Bizi Cehennemden kurtar."

Cevşen-i Sagir on dokuz bölümdür. Her bölümde on ile yirmi beş arasında beyit bulunur. *Cevşen-i Sagir* duasında kişi; zorda, darda, yokluk-

ta, yoksullukta, yolda, gurbetlikte, tutsaklıkta ve hastalıkta kendisini koruyana duyduğu minneti ifade eder.

İslam dünyasında yaygın olarak kullanılmasına rağmen cevşenlerin kaynağı ve İslam'daki yeri tartışmalıdır. Cevşenler Sünni İslam ya da Şii İslam hiç bir hadiste yer almaz hatta cevşenlerin uydurma olduğuna dair pek çok hadis vardır. Cevşen konusunda tereddüde düşen İslam düşünürlerinin haklılık payları çok fazladır. *Cevşen-i Kebir* ve *Cevşen-i Sagir*'in içerdiği dualara dikkatli bir gözle bakıldığında, üzerine İslami bir elbise giydirilmiş, özneleri İslamlaştırılmış olsa da bu duaların; insanlığın büyük koruyucusu, son çare tanrısı Enki/Ea'ya, atfedildiği kolaylıkla anlaşılır.

- "*Melu*"lerin mucidi Enki'dir. "*Melu*"lerin uzantısı olan "*cevşen*"ler Aleviler arasında değil ama Anadolu Müslüman halkı arasında kendisine çok geniş bir kullanım alanı bulmuştur. İslam inanışında bağışlayan da, rızık veren de, ihsan eden de bir tek Allah'tır.

Lafzında;

- *Bağışlayanların en hayırlısı,*
- *Rızk verenlerin en hayırlısı,*
- *İhsan edenlerin en hayırlısı,*

gibi çok tanrılı dinlere mahsus ifadeler barındıran, Enki'ye has;

- *Efendilerin efendisi,*
- *İyiliklerin sahibi,*
- *Bereketleri büyük olan,*
- *Belaları def eden,*

ve benzeri sıfatlar içeren "*Cevşen-i Kebir* ve *Cevşen-i Sagir*" dualarının hala tek tanrılı bir inancın mensuplarının boyunlarını süslüyor olması Asur Ticaret Kolonisi Çağı'nda Asurlu tüccarlar tarafından Anadolu'ya taşınan Sümer kökenli bir dini pratiğin, kendi kulvarının dışında da kendisini konumlandırabildiğini göstermesi bakımından ilginçtir.

Cevşen örneği, Enki geleneğinin kendisini çok güçlü bir biçimde devam ettirdiği yerlerden biridir. Cevşenler, hangi inancın mensubu olursa olsun Anadolu insanının her çağda Enki'nin koruyucu kalkanının ar-

dına sığınmaktan vazgeçemediğine işarettir. Enki, bin yıllar geçse de, kendi sıfatlarını başka bir dinin en samimi takipçilerinin boynuna asacak kadar kudretlidir.

ANADOLU ASUR TİCARET KOLONİLERİNDE İLK ALEVİ OCAKLARININ ORTAYA ÇIKIŞI VE ATA KÜLTÜ

Anadolu'da, Asur Ticaret Kolonileri çağı M.Ö. 2000'li yıllarda başladı ve iki yüzyıl kadar sürdü. Bu uzun süre zarfında Asurlu tüccarlar zorunlu olarak Anadolu'da yerleşik hayata geçtiler. Asurlu tüccarlar yazışmalarında yerli halktan bahsederken "*nuwa'um*" terimini kullanıyorlardı. "*Nuwa'um*" sözcüğünün anlamı belirgin değildir. Asur bilimciler, Asurluların bu kelimeyi "*yerli/yerel halk*" veya "*kaba, kültürsüz, dilsiz*" anlamında kullanmış olabileceklerini düşünüyorlar. Anadolu halkı dışarıdan gelenlere tüccar anlamına gelen; "*tamkarum*" adını vermişlerdi. Yerleşik hayatın başlangıcında Asurlular, Anadolulardan kesin çizgilerle ayrılmış bağımsız bir gurup oluşturmaya çalıştılarsa da, sonraki kuşaklarda Anadolulu ve Asurlu aileler arasında sosyal ve kültürel geçişler iki gurubu birbirine çok yakınlaştırdı.

"*Karum*" ve "*vabartum*"lara ilk kuşak gelenler Asurlu tüccar ailelerin büyük erkek çocuklarıydı. Eşlerini ve çocuklarını Asur'da bırakarak Anadolu'ya gelen bu erkekler aile şirketlerinin Anadolu'daki temsilcisi, yerli halk da bunların müşterisi konumundaydılar. Bir kaç kuşak sonra Asurlular ile yerel halk arasındaki ilişkiler çarpıcı bir biçimde değişti. "*Karum*" ve "*vabartum*"lara yerleşenlerin sayısında ani artışlar oldu. Asurlu erkek nüfusun artması ile birlikte Asurlu tüccarlar ile Anadolulu kadınlar arasında evlilikler başgöstermeye başladı. Asurlu tüccarlar ve Anadolulu kadınlar arasında görülen ilk evlilikler çift eşliliğe dayanıyordu. Asur'da evli olan tüccar eşit koşullarda Anadolu'da da bir evlilik gerçekleştiriyordu. Asur'daki eş "*assatum*" Anadolu'daki eş "*amtum*" adı ile anılıyor, tüccar emekli olup Asur'a geri dönmek istediğinde, evlilikte kullanılan ev ve eşyaları eşine bırakıyor ve önemli miktarda tazminat ödüyordu.

Sonraki kuşaklarda tek eşlilik yaygın hale geldi. Asurlu kadınlar eşleri ve çocukları ile birlikte Asur'dan gelerek ticaret mahallerine yerleştiler, hatta değişik sosyal katmanlardan Asurlu bekâr kadınlar da

Asur'dan (muhtemelen Ebla'dan da) gelerek, Anadolu'da yerleşik hayata geçmiş tüccarlarla evlilikler yaptılar. Ticaretle zenginleşen ve sosyal statü kazanan Anadolulu erkekler Asurlu kadınlarla evlendiler. Anadolu geleneğinde kadın ve erkek mutlak eşitti, Asurlu kadınların Anadolulu erkeklerle yaptıkları evliliklerde bu geleneğin kadınlar açısından çekiciliğinin önemli rolü oldu.

Farklı etnik gurupların bir arada yaşadığı ticari yerleşkelerde, tüccarlar iki dil (kendi dilini ve yerli dili) konuşabiliyordu. Egzogami evliliklerin artması ile çift dilli toplum yapısı ağırlık kazandı. Kazılarda bulunan tabletlerde iki gurup arasında yapılan evliliklerden doğan çocuklara başlangıçta Asur dilinde isimler verilirken geç dönemde Anadolulu isimler verilmeye başlandığı görüldü.

"*Karum*" ve "*vabartum*"larda Anadolulu ve Asurlu tüccar aileler birbirine komşu evlerde bir arada yaşıyorlardı. Farklı etnik guruplardan oluşan bu ticaret yerleşiminde evler ve evlerde kullanılan eşyalar birbirlerinden farklı değildi. Asurlu tüccar evleri içlerinde barındırdıkları çok sayıda arşiv belgesi ve arşiv belgelerinde kullandıkları yazım dili ile diğerlerinden ayrılıyordu. Anadolulu tüccar ailelerin evlerinde Asurlu ailelerin evlerine göre daha az sayıda arşiv belgesi bulunduğu gibi, bulunan belgelerdeki yazım dili çok sayıda gramer hatası içeriyordu. Yazının Anadolu'ya Asurlular tarafından getirildiği ve Anadolulu tüccarların yazı ile henüz tanıştıkları göz önüne alındığında bu son derece olağan bir durumdu. "*Karum*" ve "*vabartum*"larda evler çok odalı ve ortalama seksen metrekare büyüklüğündeydi. Bazı evlerde bulunan seramik eşya evin ihtiyacından çok fazlaydı, eşyalar evlerde satılmak üzere depolanmışlardı, tüccar ailelerin arşiv belgeleri de yine evlerde sandıklarda ya da raflara istiflenmiş olarak bulundu. Bunlar bize evlerin bir bölümünün iş yeri olarak kullanıldığını gösteriyor. "*Karum*" ve "*vabartum*" evleri bir bakıma dört bin yıl öncesinin "*home-ofis*"leriydiler.

Anadolu'nu yerli halkı ile Asurlu tüccarlar birbirinden kesin çizgilerle ayrılmış iki guruba ayrıldıkları gibi Asurlu tüccar aileler de kendi içlerinde ailenin sosyal ve ekonomik durumlarına göre ikiye ayrılmışlardı. (*rabi'ūtum ve şahhurūtum*) Saygın ve önemli aileler (*rabi'ūtum'lar*) diğerlerinden ayrı bir gurup oluşturuyorlardı. Anadolu Asur koloni yerleşimlerinde bugüne kadar yapılan kazılarda herhangi bir tapınak kalıntısına rastlanılmadı. Önde gelen, saygın aileler (*rabi'ūtum'lar*) aynı zamanda kutsallık atfedilen ailelerdi. Dini ritüeller bu ailelerin evlerin-

de "*kumrum*" ve "*gubabtum*" adı verilen erkek ve kadın ruhbanlar tarafından yürütülüyordu. "*Kumrum*" ve "*gubabtum*"lar saygın ve kutsal ailelerin üyeleriydiler. Saygın ailelerde, aile fertleri arasında geleneksel olarak kutsanmış bir kadın ruhban, bir "*gubabtum*" bulunurdu. "*Gubabtum*"lar aile içinde bir kadın olarak üzerlerine düşen görevleri yerine getirirler bunun yanında kutsanmış bir ruhban olarak da ömür boyu hizmet görürlerdi . Asur Ticaret Kolonileri'nde kurulan ticaret mahallelerinde tapınak bulunmaması ve saygın ailelerin evlerinde sürekli olarak kutsanmış kadın ruhbanların bulunması, ticaret kolonilerinde ibadetlerin saygın ailelerin evlerinde yapıldığını ve önde gelen ailelerin evlerinin aynı zamanda ruhani merkezler olarak işlev gördüğünü gösteriyor. Kutsanmış kadın ruhbanların günlük işlerinden kopmadan görevlerini yapabiliyor olmaları, Asur Ticaret Kolonileri'nde dini ibadetlerin, dini pratiklerin günlük işleri aksatmayacak kadar uzun aralıklarla yapılıyor olmasından kaynaklanıyordu.

Çok fazla dile getirilmese de Alevilik özünde iki sınıflı bir toplumdur. Kendilerini "*ocak sahibi*" olarak tanımlayan mensuplarına da "*ocakzade*" ya da "*ocaklı*" adı verilen Alevi aileler, Alevi toplumunun kutsiyet atfedilen ruhban sınıfını oluşturur. Alevi erkânında "*ocakzade*" ya da "*ocaklı*" denilen ruhban sınıfının dışında kalan ve Aleviliğin geniş tabanını oluşturan sınıfa "*talipler*" adı verilir. Alevi erkânında tapınak geleneği yoktur, Alevi dini pratikleri Alevilerce kutsal sayılan "*ocaklı*" aileler tarafından yürütülür. "*Ocaklı*" ailelerde dini yükümlülükleri yerine getiren kadın ruhbanlara "*ana*", erkek ruhbanlara "*dede*" adı verilir. Bugün Alevi dini pratikleri ağırlıklı olarak, erkek ruhbanlar, "*dedeler*" tarafından yerine getiriliyor olsa da, bir kaç yüzyıl öncesine kadar Alevi ocaklarında dini ayinler kadın ruhbanlar, yani "*analar*" tarafından yürütülüyordu.

Aradan dört bin yıl geçti. Anadolu Asur Ticaret Kolonileri'nde karşımıza çıkan iki sınıflı toplum yapısı ve bu dönemde ortaya çıkan dini pratiklerin kutsanmış ailelerin evlerinden yürütülmesi geleneği halen Alevi erkânı içinde varlığını sürdürüyor. Etkileri büyük oranda azalmış olmakla birlikte halen Aleviler tarafından kutsallık atfedilen yüzlerce Alevi ailesi bulunuyor. Alevi ruhban aileleri, Aleviliğin ruhban merkezleri olarak işlev görmeye ve bu ailelerin fertleri halen çok geniş bir coğrafyada Alevilere ruhani önderlik etmeye, Ayin-i Cem'lerini yürütmeye, görgülerini-sorgularını yapmaya devam ediyorlar. Alevi ruhani

önderleri, "*analar*" ve "*dedeler*", Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda olduğu gibi bu görevlerini ömür boyu sürdürüyorlar.

Dört bin yıldan bu güne kadar değişen sadece isimler oldu.

- *Rabi'ūtum*'ların yerini *ocaklılar*, *şahhūrutum*'ların yerini "*talipler*", *Gubabtum*'ların yerini, "*analar*", *kumrum*'ların yerini, "*dedeler*" aldı.

Asur Ticaret Kolonileri'nin merkezi Kaneş'te bulunan, Akadcanın Eski Asur lehçesi ve çiviyazısı ile yazılmış, yirmi binden fazla tabletin ve Alişar ve Boğazköy kazılarında ele geçen çok sayıda tabletin hemen hemen tamamının Asurlu tüccarların ticari faaliyetlerine ilişkin arşivleri olması, bu tabletler içinde devrin inancı, dini ritüelleri ve mitleri hakkında doğrudan bilgi veren yazılı bir belgeye rastlanılmamış olmasına rağmen ticari dokümanların satır aralarından edinebildiğimiz bilgilerden Asur ticaret kolonilerinde "*ata kültü*"nün ve büyük tanrıların yanında, ailelerin kendilerine has "*ocak tanrıları*"nın etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda başat tanrının yanında ikincil bir "*aile/ocak tanrısı*" da olurdu. "*Ata kültü*" inancın içinde önemli bir yer tutmaktaydı. Aleviler Hızır'ı çağırırken Hızır ile birlikte "*Ya Hızır, Ya Baba Düzgün*" ya da "*Ya Hızır, Ya Kureyş Baba*" diyerek bağlı bulundukları ocağın pirini de anarlar. Alevi ocakları isimlerini taşıdıkları ruhani önderlerini hem ata hem de ocak tanrısı kabul ederler. Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda başat tanrının yanında yer alan ikincil "*aile/ocak tanrısı*" *ve* "*ata kültü*" inancı Alevi ocaklarında halen varlığını korumaktadır. Düzgün Baba, Dede Garkın, Hubyar Sultan, Baba Mansur, Derviş Gevr, Hacı Bektaş Veli gibi, Alevi ocaklarına adını veren ruhani isimler, isimlerini verdikleri ocakların hem atası hem de başat tanrının yanında ibadet edilen, medet umulan ikincil tanrıları konumundadırlar.

ASUR TİCARET KOLONİLERİ YERLEŞİMLERİ VE ALEVİ COĞRAFYASI

Asur'dan çıkan Asur'lu tüccarlar Anadolu'daki Asur ticaretinin merkezi Kaneş'e iki yoldan ulaşıyorlardı. Bunlardan birincisi Asur kentinden başlayıp Adıyaman (Hahhum Krallığı) üzerinden Gölbaşı'na, Gölbaşı'ndan günümüz Elbistan'ına (Timelyaka Krallığı'na) ulaşıyor, buradan Zamantı üzerinden Kaneş'e varıyordu. Asurlu tüccarların izledikleri bir diğer yol Asur'dan Adıyaman'a(Hahhum Krallığı) kadar aynı güzergâhı izliyor, Adıyaman'dan Gaziantep'e buradan Kahramanmaraş ve Göksun üzerinden yine Kaneş'e varıyordu.

Asur ticaret ağı Kaneş'te toplandıktan sonra Kaneş'ten Yozgat/Sorgun'a, Sorgun'dan Çorum'a, ardından Merzifon-Suluova üzerinden Bafra önlerinde Karadeniz'e ulaşıyordu. Asurlu tüccarların Kaneş Krallığı'na vergi ödemeden Karadeniz'e ulaşmak için izledikleri bir güzergâh daha vardı. Elbistan'dan kuzeye ayrılan bu rotaya harran-sukinnum yolu deniliyordu. Bu yol Luhušatiya (Adıyaman), Kuššara, (Sivas/Şarkışla), Šamuha (Sivas Kayalıpınar), Karahna (Tokat-Sulusaray) ve Kuburnat'ı (Niksar/Kazova) geçerek Durhumit'e (Amasya civarı) ulaşıyordu.

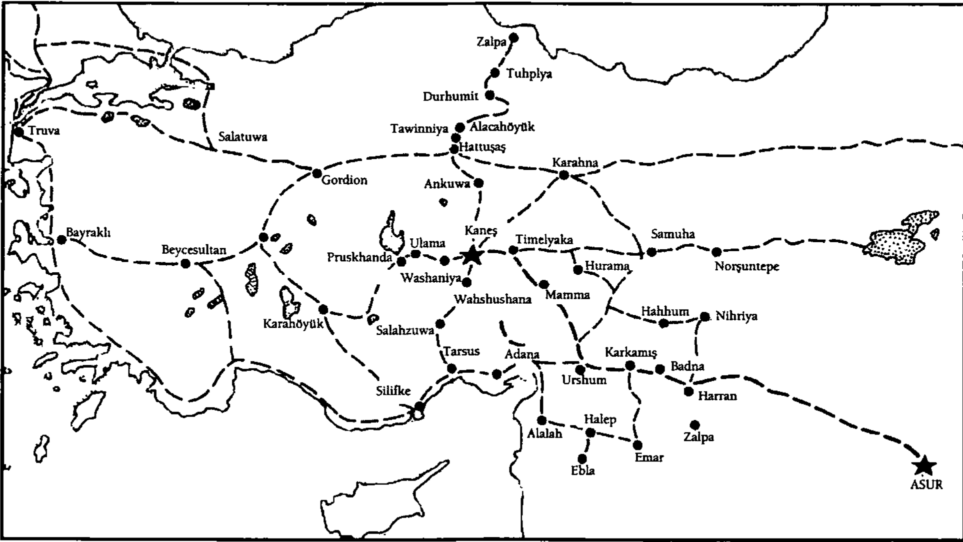
Kanes'ten batıya doğru uzanan ticaret güzergâhı, Kırşehir dolaylarında ikiye ayrılarak kuzeyden ve güneyden Tuzgölü'nü bir çember şeklinde kuşatıyor, bu çemberden ayrılan dört koldan ilki Kırıkkale üzerinden

Hattuşa'ya (Çorum'a) ikinci kol *Salatuwar*'a (Sivrihisar-Eskişehir civarı), üçüncü kol Ege kıyılarına ve Truva'ya, dördüncü kol Akdeniz kıyılarına ulaşıyordu. Sivrihisar, Ege ve Akdeniz'e ayrılan kollar, Ege ve Akdeniz sahil şeridi boyunca uzanan bir ağ ile birbirlerine bağlanmışlardı.

Asurlu tüccarların Anadolu'da kurdukları ticaret kolonilerinden yerleri kesin olarak bilinenler Kaneş (Kayseri), Ankuwa (Yozgat/Sorgun) ve Hattuşa'dır (Çorum). Bu ticaret kolonilerinden bulundukları lokasyon yaklaşık olarak belirlenenler de vardır, bunlar; Luhušatiya, (Adıyaman), Kuššara (Sivas/Şarkışla), Šamuha (Sivas Kayalıpınar), Karahna (Tokat-Sulusaray), Kuburnat (Niksar/Kazova), Durhumit (Amasya), Timelyaka (Elbistan-Gölbaşı), Hurama (Kahramanmaraş/Elbistan), Mamma (Kahramanmaraş), Unipsum (Göksun), Zalpuwa (Orta Karadeniz), Salahsuwa (Zamantı), Washaniya (Kırşehir), Washusana (Kırıkkale/Keskin) ve Salatuwar'dır (Eskişehir/Sivrihisar). Asurlu tüccarların, Anadolu'ya olan yolculuklarında izledikleri kervan yolları ve bu yollar üzerinde kurdukları ticaret kolonilerinin dağılımı incelendiğinde bu kolonilerin ve kolonileri birbirine bağlayan ticaret yollarının tamamının geçmişte ve bugün Alevilerin yoğun olarak yaşadığı yerler oldukları çok açık bir biçimde görülecektir. Adıyaman, Elbistan, Maraş, Göksun, Malatya, Sivas, Batı Dersim, Çorum, Kayseri/Sarız, Kırşehir, Kırıkkale, Yozgat, Kazova/Niksar, Merzifon, Amasya, Eskişehir/Sivrihisar ve Orta Karadeniz kıyı şeridi kadimden bu yana Alevilerin yurdu olageldi, Alevi tarihi bu coğrafyada yaşandı, Alevi acıları buralarda çekildi. Bu coğrafya cümle Alevi başkaldırılarının yaşandığı yerdir aynı zamanda.

Pir Sultan Abdal (Silvanus) Anadolu halkının gözünde bilgeliğin, onurlu ve ödünsüz olmanın, inandığı dava için tereddüt etmeden canından vazgeçebilmenin timsalidir. Onun hikâyesi; Anadolu'da yaşanmış tüm zamanların en hazin öyküsüdür. Pir Sultan Abdal dendiğinde, soylu bir direniş ve onursuz bir ihanet gelir akla. Pir Sultan Abdal, Alevilerin hiç dinmeyen acısıdır. Ortodoks Kilisesi 680 yılında bu coğrafyada, Sivas'ta kıydı onun canına.

Alevi halk destanının ünlü kahramanları Hüseyin Gazi ve Battal Gazi'nin (*Carbeas* ve *Chrysocheir*) hikâyeleri Eskişehir'de Hüseyin Gazi'nin babasının Bizans askerleri tarafından 843 yılında, katledilmesi ile başladı. Beş bin kişilik bir kuvvetle Malatya/Arguvan'a gelen Hüseyin Gazi güçlerine Adıyaman, Elbistan, Maraş, Sivas, Dersim, Çorum, Kırşehir, Kırıkkale ve Yozgat civarından büyük katılımlar oldu. Arguvan'a

Resim 8: Anadolu Asur Ticaret Kolonileri Çağı, Ticaret Yolları

sığamaz oldular. Sivas/Divriği'ne göçerek burada devlet kurdular. Hüseyin Gazi Ankara/Mamak'ta Bizanslılarla yaptığı savaşta 863 yılında öldü. Onun yerine Battal Gazi geçti. Battal Gazi Bizans İmparatoru III. Michael'i Samsat önlerinde ağır yenilgiye uğrattı. İmparatorluk ordusunu dağıttı. Eskişehir önlerinde bir başka Bizans ordusunu yendi. Divriği'den Ege Denizi'ne kadar bütün Doğu Roma topraklarına egemen oldu. İstanbul Boğazı'nın kıyılarına kadar ilerledi. Merdivenköy'de, -bugün Şahkulu Alevi Dergâhı'nın bulunduğu Kurbağalıdere Vadisi'nde- karşısına çıkan Bizans ordusunu perişan etti. Çamlıca tepesinde karargâh kurdu, yıllarca burada kaldı. Bizans İmparatoru uzun süre İstanbul Boğazı'nın öte yanında mahsur kaldı. Battal Gazi 872 yılında Eskişehir'de bugün kendi adı ile anılan yerde, Bizanslılarla yaptığı bir savaşta yaşamını yitirdi. Battal Gazi, ölümünden sonra halkın dilinde destan oldu yüzyıllarca söylendi. Bu büyük Alevi destanı bu diyarlarda, Malatya/Arguvan ve Sivas/Divriği'de yazıldı.

1240 yılının ortalarında Anadolu Selçuklu Devleti'nin Sultanı II. Keyhusrev, Alevi mürşidi Baba İlyas'ı öldürmeye kalkıştığında Baba İlyas, Amasya'nın Çad köyünde yaşamaktaydı. Bunu haber alan Baba İshak, mürşidine yardım için Adıyaman-Kefersud'dan, yola çıktı. Kahta üzerinden Malatya'ya, Malatya'dan Sivas'a ve Sivas'tan Amasya'ya ulaştı.

Anadolu tarihinin en büyük başkaldırılarından biriydi bu. Baba İshak'ın kuvvetlerine yol üzerinde on binlerce insan gönüllü katıldı. Baba İshak bu güzergâh üzerinde Selçuklu ordularını yerel halkın desteği ile sekiz kez bozguna uğrattı. Baba İshak Amasya'ya ulaştığında Baba İlyas katledilmişti, yönünü Selçuklu sarayına Konya'ya çevirdi. Selçuklular zırhlı Frenk askerleri ile Malya Ovası'nda Alevi güçlerinin önünü kesti. Baba İshak yenildi. Çok cana mal olan bu yenilginin yaşandığı Malya Ovası, Kırşehir'de Hacı Bektaş Veli Alevi Ocağı'nın yakınındadır. Baba İshak'ın Adıyaman'dan Amasya'ya giderken izlediği yol üç bin iki yüz yıl önce Asurlu tüccarların izlediği yoldu.

Osmanlı döneminde, 1511 yılında ortaya çıkan Şahkulu başkaldırısında Osmanlı kuvvetleri ile Tekeli Hasan Halife Oğlu Şahkulu taraftarları son savaşta Sivas yakınlarında karşı karşıya geldiler. Bu savaşta yaralanan Baba Tekeli kuvvetlerini Tokat-Niksar dolaylarına yönlendirdi. Yöre halkı Şahkulu taraftarlarını saklayarak onları mutlak bir kırımdan kurtardılar. Baba Tekeli Tokat'a varamadan yolda öldü. Yöre halkı Tokat-Sivas arasında bölgenin en yüksek dağına onun adını verdiler.

Şahkulu ayaklanmasından sonra; 1512 yılı Nur Ali Hanife Başkaldırısı; Malatya-Tokat-Niksar'da, 1518 tarihli Bozoklu Şah Celal Başkaldırısı; Amasya, Tokat, Zile, ve Sivas'ta, 1519 Şah Veli Başkaldırısı; Yozgat, Tokat ve Amasya'da, 1526 Baba Zünnün Başkaldırısı; Yozgat, Tokat, Amasya, Sivas, Maraş'ta 1527 Zünnünoğlu Halil Başkaldırısı; Yozgat, Tokat ve Sivas'ta, 1527 Kalender Çelebi Başkaldırısı; Kırşehir, Ankara, Çorum, Amasya, Yozgat, Tokat, Sivas Maraş, Kayseri/Sarız ve Elbistan'da meydana geldi. Milli Mücadele yıllarında 1921 Koçgiri, Cumhuriyet döneminde 1937-38 Dersim, Nisan 1978 Malatya, Aralık 1978 Maraş, Mayıs 1980 Çorum, Temmuz 1993 Sivas Alevi kırım ve katliamları da bu coğrafyada vuku buldu.

Anadolu'nun son iki bin yılında, İbrahim'i dinlerin Anadolu'ya ayak basmasından sonra, Anadolu'da meydana gelen tüm Alevi isyanları ve yaşanan tüm Alevi katliamları, Ebla Çağı'nda Sümerli öğretmenlerin ve Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Asurluların dolaştığı yerlerde oldu.

BÖLÜM ÖZETİ

Enki kültü doğduğu Güney Mezopotamya'dan Anadolu'ya iki ayrı zamanda, iki ayrı dalga ile geldi. Enki'nin Anadolu'ya ilk gelişi Ebla Krallığı'nın birinci hanedan döneminde oldu. (M.Ö. 3000- M.Ö. 2300) Enki kültünü Anadolu'ya ikinci kez, M.Ö. 1950-1750 yılları arasında Anadolu'yu olağanüstü bir ticaret ağı ile ören Asur'lu tüccarlar taşıdılar.

Ebla uygarlığı arkeolojinin çok geç kalmış keşiflerinden biri olarak genç İtalyan arkeoloğ Paulo Matthiae tarafından Halep'in 53 km kuzeybatısında Tel Mardikh (Mardikh Tepesi)'te yapılan kazılarda ortaya çıkarıldı. Paulo Matthiae yönetimindeki kazı ekibi tarafından 1974-1975 yılllarında bulunan yirmi bin kadar kil tabletten oluşan Ebla Krallığı'nın saray arşivinin okunmasıyla erken Bronz Çağı'nın karanlıkta kalmış bir sayfası aydınlanmış oldu.

Ebla Krallığı, Mısır ve Sümer uygarlıkları ile birlikte Bronz Çağı'nın en önemli üç uygarlığından biriydi. Krallığın sınırları Kuzey Lübnan'dan başlayıp, Anadolu içlerine kadar uzanıyordu. Yukarı Fırat Havzası, Maraş, Adıyaman, Malatya, Kadirli, Saimbeyli ile Kapadokya'nın bir bölümü Ebla Krallığı'nın sınırları içindeydi.

M.Ö. 2350 yıllarında, kırk beş yıllık bir zaman aralığına tarihlenen Ebla kraliyet arşivinin okumalarından, Eblalılar ile Sümerliler arasında çok sıcak bağlar olduğu, Ebla ülkesinin, Sümerli öğretmenlerin katkılarıyla büyük bir eğitim, öğretim ve kültür merkezine dönüştüğü anlaşıldı. Sümerli öğretmenler Ebla ülkesine gelerek aktif olarak burada görev yaptılar, Eblalıların eğitim ve kültür hayatını biçimlendirdiler. Eblalılar, edebi eserleri ve mitolojilerini Sümerlilerden aldılar. Ebla'da, Haya adı ile anılan Enki, Ebla Tanrılar Panteonu'nda ve Ebla mitolojisinde baskın figür olarak öne çıktı.

Ebla uygarlığı Sümer kültürü ile Anadolu kültürünün karşılaşıp kaynaştığı yerdi. Edebiyatta ve kültürde Sümer uygarlığının ağır etkisinde kalan Ebla uygarlığında, Anadolu kültürünün etkisiyle sosyal hayatta ve dini pratiklerde kadın ve müzik ön plana çıktı.

Ebla kadınları, Ebla sosyal hayatının bütünüyle içindeydiler, savaş dışında her etkinlikte erkeklerle birlikte ve eşit koşullarda yer alıyorlardı. Ebla'da, dokumacı, doktor, ebe, aşçı, şarkıcı, dansçı ve benzeri meslek guruplarında kadınlar yoğun olarak istihdam ediliyorlar ve çalıştıkları iş kollarında erkeklerle eşit muamele görüyorlar ve erkeklerle eşit ücret

alıyorlardı.

Ebla bir krallıktı ancak kral, yönetim erkini, içinde kadınların da yer aldığı kanaat önderi yaşlılardan oluşan bir meclis ile paylaşıyordu. Yönetim erkini kralla paylaşan mecliste yer alan kadınlar dışında, kralın annesi de kral gibi yönetimde ve diplomaside karar verici konumdaydı.

Ebla'da dini pratiklerin uygulanması ve dini ritüellerin yürütülmesi kadınların uhdesindeydi. Dini merkezlerin idaresinin en üst makamında, "*Dam-Dingir*" adı verilen, kraliyet ailesine mensup kadın ruhbanlar bulunurdu.

Ebla uygarlığı müziğini Anadolu'dan almıştı. Ebla'lı kadın ve erkek müzisyenler, balag adı verilen, boylarına göre sınıflara ayrılan bir müzik aleti çalıyorlardı. Ebla müziğinde yakın zamana kadar Anadolu'da varlığını sürdüren âşıklık geleneği hâkimdi. Ebla'lı müzisyenler devirlerinin fenomen gezginleriydiler. Okulları yoktu, gelenek çoğunlukla babadan oğula ve usta-çırak ilişkisi içinde öğretilirdi. Ebla'lı müzisyenlerin yazılı repetuarı da yoktu. Müzik kuşaktan kuşağa sözle aktarılır, müzisyenler irticalen çalıp söylerlerdi. Ebla'da müzisyenler yoğun olarak belli bölgelerde yetişirdi.

Ebla'da müzik dini etkinliklerin olmazsa olmazıydı, müziğin dini pratikler içinde yeri, Ebla sosyal yaşamı içindeki yerinden çok daha baskın ve çok daha saygındı. Dini ayinlerde balag çalıp söyleyenler sadece kraliyet ailesine mensup kutsiyet atfedilmiş önemli kişilerdi. Bunlara "*balag-di*" deniyordu.

Alevi sosyal yaşamı içinde geniş yer tutan âşıklık geleneği ve Alevi ibadet müziği; dört bin beş yüz yıl öncesinde Ebla'da sosyal yaşam içinde, ibadette icra edilen müzik ve kullanılan müzik aletinden, uygulama biçimlerine, kurumlarına kadar bire bir aynıdır.

Alevi müziğinin vazgeçilmez aleti "*bağlama*" da tekne ve kol büyüklüklerine göre sınıflandırılan, ahşap tekneli ve ahşap kollu telli bir müzik aletidir. Alevi âşıklar da Ebla'lı âşıklar gibi fenomen gezgindirler, Ebla'da olduğu gibi, Alevi dünyasında da âşıklık sözlü gelenektir, zengin sözlü miras kuşaktan kuşağa sözlü olarak aktarılır. Aşıklığın da okulu yoktur. Alevi âşıklar usta-çırak ilişkisi içinde yetişirler. Âşıklık çoğu kez bir aile geleneğidir. Alevi dünyasında âşıklık geleneği Çamşıhı, Kantarma, Arguvan gibi belli yörelerde yoğunlaşmıştır.

Alevi erkânında da sosyal hayatta aşık adı ile anılan ozan Ayin-i Cem'de kutsiyet kazanır ve "*zakir*" adını alır.

Günümüz Musul şehrinin 100 km kuzeyinde yer alan Asur şehri, Sümer uygarlığı ortadan çekildikten bir kaç on yıl sonra, M.Ö. 2025 yılında, bağımsız bir krallık olarak Kuzey Mezopotamya'da tarih sahnesine çıktı. Bu dönemde Alevi tarihinde önemli rol oynayan, Ebla Krallığı iki kez yıkıldıktan sonra yeniden toparlanmış, üçüncü hanedan dönemini yaşıyordu.

Asurlu tüccarlar, M.Ö. 1950 yıllarından başlayarak Asur kentinden Anadolu'ya gelerek Anadolu kentlerinin çeperlerinde alış-veriş mahalleleri kurdular. Asurlu tüccarlar "*karum*" adı verilen bu ticaret kolonilerinde Asur'dan getirdikleri kıymetli madenleri ve kıymetli kumaşları, Anadolu'nun yünleri ve değerli madenleri ile takas ediyorlardı. Asur kolonileri döneminden günümüze kalan belgelerden şimdiye kadar çok sayıda Asur ticaret kolonisi; "*karum*" belirlendi. Bu ticaret mahallelerinden en önemlisi ve Asur-Anadolu ticaretinin merkezi durumunda olanı, Kayseri civarında bulunan "*Kaneş*"tir.

Asur Ticaret Kolonileri Çağı'ndan günümüze kalan tabletlerde dönemin tanrılar panteonunun, dini pratiklerinin ve mitlerinin doğrudan kayda geçtiği bir tablet bulunamamış olmakla birlikte; Asur koloni yerleşimlerinde yapılan kazılarda Enki kültünün Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Anadolu Ticaret Kolonileri'nde çok etkili bir biçimde yaşatıldığının kesin kanıtı sayılabilecek çok az sayıda dinsel obje gün yüzüne çıkartıldı.

Asur'dan Anadolu'ya ilk kuşak gelenler Asurlu tüccar ailelerin büyük erkek çocuklarıydı. Eşlerini ve çocuklarını Asur'da bırakarak Anadolu'ya gelen bu erkekler aile şirketlerinin Anadolu'daki temsilcisi, yerli halk da bunların müşterisi konumundaydılar. Daha sonra Asurlu tüccarlar ile Anadolulu kadınlar arasında evlilikler baş göstermeye başladı. Asurlular ile Anadolulu kadınlar arasında yapılan ilk evlilikler, Asur'da evli olan tüccarın eşit koşullarda Anadolū'da da bir evlilik yapması ile gerçekleşiyordu. Sonraki kuşaklarda tek eşlilik yaygın hale geldi. Asurlu bekâr erkekler Anadolulu bekâr kadınlarla evlendikleri gibi ticaretle zenginleşen ve sosyal statü kazanan Anadolulu erkekler de Asurlu kadınlarla evlendiler. Asurlular ile yerel halk arasında ilişkiler çarpıcı bir biçimde gelişti.

Asurlu tüccar aileler kendi içlerinde ailenin sosyal ve ekonomik durumlarına göre *rabi'ūtum ve şahhūrutum* adı verilen iki guruba ayrılıyordu. Bu iki guruptan *rabi'ūtum'lar* saygın ve kutsallık atfedilen ailelerdi.

Anadolu Asur Ticaret Kolonileri'nde yapılan kazılarda tapınak izine rastlanılmadı. Dini pratikler kutsallık atfedilen bu ailelerin evlerinde, "*kumrum*" ve "*gubabtum*" adı verilen erkek ve kadın ruhbanlar tarafından yürütülüyordu. *Rabi'ūtum*'ların aile fertleri arasında geleneksel olarak kutsanmış bir kadın ruhban, bir "*gubabtum*" bulunurdu. "*Gubabtum*"lar kutsanmış bir ruhban olarak da ömür boyu hizmet görürlerdi.

Alevilik iki sınıflı bir toplumdur. Kendilerini "*ocak sahibi*" olarak tanımlayan, mensuplarına da "*ocakzade*" ya da "*ocaklı*" adı verilen Alevi aileler, Alevi toplumunun üst-ruhban sınıfını oluşturur. Kutsallık atfedilen bu üst-ruhban sınıfın dışında kalan ve Aleviliğin geniş tabanını oluşturan sınıfa Alevi erkânı içinde "*talipler*" adı verilir. Alevi erkânında tapınak geleneği yoktur, Aleviliğin dini merkezleri kutsallık atfedilen üst-ruhban sınıfın evleridir. Alevi dini pratikleri bu merkezlerden yürütülür. Bu ailelerde dini yükümlülükleri yerine getiren kadın ruhbanlara "*ana*", erkek ruhbanlara "*dede*" adı verilir. "*Ana*"lar ve "*dede*"ler ömür boyu hizmet görürler.

Anadolu'da dört bin yıldan bu yana herşey aynı kaldı. *Rabi'ūtumlar* "ocaklılar", *şahhurutūmlar* "talipler", *gubabtumlar* "analar", *kumrumlar* "dedeler" olarak varlıklarını devam ettiriyorlar.

Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda, kutsallık atfedilen ailelerin (yani *rabi'ūtum*'ların) başat tanrılarının yanında ikincil tanrı "*aile tanrısı*" olarak atalarını da anarlardı. "*Ata kültü*" Alevi ocaklarında yaşamaya devam ediyor. Aleviler başat tanrı Hızır'ı çağırırken Hızır ile birlikte "*Ya Hızır, Ya Baba Düzgün*" ya da "*Ya Hızır, Ya Kureyş Baba*" diyerek bağlı bulundukları ocağın atasını, pirini birlikte çağırırlar. Düzgün Baba, Dede Garkın, Hubyar Sultan, Baba Mansur, Derviş Gevr, Hacı Bektaş Veli gibi, Alevi ocaklarına adını veren ruhani isimler, isimlerini verdikleri ocakların hem atası hem de başat tanrının yanında anılan ikincil tanrılarıdırlar.

Kaneş karumu kazılarında bir tüccar ailenin evinde deri kese formunda bir "*tablet muska*" bulundu. Asur kentinde bulunan bir başka tabletin okumasından "*melu*" adı verilen deri keselerin Enki kaynaklı olduğu anlaşıldı. "*Melu*"lar, içlerine dualar eşliğinde şifalı bitkiler ve nazarlıklar konulduktan sonra boyunlara asılan tılsımlardı, bu tılsımların, taşıyanlarını ömür boyu her türlü kaza ve beladan koruduğuna inanılırdı. Bugün Anadolu'da halen insanlar boyunlarında muska şeklinde deri keseler taşıyorlar, "*cevşen*" adı verilen bu deri muskaların taşıyanını

her türlü kaza va beladan koruduğu inancı hala devam ediyor.

Kaneş Karumu kazılarında bulunan muska tabletin üzerinde lohusa kadınlara ve yeni doğmuş bebeklere musallat olan "*Lamashtrum*" adı verilen dişi canavardan korumak için yazılmış bir dua vardı. Bu dua, "*Alkarısı*" adı verilen Anadolu'da lohusa kadınların ve yeni doğmuş bebeklerin korkulu rüyası olan hayali dişi varlığın en az dört bin yaşında olduğunu göstermektedir.

Ebla uygarlığının Anadolu platosunda etkili olduğu alanlar ve Asurlu tüccarların Anadolu'ya olan yolculuklarında izledikleri kervan yolları ve bu yollar üzerinde kurdukları ticaret kolonilerinin dağılımı incelendiğinde, Ebla uygarlığının bir parçası olan Yukarı Fırat Havzası, Maraş, Adıyaman, Malatya, Kadirli, Saimbeyli ile Kapadokya'nın önemli bir bölümü ve Asur Ticaret Kolonileri'nin ve kolonileri birbirine bağlayan ticaret yollarının tamamının kadimden bu yana Alevilerin yoğun olarak yaşadığı yerler olduğu açıkça görülmektedir. Alevi erkânının dini merkezleri olan Alevi ocaklarının ezici çoğunluğu bu bölgelerdedir. Aleviliğe sesini ve ruhunu veren Alevi ozanlar, aşık-ı sadıklar, zakirler bu bölgelerde yetiştiler. Yunus Emre de buralıydı, Kul Himmet'te, Davut Sulari de, Mahsuni Şerif de. Meydanlar buralarda açıldı, cemler buralarda yürütüldü, semahlar bu meydanlarda dönüldü. Alevi tarihine ait ne varsa buralarda yaşandı. Pir Sultan burada başkaldırdı Ortodoks Kilisesi'ne, Baba İlyas burada katledildi, Baba İshak Selçuklu'nun sonunu yaklaştıran yürüyüşünü bu coğrafyada başlattı.

Şahkulu, Nur Ali Hanife, Baba Zünnun, Zünnünoğlu Halil, Kalender Çelebi ve daha nice Alevi isyanları buralarda ortaya çıktı. Koçgir ve Dersim acıları buralarda çekildi. Nisan 1978 Malatya, Aralık 1978 Maraş, Mayıs 1980 Çorum, Temmuz 1993 Sivas Alevi kırım ve katliamları dün gibi yakın bir tarihte bu coğrafyada vuku buldu. Bu coğrafya, Ebla Çağı'nda Sümerli öğretmenlerin dolaştıkları ve Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Asurlu ruhban ailelerin ocak açtıkları yerlerdir.

SON SÖZ

Var ey münkir nice anlarsan anla
*Severiz, **Işık** bizim imanımızdır*

Kaygusuz Abdal

Anadolu'yu bin yıllar boyunca etkisi altına alan Enki kültü Anadolu'ya Sümerli misyoner öğretmenler eli ile Güney ve Orta Anadolu'ya taşındı. Anadolu'nun kültür hayatına yön veren Sümer'li öğretmenlerden Anadolu'da yerleşik hayata geçenler olduğuna dair bir kayda şimdiye kadar rastlanılmadı. Ebla kültürünün etkisi devam ederken Anadolu'da Asur Ticaret Kolonileri dönemi başladı. İki yüzyıl süren bu dönemde Enki kültü, Asurlu tüccarların ticaret güzergâhı üzerinden Anadolu'nun bütününe yayıldı. Asur'lu kolonistlerden Asur'a geri dönenler olduğu gibi, yerli halkla evlilikler tesis edip Anadolu'da yerleşenler de oldu. Anadolu halkı ile bütünleşerek Anadolu'da yerleşik hayatı seçen Asurlu kolonistler arasında adına "*Rabi'ūtum*" denilen Asurlu ruhban ailer de vardı. Bu ailelerin evleri kültün dini merkezleriydi. Dini merkez olarak hizmet veren bu evlerde ömür boyu ruhbanlık yapan aile üyesi bir kadın ruhban bulunur, bu görev kuşaktan kuşağa aile içinde el değiştirirdi. Bu ruhban aileler zaman içinde Alevi ocaklı ailelere dönüştüler. Anadolu'da bugüne kadar sürüp gelen ocak sistemi ve dedelik kurumunun başlangıcını oluşturdular. Erken Bronz Çağı'nda, Mezopotamya'dan ve Asur'dan Anadolu'ya tüccar ailelerin dışında toplu göç hareketi olmadı. Aleviliğin ana gövdesini oluşturan "*talip*" sınıfı, Ana-

dolu'nun yerli halkıydı.

Tıpkı dil gibi inanç da, genlere bağlı ya da bağımlı değildir, inanç bir etnisitenin fikri ya da sosyal mülkiyeti olarak tanımlanamaz. Bu yüzdendir ki; Sümer ülkesinden, Sümerli öğretmenler ve Asur'dan Asur'lu ruhban aileler tarafından Anadolu'ya taşınan Enki kültü, Anadolu halkları tarafından etnisiteye bağlı olmaksızın benimsenerek içselleştirildi. Enki kültünün Anadolu'da kendisine alan açmaya başladığı Erken Bronz Çağı'nda, Güney ve Güneydoğu Anadolu'da, Kuzey Suriye'de, Çukurova'da, Kızılırmak yayının içinde ve dışında kuzeyden güneye, doğudan batıya uzanan geniş alanda, Konya düzlüklerinde ve Batı Anadolu'da Luvice ve Luviceye akraba diller konuşan topluluklar yaşıyordu.

Luviler, Anadolu'nun bilinen en eski yerli halkıydılar. Anadolu'da sosyal hayatın, inancın ve sanatın omurgasını oluşturuyorlardı. Anadolu'yu, tüm zamanlarda, kesintisiz olarak etkisi altına alan en baskın kültürün yaratıcısıydılar.

Luvi dili Anadolu'da konuşulan ilk Hint-Avrupa kökenli dildi. Komşuları ve çağdaşları Hititliler, Luvice ve Luviceye akraba dilleri konuşan topluluklara Luviler diyorlardı. Luvi sözcüğü Hitit dilinde ve Luvi dilinde "*Işık İnsanı*" anlamına geliyordu. Bu halkın komşularınca "*Işık İnsanı*" olarak adlandırılmalarının nedeni, onların; varlığın kaynağının ışık/enerji olduğuna inanmalarıydı. Luviler konuşma ve yazı dilinde, kelimenin başındaki "A" harfini ihmal ederek kullanıyorlardı. Luvi sözcüğünün aslı "*Aluvi*" idi.

Komşuları onlara Luvi adı ile anarken, onlar kendilerini "*Amada*" ya da "*Mada*" sözcükleri ile tanımlıyorlardı. "*Ma*'" sözcüğü "*Luvi dilinde 'Ana' anlamına gelen 'Ama' sözcüğünün baştaki (A) olmadan kullanılan çeşitlemesi*" idi. "*Mada*" ya da "*Amada*" sözcükleri Luvi dilinde "*Ma'nın Halkı/Ana'nın halkı*" anlamına gelmekteydi.

Luvi inancında/kültüründe, Ma/Ama, varlığın başlangıcı ve sebebiydi, evvel ve ahir olandı, tüm canlı ve cansız nesnelere özünü vermişti. Varlığın anasıydı, evrende ne varsa ondan zuhur etmişti ve sonunda ona dönecekti. Zamanın tek tanığıydı.

Luvilerin:

- Uzak geçmişte bugünün Alevi coğrafyasında yaşamış olmaları,
- Alevilerin on altıncı yüzyılın son çeyreğine kadar Osmanlı ülkesinde "*Işık İnsanları*" olarak anılmaları,

- "*Alevi*" sözcüğünün "*Işık insanı*" anlamına gelen Luvi kökenli "*Aluvi*" sözcüğünün Türkçedeki söylenişi olması,
- Anadolu'nun ünlü Ma tapınaklarının bugün hala Aleviler tarafından kutsanıp sahiplenilmesi,
- Alevi toplulukların geçmişte Luvilerin "*Ma*"ya atfettikleri nitelemeleri, "*FatMA Ana*"ya mal ederek, "*Ma kültü*"ne olan bağlılıklarını hala sürdürmeleri,
- Batı Anadolu'da "*Mahya*", Doğu Anadolu'da "*Hefti Mal*" adı verilen Alevi kutlamalarının Luvi kökenli olması,
- Alevi erkânında "*Yas-ı Ma'tem*" adı ile bilinen ve islam ikliminde üzeri on ikinci imam Mahdi'nin yeniden gelmek üzere göğe çekilmesi öyküsü ile örtülen yas günlerinin, aslında yeryüzüne hayatı ve canlılığı taşıyan "*Ma*"nın sonbaharda gökyüzüne çekilmesine duyulan üzüntüyü yansıtması ve benzeri bulgular, Anadolu'nun bilinen ilk yerli halkı olan Luviler'in, Alevilerin uzak ataları olabileceğinin ikna edici kanıtlarıdır. Öte yandan Hızır, Haydar, Kırklar, Ayin-i Cem, On İki Hizmetli ve benzeri Alevi değerlerinin, dini pratiklerinin, ritüellerinin ve Alevi mitlerinin çok büyük bir bölümünün de Sümer kaynaklı olduğu da göz ardı edilemeyecek bir gerçektir.

Araştırmaların bizleri getirdiği bu noktada; Luvilerin, dört bin beş yüz yıl önce Enki kültü ile Anadolu platosu üzerinde tanıştıklarını ve Enki kültünü kendi inançlarının, kültürlerinin içine aldıklarını ancak bunu yaparken, kendi inançlarının, kültürlerinin baskın ögelerinden de vazgeçmedilerini söyleyebiliriz. Buna bağlı olarak Aleviliğin Luvi kökenli "*ışık kültü*" ve "*Ma*" figürü ile Sümer kökenli "*Enki kültü*"nün bir sentezi olarak ortaya çıktığını "*Yeni Bir Alevi Tarih Tezi*" olarak öne sürebiliriz.

Aleviliğin yaşam alanı yerkürenin en çileli coğrafyasıdır. Bu topraklarda, bin yıllar boyunca savaşlar, yıkımlar, işgaller, sürgünler, sürek avları, katliamlar hiç eksik olmadı. Orduların biri gitti biri geldi, işgallerin biri bitmeden diğeri başladı. Bir kıyımın yaraları sarılmadan, öbür kıyıcılar kapılara dayandılar. Alevilik ile Sümer inanışı karşılıklı irdelenirken, aradaki müthiş zaman farkı ile birlikte, yeryüzünde hiçbir toprak parçasının, Aleviliğin vatanı olan, Anadolu platosu kadar savaş ve istila görmediği, yeryüzünde hiçbir inanç topluluğunun, Aleviliğin maruz kaldığı eziyetlere maruz kalmadığı göz önünde bulundurulmalıdır.

Bütün bu olağanüstü zor ve dayanılmaz koşullara ve müthiş zaman

farkına rağmen, beş bin yıl öncesinin Sümer dini pratikleri ile bugünün Alevi ritüelleri arasındaki farklılıklar; erken dönem Hristiyanlık ve bugün yaşatılan Hristiyanlık arasındaki farklılıklardan ya da Sahabeler zamanındaki İslam ile bugünün İslam'ı arasındaki farklılıklardan çok da fazla olmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Luviler bünyelerine aldıkları Hızır'ı, Haydar'ı, Kırklar'ı, -kısaca ve Sümer dilinde ifade edecek olursak- Enki'yi dört bin beş yüz yıl boyunca büyük bir ihtimam ve hürmet göstererek, özüne müdahale etmeden özenle saklayıp korudular.

Sümer tabletlerinin okunması ile birlikte İbrahimi dinlerin kutsal kitaplarında yer alan, Büyük Tufan, Cennet, Âdem-Havva ve benzeri efsanelerin Sümer kaynaklı olduğu ortaya çıktı. Sümer efsaneleri İbrahimi dinlerin kitaplarına aktarılırken pek çok noktada aslından uzaklaştırılmışlardı. "*Asıl kaynak*" büyük ölçüde değişikliğe uğratılmıştı. Alevilik bin yıllar boyunca geçirdiği ağır travmalara rağmen "*Asıl kaynak*"tan, Sümer'den, aldığı Enki geleneğini, hiç bir pratiğine, hiç bir ritüeline ve ruhuna dokunmadan bugüne taşımıştır. "*Asıl kaynak*" nitelemesinin Alevi terminolojisindeki adı "*Serçeşme*"dir. Alevilik kendisini "*Serçeşme*" olarak tanımlar ve "*Asıl kaynak*"tan yani "*Serçeşme*"den İbrahimi dinlerin dört kitabına yayılan geleneğin aslına en yakın halinin kendilerinde olduğunun farkındadır.

Akan dört ırmağın gözün sorarsan
Serçeşme'den gelir suyun durusu

Âşık ismail

Alevilik; beş bin yıllık kadim bir geleneği, katlanılmaz derecede ağır koşullar altında, aslına inanılmaz ölçüde yakın bir biçimde saklayıp bugüne aktarabilmiş olmasıyla benzersizdir. Alevi teolojisi ve Sümeroloji birlikte bir bütün ve/veya birbirinin ardılı olarak ele alındığında birbirlerinin eksiklerini tamamlayacaklar ve her iki dünyanın karanlıkta kalmış pek çok noktası aydınlığa kavuşacaktır. Doğdukları kaynağa yabancılaşmadan kalan, kendisini çok da değişmeden bugüne taşıyan dini pratikler ve ritüeller arkeologların, dilbilimcilerin bir türlü ulaşamadıkları o "*kültüre has bilgi*"yi bünyelerinde yaşatırlar. Bu yanı ile Aleviliğin, Sümeroloji'ye değerli katkılar sağlayacak önemli bir hafızaya sahip olduğunu söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

Anne Rebekka, "Qiseth With roots in the Abzu and crown in the sky: Temple construction in between myth and reality - A study of the Eninnu temple of the Gudea cylinders as divine house and cosmic link," A dissertation presented to Institutt for Kulturstudier at the University of Oslo, August 2007.

Alfonso Archi, *Opening The Tablet Box (The God Hay(y)a (Ea/Enki) At Ebla),* Brill Yayınevi, Ocak 2010.

Alice Mouton-Ian Rutherford-İlya Yakubovic, (eds.) *Luvi Uygarlığı - Anadolu ve Ege Arasında Kimlik, Kültür, Dil ve Din,* I. Cilt, Kalkedon Yayınları, 2018, İstanbul.

Alice Mouton-Ian Rutherford-İlya Yakubovic, (eds.) *Luvi Uygarlığı - Anadolu ve Ege Arasında Kimlik, Kültür, Dil ve Din,* II. Cilt, Kalkedon Yayınları, 2020, İstanbul.

Astour, Michael. C., *Eblatica Essays On The Ebla Achives,* Eisenbrauns Press, Indiana, 2002.

Averbeck, Richard E., "The Cylinders of Gudea, in Hallo", W.W. ve Younger, K.L. (eds.), *The Context of Scripture Vol. 2,* Leiden: E.J. Brill 2000.

Balkan, Kemal, *Letter of King Anum-Hirbi of Mama to King Warshama of Kanish,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1957.

Bernard Hamilton-Janet Hamilton, *Bizanslı Heretiklerin Tarihi,* Kalkedon Yayınları, 2010, İstanbul.

Black, J.A., Cunningham, G., Ebeling, J., Flückiger-Hawker, E., Robson, E., Taylor, J., ve Zólyomi, G., "The Building of Ningirsu's Temple" (http://etcsl.orinst.ox.ac.uk/), Oxford 1998– 2006.

Bilgiç, E., *"Ebla" in Cappadocian Inscriptions. pp. 61–66 in Hittite and Other Anatolian and Near Eastern Studies,* Anadolu Medeniyetleri Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları 1. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. 1992

Bottéro, Jean, *Religion in Ancient Mesopotamia,* Chicago and London: The University

of Chicago Press 2001.

Burney, Charles, *The A to Z of the Hittites*, Scarecrow Press, Maryland/USA 2004

Ceram, C.W., *Tanrıların Vatanı Anadolu*, Remzi Kitabevi,İstanbul 1994

Conger, George Perrigo, *Theories of Macrocosms and Microcosms in the History of Philosophy*, New York: Russell & Russell 1967.

Edzard, Dietz Otto, *Gudea and His Dynasty. The Royal Inscriptions of Mesopotamia. Early Periods 3, 1*, Toronto/Buffalo/London: University of Toronto Press 1997

Garcia-Ventura, Agnes-Tavolieri Claudia, Verderome, *The Study of Musical Performance in Antiquity: Archaelogy and Written Sources*, Lorenzo, Cambiridge Schlolors Publising, 2018.

Gaster, Theodor H. Thespis, *Ritual, Myth and Drama in the Ancient Near East*, New York: Gordian Press, 1975.

Glassman, Ronald W., *The Originsof Democracy in Tribes, City-States and Nation-States*, Springer International Publising, 2017.

"Gudea Cylinders A and B, Faculty of Oriental Studies", University of Oxford, www. etcsl. orinnst. ox. ac. Uk.

Hooke, S. H., *The Origins of Early Semitic Ritual*, The Scweick Lecture of the British Academy, Oxford: Oxford University Press, 1938.

Karl Moore, David Levis. *The Origins of Globallization*, Routledge, Newyork, 2009.

Kulakoğlu, Fikri, Kangal, Selmin, *Anatolia's Prologue. Kültepe Kanesh Karum, Assyrians in Istanbul*, Kayseri Metropolitan Municipality Cultural Publication no:78.

Lion, Brigitte-Cecile Michael, *The Role of Womenin Work and Society in the Ancient Near East*, Walter de Gruyter Inc., Boston/Berlin, 2016.

Mark Weeden, "The Akkadian Words for 'Grain' and the God Hayya", https://pdfs. semanticscholar. org/, 2009.

Maria Giovanni Biga, *The Role of Women in Work and Society İn Ancient Near East /The Role of Women in Work and Society in the Ebla Kingdom*, De Gruyter, 2016.

Maria Vittoria Tonietti, *The Study of Musical Performance in Antiquity*, Cambridge Scholars Publishing, 2018.

Mary F. McNulty-Elizabeth Brice, *Dictionary of Historic Plalaces Middle East and Africa-Ebla(Syria)*, Routledge, 1995.

Menakıb-ı Hacı Bektaş Veli, Can Yayınları, 2. Basım, İstanbul.

Michael C. Astour, *Eblatica Essays on Ebla Achives and Language*, Eisen brauns-İIndiana.

Michel, C., *The Kurum Period on the Plateau. -Handbook of Ancient Anatolian-(10,000–323BCE)*, ed. S. R. Steadman and G. McMahon, Oxford: Oxford University Press. 2011.

Michel Cecile, *Considerations on the Assyrian settlement at Kanes*, (L. Atici, F. Kulakoğlu, G. Barjamovic, A. Fairbairn, Current Research at Kultepe/Kanesh) Lockwood Press, Atlanta, 2014.

Munzır, Comerd, "Dersim İnancında Hızır (Asparê Astorê Qiri/Bozat'ın Süvarisi)", Elektronik Tekst. https://www.iphpbb.com/foren-archiv/8/491200/490360/dersim-nancnda-hizir_m-comerd-33096965-69579-143.html

Mustafa, Düzgün, "Munzır, Comerd Hawar Tornêcengi: Dersimde Dualar Atasözleri Mecazlar Bilmeceler Şaşırtmalar", Berhem Yayınevi 1992

Özgüç, Tahsin, *Kültepe-Kaniş. New Researches at the Center of the Assyrian Trade Colonies*, TTKY V/19, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi 1959

Özgüç, Tahsin, *Kültepe-Kanis II, Eski Yakındoğu'nun Ticaret Merkezinde Yeni Araştırmalar,* TTKY V/41. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. 1986.

Peeter Espak, *Ancient Neareastern Gods Enki and Ea*, Tatu University Master Tezi.

Pollock, Susan, *Ancient Mesopotamia*, Cambridge: Cambridge University Press 2001.

Ronald W. Glassman, *The Origins of Democracy in Tribes City-States and Nation-States*, Springer İnternational Publishing, 2007.

Samuel Noah Kramer, *Sümerler*, Kabalcı Yayınevi, 2002, İstanbul.

Samuel Noah Kramer, *Sümer Mitolojisi*, Kabalcı Yayınevi, 2020, İstanbul.

Samuel N. Kramer, *Sümerlerin Kurnaz Tanrısı Enki*, Kabalcı Yayınevi, Birinci Basım: Kasım 2000.

Samuel N. Kramer, *Tarih Sümerle Başlar*, Kabalcı Yayınevi, 2020, İstanbul.

Samuel Noah Kramer-Jean Bottero, *Mezopotamya Mitolojisi*, İş Bankası Yayınları, 3. basım, Nisan 2019.

Schachner, Andreas, *Hattuşa Efsanevi Hitit İmparatorluğunun İzinde*, Homer Kitabevi, İstanbul 2019

Speros Vryonis, Jr., *Küçük Asya'da Orta Çağ Helenizminin Çöküşü ve 11. Yüzyıldan Başlayarak 15. Yüzyıla Kadar İslamlaşma Süreci*, Kalkedon Yayınları, 2020, İstanbul.

Stein, G. J., *Rethinking World Systems: Diasporas, Colonies, and Interaction in Uruk Mesopotamia*, Tucson: University of Arizona Press. 1999

Stein, G. J., *Colonies without Colonialism: A Trade Diaspora Model of 4th Millennium BC Mesopotamian Enclaves in Anatolia. The Archaeology of Colonialism*, ed. C. Lyons and J. Papadopoulos. Los Angeles: Getty Research Institute. 2002.

Stein, G. J. A., *Theoritical Model for Political Economy and Social Identity in the Old Assyrian Colonies of Anatolia.* 2008

Taşkın, Sefa, *Luviya 1. Kitap, Batı Anadolu ve Eğe'nin İ.Ö.2.binyıl Tarihi'ne Yeni Bir Bakış*, Arkeo-pera yayınevi, İstanbul

Taşkın, Sefa, *Luviya 2. Kitap, Orta ve Güneydoğu Anadolu'nun İ.Ö. 3-2-1. Binyıl Tarihi'ne Yeni Bir Bakış,* Arkeo-pera yayınevi, İstanbul

Taşkın, Sefa, *Luviya 3. Kitap, Luvi Dili ve Hint-Avrupa Dillerine farklı Bakışlar Anadolu'da İ.Ö. 2. Binyıl Dilleri ve Türevleri*, Arkeo-pera yayınevi, İstanbul.

Taşkın, Sefa, *Luviya 4. Kitap, İ.Ö. 2. Binyılda Anadolu'da Hitit ve Luvilerin Dinsel İnançları ve Tanrılarına Bir Bakış*, Arkeo-pera yayınevi, İstanbul.

Thomsen, Marie-Louise, *The Sumerian Language – an introduction to its history and grammatical structure*, Copenhagen Studies in Assyriology Vol. 10, Copenhagen: Akademisk forlag 1984.

Türk ve İslam Ansiklopedisi, Tercüman Gazetesi Yayınları, 1982, İstanbul.

Ünal Ahmet, *Hititler Çağında Anadolu*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları 1, İstanbul, 2002.

Weld-Blundell Pirizması M.Ö. 2170, Ashmolean Müzesi, Londra.

Zecharia Sitchin, *12. Gezegen,* Ruh ve Madde yayınları, 7. Baskı, Haziran 2002.

DİZİN

Erdoğan Çınar

Bronz Çağı'nda Alevilik

[M.Ö. 4000 - M.Ö. 1750]

İnsanlığın yaratıcısı ve en büyük koruyucusu, bolluğu ve bereketi yaratan, aşkın ve döllenmenin efendisi, Sümerlerin *"Son Çare Tanrısı"* Enki; darda, zorda kalanların son sığınağı, bolluğun ve bereketin, aşkın ve döllenmenin piri, *"Bozat'lı Hızır"* olarak bütün görkemi ile Alevi erkânında hala yaşıyor.

Erken Bronz Çağı'nın en kutsal bayramı *"Sümer Yeni Yıl Festivali"*, Alevi erkânında, altı bin yıl önceki gibi aynı günlerde, aynı dini pratikler ve ritüeller eşliğinde ve aynı ruhla "Hızır haftası" olarak kutlanılmaya devam ediyor.

Alevi tarih yazınını bütünü ile değiştirecek olan bu çalışmada: Üçler, Yediler, Kırklar, Hay, Haydar ve On ikiler, tüm Alevi bilinmezleri birer birer aydınlanıyor

Dört bin beş yüz yıl boyunca varlığından haberdar olunmamış büyük bir imparatorluk, unutulmuş bir Alevi uygarlığı, bazı tarihçilere göre yeryüzünün ilk süper gücü; Ebla Krallığı toprak altından çıkıyor. Anadolu'nun, bugün bile uygulanan pek çok Alevi dini pratiği ve ritüeli ile Ebla Krallığı döneminde tanıştığını, Alevi müziği ve âşıklık geleneğinin ilk feyzini Ebla'lı âşıklardan aldığını ilk defa fark ediyoruz.

M.Ö. İkinci binyılın başlarında, Asurlu tüccarların Anadolu kentlerinin çeperlerinde kurdukları tapınağı olmayan alışveriş mahalleleri, kendilerine kutsallık atfedilmiş ailelerin evlerinin/ocaklarının dini merkezler olarak kullanıldığı ticaret kolonileri, soy ağaçları karanlıkta kalmış Alevi ruhban sınıfının başlangıcına götürüyor bizleri. Alevi ocak sisteminin ve dedelik/analık kurumunun bu mahallelerde başlayan ve Asurlu tüccarların ticaret ağı üzerinden tüm Anadolu'ya yayılan ve bugüne kadar gelen serüvenine tanık oluyoruz.

Bu metin; on binlerce kil tabletten derlenen bilgi ve belgelerle yazıya döküldü.

"Aleviliğin yazılı kaynağı yoktur" diyenler için susma vaktidir.

ISBN 978-605-7942-18-0
9 786057 942180

Erdoğan Çınar

Bronz Çağı'nda Alevilik [M.Ö. 4000 - M.Ö. 1750]

KALKEDON